



عرفان

مجله تحقیقی، ادبی، تربیتی و اجتماعی
سنبله ۱۳۹۶ هجری شمسی

- تاثیر تکنالوژی در فرهنگ
- سوال کردن در صنف درسی...
- د بنوونې او روزنې معنا او مفهوم



عرفان

د پوهنې وزارت

مجله تحقیقی، ادبی، تربیتی و اجتماعی

سنبله ۱۳۹۶ هجری شمسی



Erfan

Research, Cultural & Social Magazine
September 2017



د زده کوونکو ارزونه په حقیقت کې د بنوونکو ارزونه ده

راز پیشرفت و ترقی کشور در فرستادن دختران به مکتب نهفته است

د پوهنې وزارت
د نشراتو او اطلاعاتو ریاست
کابل - افغانستان

Directorate of Publication & Information
Ministry of Education
Islamic Republic of Afghanistan

E-mail: magazineerfan@gmail.com

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مسوول مدير

محمد ابراهيم ستانکزی
مهتم: صادق سپين غر
کتنپلاوي

پوهنيار محمد کبير حقمل
معراج زماني

استاد گل رحمان رحمان

سر محقق محمد آصف گلزاد
د سرمؤلف مرستيال عنايت الله عادل
محمد اکرم وفادار
عبد الصبور غفراني
محمد نسيم عياد

علمي مشاور

سيد احمد اشرفی

خبريال

عبدالواسع سعادت

انځور

محمد اديس نوري

کمپوز چاري

احمد شعيب ورسجي

ډيزاين

بريالي رحمانزی

د دفتر شميره

۰۷۲۹۸۱۹۰۳۵

د دې گڼې مطلبونه ليکوال مخ

۱.....	سرمقاله
۳.....	آموزش مهارت‌های شناختی... سر محقق گل‌باز بنیادی
۱۰.....	د ښوونې او روزنې معنا او مفهوم سر مؤلف نژند الله امین
۱۴.....	ارزیابی مؤلف نسیمه عبدالرحیم زی
۲۱.....	مرور گذرا به سابقه سواد... سر محقق محمد اصف گلزاد
۲۵.....	معاملات د سر مؤلف مرستیال استاذ عنایت الله عادل
۳۲.....	تاثیر تکنالوژی در فرهنگ محقق دوکتور عبدالرسول ولی زاده
۴۷.....	شیوه های آموزشی مضمون... معاون مؤلف فرشته نجاتی
۵۸.....	هایکو یا در بیز به پښتو کې مؤلف محمد عزیز حسین خیل
۶۳.....	سوال کردن در صنف درسی... معاون مؤلف انیسسه سروری
۶۹.....	د پشه یی ژبې شاعران او... مؤلف عبدالولي کلماني
۷۷.....	نقش انسان در تغییرات زمین عبدالحليم باخرد
۸۱.....	شریعت اسلامی و جلوه های... محقق یار محمد صمدی
۹۲.....	مرور مختصر به اوضاع... مؤلف ذکيه کریم امیری
۱۰۱.....	حوزه گنداهارا مرکز تعالیم... محقق علی احمد جعفری

د عرفان مجله د مطالبو په اېډيټ کې خپلواکه ده، راغلې ليکنې له عرفان سره پاتې کېږي.
د عرفان مجله د ليکوال د ليکنې ننگه نه کوي، هر ليکوال ته ښايي،
چې د خپلې ليکنې ننگه په خپله وکړي

د پوهنې وزارت

خپرنیزه، ادبي، ښوونیزه، روزنیزه او ټولنیزه مجله

وږی ۱۳۹۲ هجري لمريز

د هيواد د پرمختگ لوړو او هسکو ته غځېدلې لارې د پوهې په لاسته راوړلو کې نغښتې دي

کې درس وايي، ښوونځي يې ودانۍ نه لري د مسلکي معلمينو د کمبود ستونزه شتون لري او دغه راز نورې ډېرې ستونزې شته چې بايد ورته رسيدگي وشي، د پوهنې وزارت هڅه کوي چې له خپلو ټولو امکاناتو څخه ګټه واخلي؛ څو وکولای شي د هيواد بچيانو ته وړ او مناسب ښوونيز چاپيريال برابر کړي، هڅه کيږي چې مرسته کوونکي هيوادونه دېته وهڅوي چې د افغانستان له معارف سره خپلو مرستو ته دوام ورکړي او ښوونځيو ته د ودانيو په جوړولو او سمبالولو د هيواد د پوهنې بني سمسور کړي دغه راز همدا اوس په ټول هيواد کې هڅې روانې دي چې د ښوونيزو ورکشاپونو او سيمينارونو له لارې د ښوونکو مسلکي پوهه لوړه کړي، څو ښوونکي وکولای شي د خپلو زده کوونکو په روزنه کې اغېزمنه ونلږه تر سره

د هيواد د ترقي، پرمختگ، سوکالۍ او امن لوړو او هسکو څوکو ته ټولې غځېدلې لارې له فعالې پوهې او اغېزمن پوهنيز نظام څخه چې په هغه کې د ښوونې او روزنې د ډګر ټولو ارکانو؛ لکه: پوهنيز چاپيريال، پوهنيز نصاب او د ښوونکو پوهنيزې کچې پوره وده کړې وي، تيريري؛ خو له بده مرغه چې څه کم څلوېښت کاله جگړې نه يواځې زموږ د هيواد اقتصادي بنسټونه نړولي بلکې زموږ پوهنيز نظام ته يې دومره زيان اړولی، چې بيا رغونه او سمبالول يې زيات مادي لګښت او وخت ته اړتيا لري، په تېرو ۱۶ کلنو کې د نړيوالې ټولنې له مرستو سره سره لا اوس هم په دې نه يو توانيدلي چې د خپلو ټولو زده کوونکو لپاره چې د هيواد په لرې پرتو ولايتونو او ولسواليو کې ژوند کوي د زده کړې بشپړ امکانات برابر کړو، آن د کابل ولايت په نږدې سيمو کې هم لاماښومان په خيمو

کړي؛ خو موږ ډېر اوږد واټن په مخ کې لرو.

درنو ښوونکو او گرانو ځوانانو! ستاسو رسالت او مسووليت ډېر دروند او له خنډونو ډک دی، په اوسنيو شرايطو کې چې په هيواد کې مو د نا روا او تپل شوې جگړې اور بل دی او زموږ د تاريخي هيواد د دښمنانو له خوا ورباندې تيل پاشل کيږي د نړۍ د تمدن له کاروان سره ملگري کېدل که څه هم لږ ستونزمن بريښي، خو ناشونی نه دی. غوښتنه دا ده، چې د غفلت له خوبه راويښ شئ، له خپلو شته امکاناتو څخه بشپړه ګټه پورته کړئ، شپه او ورځ يوه کړئ د دنيا خلک په مريخ کې ځانته کورونه جوړوي، خپل ملکونه يې په خپلو مټو آباد کړي، تاسو هم چا ته سترگې په لار مه اوسيرئ، هيڅوک چا ته بې مقصده او بې مرامه څه نه ورکوي هر څوک خپلې موخې تعقيبوي، تاسو هم د خپل هيواد د آبادولو لپاره د همت مټې راوغاړئ او خپل هيواد سمسور کړئ، په پرديو هيوادو کې مو شپه نه تيريږي، نن د پوهې د لاسته راوړلو لپاره ډېر امکانات او اسانتياوې شتون لري، هغه وخت تير دی چې په يو ملا يا يو استاد پسې به خلکو په فرسخونو لاره وهله او يو

ټکی درس به يې ورڅخه زده کاوه، اوس د کمپيوټر د يوې ټنۍ په کېکاڼلو سره د معلوماتو هغو زيرمو ته لاره موندلای شئ چې څو کاله مخکې يې تصور هم نه کېده.

د هيواد گرانه زلميه! علم او پوهه ترلاسه کړه او په خپل هيواد کې د سولې، ورورولۍ، ملي يووالي او سوله ييز ګډ ژوند لپاره له خپلو ملگرو سره ګډه مبارزه وکړه، خپل هيواد آباد کړه، د علم او عرفان د دروازو په پرانيستلو سره د هيواد تورمخو دښمنانو هيلې له خاورو سره خاورې کړه او مه پرېږده چې د هيواد دښمنان زموږ د خلکو تر منځ د نفاق د اور په بلولو سره خپلو موخو هدفونو ته ورسېږي، افغانستان د ټولو افغانانو ګډ کور دی او د ګډ کور جوړول په ګډه ترسره کيږي، که هر څوک په خپل وار سره يوه يوه تيره د وطن د آبادولو په نيت په لازم ځای کې ولگوي؛ نو وطن به مو آباد شي، که هر افغان په مياشت کې يوه افغانی د هيواد د سمسور تيا لپاره وسپموي نو ۳۰ ميليونه افغانی کيږي، چې يوه ښه فابريکه ورباندې جوړيږي؛ نو گرانه ستا هر ښه عمل د هيواد په پرمختګ کې اغېزناک ګام بلل کيږي.

آموزش مهارت‌های شناختی، فراشناختی و نقش آن در یادگیری بهتر شاگردان

قسمت دوم:

گارنر (۱۹۹۰)، برای تفکیک بین یادگیری مهارت‌های شناختی و فراشناختی مثال ذیل را ارایه داده است: فرض می‌کنیم یکی از شاگردان در امتحان کیمیا و یمضامین دیگر اشتراک می‌ورزد. برای آمادگی به هدف شرکت در این امتحان، کتاب درسی خود را که قبلاً در طول سال تعلیمی مطالعه کرده مرور می‌کند و نکات مهم کتاب را برای مرور دوباره یادداشت می‌کند تا در شب امتحان بازخوانی کند. مرور مطالب کتاب درسی و یادداشت کردن دو نوع راهبرد یا مهارت شناختی می‌باشند، زیرا شاگرد از طریق آنها معلومات مربوط به دروس کیمیا را می‌آموزد و به حافظه می‌سپارد. اکنون اگر شاگرد مذکور، بعد از خواندن و یادداشت کردن، تلاش می‌ورزد تا با جواب دادن به سوالات آخر فصل‌های کتاب اندوخته‌های خود را ارزیابی کند، این ارزیابی شخصی یک راهبرد فراشناختی محسوب می‌شود. اگر نتیجه این ارزیابی روشن سازد که شاگرد برای امتحان آمادگی کامل را کسب نکرده است سایر شیوه‌ها و مهارت‌های شناختی را وسیله قرار خواهد داد تا بالاخره آمادگی لازم را از کتاب درسی و یا سایر منابع برای سپری نمودن امتحان کسب نماید.

لفرانسوا (۱۹۹۷)، شیوه‌های مهارت‌های شناختی و فراشناختی را با اصطلاح مهارت‌های یادگیری و تفکر معرفی کرده است. موصوف برای روشن شدن فرق بین مهارت‌ها یا شیوه‌های شناختی و فراشناختی توضیحات و مثال‌های جالب و زیبایی ذیل را ارائه کرده است: "من تصمیم می‌گیرم که معانی اصطلاحات مربوط به آموزش و پرورش را بیاموزم (انتخاب هدفی که فکر می‌کنم از عهده آن برمی‌آیم، یک مهارت فراشناختی است). به مطالعه مورد

نظرخود می پردازم (مهارت شناختی گفته می شود). بعد از خواندن چند سطر مکث می کنم، احساس مبهمی به من دست می دهد که ممکن چیزی را نفهمیدم (مهارت فراشناختی به حساب می آید). آن دوسطر را یک یا چند بار می خوانم (مهارت شناختی است). اکنون احساس می کنم که می فهمم (مهارت فراشناخت است). به خواندن ادامه می دهم و به هرتعریفی که مواجه می شوم یک یا دو بار برای خود تکرار می کنم (مهارت شناختی محسوب می شود). احساسی به من دست می دهد که یاد می گیرم (مهارت فراشناختی تلقی می شود). کارم را به پایان می رسانم، به هریک از اصطلاحات می بینم و به آرامی تعریف آن را تکرار میکنم (مهارت شناختی به شمار می آید). از اینکه مطالب را می فهمم و تا امتحان فردا آنها را بیاد خواهم داشت احساس رضایت می کنم (مهارت فراشناخت می باشد) " (۸: ۲۵۸)

مهارتهای فراشناختی را می توانیم به سه بخش آتی توضیح کنیم:

(۱) مهارتهای برنامه ریزی، (۲) مهارتهای کنترل یا نظارت، (۳) مهارتهای نظم دهی.

- مهارتهایی برنامه ریزی شامل تصمیم گیری مانند مدت زمانی که باید صرف انجام مطالعه و یادگیری مطالب شود، مهارتهایی یادگیری شناختی که باید مورد استفاده قرار گیرد، منابع و وسایلی که باید از آن استفاده شود و اندازه توجهی که باید در هر مورد صرف شود.

- مهارت کنترل یا نظارت فراشناختی به معنای آنست که شاگرد به طور مستمر مواظب کار خود باشد، از چگونگی یادگیری خود آگاه باشد و از خود بپرسد: اکنون باید برای یادگیری بهتر چه کار کنم؟ آیا کاری که می کنم درست است؟ آیا سرعت عمل من کافی است؟ آیا به قدری که لازم است یاد گرفته ام؟ آیا مهارتهای شناختی خود را تغییر دهم؟، آیا ضرورت به کمک دارم؟....

- مهارتهای نظم دهی انعطاف پذیری در رفتار شاگرد را سبب می شوند و به او کمک می کنند تا هر وقت یا زمانی که برایش ضرورت داشته باشد روش یا سبک یادگیری خود را تغییر دهد. یکی از خصوصیات شاگردان موفق توانایی اصلاح کردن مهارتهای شناختی غیر مؤثر خود یا تعویض آنها با مهارتهای شناختی مؤثر است. راهبردهای نظم دهی با راهبردهای کنترل و مراقبت به طور هماهنگ عمل مینمایند. به این معنا که شاگرد از طریق کنترل و نظارت متوجه می شود که در یادگیری موفقیت لازم را کسب نمی کند و این مشکل منبعت از سرعت کم یا زیاد مطالعه یا مهارت غیر مؤثر یادگیری می باشد، بلا فاصله سرعت خود را تعدیل می کند یا مهارت مؤثرتری را انتخاب می کند. بنابراین، شاگردی که از مهارتهای نظم دهی برخوردار باشد حاضر نمیشود که به روشهای نا موفق

یادگیری و مطالعه ادامه بدهد و به طور مستمر از طریق نظارت برکارخود، نواقص روشها و راهبردهای یادگیری اش را شناسایی می کند و به اصلاح و یاتعویض آنها مبادرت می ورزد. (۸: ۵۰۴، ۵۰۶)

اگر به عمل یا رفتار شاگردان در موقعیتهای یادگیری به دقت متوجه شویم خواهیم دید که در فعالیتهای یادگیری خود متفاوت کار می کنند. عده به حداقل موفقیت مورد نیاز برای ادامه تحصیلات را به دست می آورند، بخشی دیگر در حد وسط قرار دارند و توفیق نسبی حاصل می کنند، عده هم هستند که پیروزیهای چشم گیری به دست می آورند. از جمله شاگردان موفق کسانی هستند که با خصوصیات مهارتهای یادگیری شناسایی شده اند. این شاگردان با فعالیتهای یا مسؤولیت یادگیری با اعتماد بالا به نفس و احساس اطمینان از عهده بر آمدن مسؤولیتهای یادگیری روبرو میشوند، یا حداقل با این احساس که می دانند چطور این پروسه را دنبال نمایند. این شاگردان ساعی، با پشت کار و مبتکری هستند که در برخورد با مشکلات دلسرد نمی شوند و دست از کار نمی کشند. آنها می فهمند که یادگیری یک جریان فعال است و خود آنها مسؤولیت یادگیری را می پذیرند و باید بپذیرند. شاگردانی دارای مهارتهای یادگیری به نحوه فعال به یادگیری می پردازند و می دانند که چه وقت خوب یاد گرفته اند و همچنان می دانند که چه وقت نمی فهمند. هنگامی که به مشکل یا سوال مواجه می شوند، تلاش می ورزند بدانند که برای حل آن به چه ضرورت دارند، از معلم و هم صنفان خود کمک می طلبند. برای آنها مطالعه و یاد گرفتن یک پروسه نظام مند می باشد که تاحد بیشتر زیر نظارت خود آنهاست. ویژگیهای شاگردانی که دارای مهارتهای یادگیری (مهارتهای شناختی و فراشناختی) هستند و استادان و معلمان گرامی بر مبنای همین خصوصیات می توانند صنف درسی خود را کمک و راهنمایی نمایند و این ویژگی ها ذیلاً ارایه می شود:

- راجع به چگونگی مطالعه و یادگیری معلومات زیاد دارند.
- از مهارتها یا راهبردهای مطالعه و یادگیری استفاده می کنند.
- از مهارتهای فکر کردن استفاده می کنند.
- ارزش مهارتهای یادگیری و فکر کردن را عمیقاً درک می کنند.
- علاقه مندی بیشتر برای استفاده از این مهارتها را دارند.
- به این عقیده هستند که می توانند این مهارتها را در موقعیت های مورد نظر به کار ببرند.
- فعالیتهای مطالعه و یادگیری خود را می توانند در یک زمان معقول انجام دهند.
- برای رسیدن به اهداف خود پلان گذاری می نمایند.
- بر فعالیتهای یادگیری و چگونگی پیشرفت یادگیری خود نظارت دارند.

- نتایج یادگیری خود را در رابطه با اهداف درس و کار خود و آگاهی که معلم از عمل کرد یادگیری برایش می دهد ارزیابی می کنند.
 - نظریه آنها نسبت به مطالعه و یادگیری یک راه یافت نظام مند می باشد.
 - تمام اجرات امور زندگی فردی آنها نیز در یک نظم خاص پیش می رود.
- همه این ویژگیهای مهارتهای یادگیری یا راهبردهای شناختی و فراشناختی باهم مرتبط اند و به صورت تعاملی عمل می کنند و مشترکاً بالای پیامدهای یادگیری تأثیرات خود را وارد می سازند.
- یکی از مشخصات عمده فراشناخت در یادگیری عدم توافق به چنین جملات قدیمی و سنتی مانند: « من یاد نمی گیرم زیرا استعداد ندارم»، « من نمی دانم»، « من نمی توانم یاد بگیرم»، « کند ذهن هستم» و غیره که قابل قبول دانشمندان روانشناسی تربیتی نمی باشند. شاگردان باید معلومات، مهارتها و مواد آموزشی لازم و دانسته ها و ندانسته های خود را مشخص نمایند. این تدابیر همه باعث می شود که شاگردان موانع را بشناسند و امکانات موجود را درک نمایند.
- تحقیقاتی که راجع به مهارتهای یادگیری یا راهبردهای شناختی و فراشناختی انجام شده نشان داده اند که استفاده از تدابیر مهارتهای یادگیری، پیشرفت مطالعه و یادگیری شاگردان را به طور محسوس بهبود می بخشد. به طور مثال، اسکات پاریس scottparis و همکاران شان (۱۹۸۴-۱۹۸۶)، تحقیقاتی را انجام داده اند که به شاگردان صنوف سوم و پنجم مهارتهای شناختی و فراشناختی را یاد دادند، نتایج این تحقیقات طوری واضح ساختند، شاگردانی که این نوع مهارتها برای شان یاد داده شد در مقایسه با شاگردانی که از یادگیری این مهارتها محروم ماندند در توانایی خواندن و فهمیدن مطالب پیش قدم بودند. گارنر (۱۹۹۰) بعد از مرور و بازنگری تحقیقات انجام شده در باره مؤثریت راهبرد های شناختی و فرا شناختی گفته است، تحقیقات موجود نشان می دهند که استفاده از مهارتهای شناختی و فراشناختی، یادگیری را افزایش می دهد و نیز روشن شده است که شاگردان ماهر می دانند که در کدام موقعیت زمانی، باید از این مهارتها استفاده کنند (در کدام موقع از مهارتهای شناختی و فراشناختی استفاده بعمل آید). واینستاین و هیوم (۱۹۹۸) نتایج تعدادی از تحقیق را چنین تشریح کرده اند که معلمان می توانند از طریق یاددهی مهارتهای مطالعه و یادگیری یا راهبردهای شناختی و فرا شناختی به شاگردان خود کمک نمایند تا شاگردان موفق تری باشند و در سرنوشت تحصیل خویش نقش فعال تری را ایفا کنند. داکتر علی اکبر سیف استاد پوهن‌خی روانشناسی پوهنتون علامه طباطبایی ایران، با کمک محصلان ستاژ دوره ماستری پوهن‌خی موصوف تحقیقاتی را انجام دادند که در نتیجه یاددهی مهارتهای یادگیری و راهبردهای فراشناختی بالای خواندن، درک مطلب و سرعت یادگیری شاگردان صنوف اول دوره ابتدایی مورد تأیید قرار گرفت. در یک تحقیق جداگانه ابراهیم قوام آبادی (۱۳۷۷) که به شکل رساله دوکتورا در رشته روانشناسی تربیتی انجام داد معلوم شد که یاددهی راهبردها یا مهارتهای مطالعه و یادگیری، علاوه بر درک

مطالب، سرعت یادگیری، دانش فراشناختی، خودآگاهی تحصیلی، برنامه ریزی و تنظیم وقت و حل مسئله را در شاگردان افزایش می دهد. در این تحقیق که به صورت آزمایشی صورت گرفت افراد تحت آزمون از شاگردان صنف دوم دوره متوسطه مکاتب نسوان تهران بودند. عباباف (۱۳۷۵) در یک تحقیق جداگانه نشان داد که شاگردان موفق از مهارتهای شناختی و فراشناختی حد اکثر استفاده را می برند. این تحقیق با ۶۴ شاگرد قوی و ضعیف دختر و پسر دوره متوسطه انجام گرفت. شاگردان قوی و ضعیف براساس نمرات مضامین ازهم تفکیک شدند، نتایج این تحقیق قرار ذیل ارایه می گردد: شاگردان قوی بیشتر از شاگردان ضعیف از راهبرد های شناختی سازما ندهی، بسط و گسترش و تکرار و تمرین استفاده کرده بودند. همچنین شاگردان توانا بیشتر از شاگردان ضعیف از راهبردها یا مهارتهای فراشناختی به خصوص راهبرد فراشناختی یا مهارت فراشناختی کنترل یا نظارت بر درک یادگیری خویش بهره می بردند. (۹: ۵۰۶، ۵۰۴)

براون brown و پالینسکار palinscar (۱۹۸۲) معلوم کرده اند که نه تنها کودکان عقب مانده خفیف ذهنی بلکه شاگردان دارای ناتواناییهای یادگیری نیز، در مقایسه با شاگردان عادی، از لحاظ کارکردهای شناختی نقیصه دارند. آنها با یاددهی مهارتهای لازم به این نوع شاگردان توانستند نواقص روشهای یادگیری شانرا برطرف نمایند. محققان مو صوف در سال (۱۹۸۴) دریکی از تحقیقات خود، بعد از آنکه شاگردان سوالات مربوط به خواندن و فهمیدن را صحیح جواب ارائه دادند، آگاهیهای فراوان از نتایج یادگیری شان به آنها دادند و آنها را برای جوابهای درست شان ترغیب و تشویق کردند و نیز به آنها یاد دادند که چطور جوابات غلط خود را اصلاح کنند. بعد به این شاگردان مهارتهای صحیح مطالعه یاد داده شد: از جمله ارایه کردن اندیشه های مهمی که از کتاب خوانده و ارائه آن به زبان خودشان، دسته بندی معلومات، پیش بینی سوالاتی که ممکن راجع به مطلب خوانده شده پرسیده شوند، روشن سا ختن نکات مبهم و نحوه حل کردن مسائل از طرف خودشان. به این مفهوم که به آنها مهارتهای شناختی و فراشناختی یاد داده شد تا هنگام یادگیری آنها را مورد استفاده قرار بدهند. نتایج تحقیقات متذکره نشان داده اند که یاددهی مهارتهای شناختی و فراشناختی به شاگردان مکاتب هم یادگیری و هم انتقال یادگیری را در حافظه درازمدت افزایش می دهد. به طور مثال، جوابهای درست یکی از شاگردان مربوط به امتحان خواندن و فهمیدن که قبل از یاددهی مهارتهای مورد نظر در حدود (۱۵) در صد بود، بعد از آگاهی دادن نتایج یادگیری (بازخورد) به (۵۰) درصد افزایش یافت، بعد از یاددهی مهارتهای شناختی و فراشناختی این ارقام به (۸۰) درصد رسید. محققان و دانشمندان موصوف در این راستا ابراز نظر کرده اند که بیشتری از مشکلات یادگیری و انتقال یادگیری ناشی از فقدان مهارتهای شناختی و فراشناختی در شاگردان و سایر افراد میباشد و می توان با یاددهی این مهارتها بر بسیاری از این مشکلات فایق آمد و شاگردان را در یادگیری بهتر و انتقال بیشتر دانش کمک و راهنمایی کرد.

گیج وبرلاینر (۱۹۹۲) راجع به نتایج تحقیقات فوق چنین ابراز نظر کرده اند: "هدف هر معلم این است که مهارت‌های درک مطلب به همین طریق انتقال یابند، اما همه شاگردان این توانایی را از خود تبارز نمی دهند، بسیاری از مشکلات یادگیری و انتقال یاد گیری، نقص در مهارت‌های فراشناختی ریشه دارند. بسیاری از شاگردان در زمینه های خود نظم دهی، خود ارزیابی، تشخیص مشکل و مانند اینها نیاز به آموزش دارند. تنها زمانی که بر راهبردها یا مهارت‌های فراشناختی تسلط یابند می توانند شیوه های یادگیری را یاد بگیرند در غیر آن هر مسؤولیت یادگیری جدید برای آنها یک مشکل غیرقابل حل خواهد بود. یادگیری درک و انتقال آنچه که از متون درسی آموخته می شود نشان دهنده این است که مکتب تا چه حد و چگونه درسی را که ارائه داده موفق بوده است". (۱۰: ۵۰۶)

در نتیجه با در نظر داشت آنچه که بررسی و تحلیل شد، به وضاحت معلوم می شود که مهارت‌های یاد گیری و مطالعه یا راهبرد های شناختی و فراشناختی در یادگیری و پیشرفت تحصیلی بسیار موثر می باشند و نیز روشن شده است که این مهارتها قابل یاددهی و یادگیری می باشند. مهارت‌های یادگیری یا راهبردهای شناختی و فراشناختی در یادگیری بهتر شاگردان مؤثریت خود را دارند، امید است تا معلمان گرامی در پروسه تدریس که یک بخش کوچک آن در این مقاله بازتاب یافته است در یاددهی و یادگیری مهارت‌های شناختی و فراشناختی شاگردان مکاتب کشور هنگام ارایه درس استفاده نمایند.

پیشنهادات:

۱- نتایج تحقیقات دانشمندان تعلیم و تربیه و روانشناسی تربیتی راجع به مهارت‌های شناختی و فراشناختی شامل نصاب درسی های پوهن‌خی تعلیم و تربیه پوهنتونها و دارالمعلمین های کشور شود و این پروسه به صورت مستمر تداوم پیدا کند.

۲- هنگام تدریس آموزی محصلان ستاژر پوهن‌خی های تعلیم و تربیه پوهنتونها و دارالمعلمین های کشور در مکاتب، یاددهی محتویات این مقاله ویا عین مطالب از منابع دیگر از طرف استادان راهنما برای آنها آموزش داده شود.

۳- اعضای نظارت تعلیمی، آمرین دیپارتمنت های مکاتب و معلمان مجرب و مسلکی هنگام مشاهده مستقیم از تدریس معلمان جدیدالتقرر و غیرمسلکی، راهبردها یا مهارت‌های (شناختی و فرا شناختی) را برای آنها کمک و راهنمایی نمایند تا آنها این مهارتها را برای شاگردان خویش یاد بدهند.

منابع:

- ۱- علی اکبرسیف، روانشناسی آموزش و یادگیری، مطبعة آگاه، چاپ چهاردهم، تهران، ۱۳۸۴، ص ۴۸۸.
- ۲- رابرت.ای.اسلاوین، روانشناسی تربیتی، مترجم، یحیی سیدمحمدی، تهران، مطبعة روان، ۱۳۸۷، صص ۲۳۴، ۲۳۵.
- ۳- حسن تونزنده جانی، روانشناسی تربیتی، نیشاپور، مطبعة شهرفیروزه و غزل، ۱۳۷۸، صص ۱۰۸، ۱۱۱.
- ۴- علی اکبرسیف، روانشناسی آموزش و یادگیری، تهران، مطبعة آگاه، چاپ چهاردهم، ۱۳۸۴، صص ۴۸۹، ۴۹۰.
- ۵- رضا کرمی نوری، روانشناسی حافظه و یادگیری، تهران، مطبعة وزارت فرهنگ و اطلاعات اسلامی، ۱۳۸۴، ص ۶۹.
- ۶- رابرت استرنبرگ، روانشناسی شناختی، مترجمان: سید کمال خرازی والیه حجازی، تهران، مطبعة سمت، ۱۳۸۷، ص ۶۹.
- ۷- علی اکبرسیف، روانشناس آموزش و یادگیری، تهران، مطبعة آگاه، چاپ چهاردهم، ۱۳۸۴، صص ۵۰۰، ۵۰۱.
- ۸- حسین لطف آبادی، روانشناسی تربیتی، تهران، مطبعة سمت، ۱۳۸۴، ص ۲۵۸.
- ۹- علی اکبرسیف، روانشناسی آموزش و یادگیری، تهران، مطبعة آگاه، چاپ چهاردهم، ۱۳۸۴، صص ۵۰۴، ۵۰۶.
- ۱۰- همان.
- ۱۱- بختیار، کرمی، و دیگران، اثر بخشی آموزش راهبردهای شناختی و فراشناختی بر خلاقیت و انگیزه پیشرفت تحصیلی، WWW.sid.ir/fa/VEWSSID-pdf/6008913920406.pdf، نشر ۱۳۹۲/۱/۱۹، استخراج شده ۱۳۹۵/۱۲/۱۵.

د ښوونې او روزنې معنا او مفهوم

ښوونه او روزنه د وې بېلې کلمې دي چې هره يوه يې د لغوي معنا له مخې ځانگړی مفهوم لري. خو د ترکيب له مخې دواړه يو دبل بشپړوونکې، نږدې، لازم او ملزوم دي نو ښوونه تعليم او روزنه د تربيت په معناوو دي. په ورځيني خبرو اترو کې د ښوونې لفظ د روزنې له کلمې څخه مخکې اخيستل کيږي، خو په عملي ساحه کې د روزنې کلمه تر ښوونې دمخه ده، ځکه چې د روزنې لغوي معنا چې تربيت ده د چمتو کولو، تيارولو او سمبالولو په معناگانو هم کارول کيږي.

د ښوونې او روزنې تعريفونه:

- ښوونه يوه چا ته د نظري او عملي پوهې يا د هنرونو له جملې څخه د يوهنر ور زده کولو ته وايي. ښوونه هغو فعاليتونو ته ويل کيږي چې د روزنې لپاره په کار وړل کيږي، لکه ښوونکی يې چې په يوازې توگه او يا د زده کړې له بهير او د تدريسي موادو په مرستې يې زده کوونکو ته وروښيي ښوونه گڼل کيږي، ښوونه هغه ډول پلان شوي فعاليت ته وايي چې هدف يې د زده کوونکو زده کړه وي، ښوونه مخکې له مخکې د هغو پلان شوو او د هدف په لور د ټاکل شوو فعاليتونو مجموعه ده چې د زده کړې په غرض د ښوونکو له خوا طرح او ترسره کيږي او د زده کوونکو او ښوونکو تر منځ د متقابل عمل په توگه دوام مومي.

- روزنه له هغه پرله پسې او منظم بهير څخه عبارت ده چې هدف يې جسماني، سايکولوژي، اخلاقي او ټولنيزې ودې او پرمختيا ته مرسته کول دي، ښوونه او روزنه د هغو بدلونونو، ودې او انکشاف څخه عبارت ده چې د انسان د جسمي، اجتماعي، رواني، تحقيقي افکارو او فني مهارتونو څخه د بشر د ژوندانه ټول اړخونه پکې رانغاړي ښوونه او روزنه گڼل کيږي. اويا ښوونه او روزنه له هغو زده کړو څخه عبارت ده چې د شخص د کردار او سلوک د بدلون سبب گرځي. او يا هم په بل عبارت ښوونه او روزنه د تعليمي اصولو له مخې هغه اگاهانه او پلان شوې زده کړه ده چې د ښوونکو له خوا زده کوونکو

ته د اصول تدريس له لارې وړانقلاليري. د زده کړې اساساتو د کتاب په يوولسم مخ کې مؤلف د ښوونې په اړه داسې وايي: ښوونه يو مخصوص معرفت غوښتونکی فعاليت دی چې ددې په رڼاکې زده کوونکي د ښوونکي په لارښوونو علم او مهارت اخلي (ليکوال زياتوي چې ښوونه د زده کوونکو د معرفت غوښتنې د پراختيا او قابليتونو مهم عامل، د نړۍ ليد او شخصيت د جوړولو او د انساني لوړو خويونو د روزنې د احساس هڅول دي). د نړۍ ډېرو سترو پوهانو د ښوونې او روزنې د ودې او پراختيا په برخه کې فعاله ونډې اخيستې او په دغه لارکې يې د قدر وړ خدمتونه ترسره کړي او موږ ته يې ډېر علمي آثار او نظريات راپاتې دي، چې نن ورڅخه د ښوونې په برخه کې گټه اخلو. لومړنی پوه چې د ښوونې او روزنې په برخه کې يې ارزښتناک نظريات وړاندې کړل، هغه مشهور چکي پيداگوگ ين اموس کومنسکي دی، دغه پوه د ښوونې د يو شمېر اساساتو بنسټ اېښودونکی دی چې له هغې جملې څخه د سيستماتيکې ښوونې اساس، د عيني ښوونې اساس او د ښوونې د ټينگښت بنسټ يې کېښود. همدارنگه د ښوونې او روزنې په برخه کې يې ډېر نور گټور خدمتونه ترسره کړل. چې يو خدمت يې داوچې انسان يې د طبيعت د يو جز په توگه وپېژانده. د کومنسکي ښوونه او روزنه د طبيعت په پراخه لمن کې اود هغو شيانو په واسطې چې په طبيعت کې شتون لري پلټي. په معاصره نړۍ کې د نوموړي له نظرياتو او څرگندونو څخه د ډېرو هېوادونو د ښوونې او روزنې د پراختيا په ساحو کې په پام کې نيول کيږي او گټه ورڅخه اخيستل کيږي. يو بل فرانسوي پوه چې ژان ژاک روسو نومېږي. دغه پوه هم په خپل وخت کې د ښوونې او روزنې د پراختيا لپاره ډېر کارونه ترسره کړي دي چې هېڅکله به هېر نه شي. روسو هم د کومنسکي د نظرياتو پيرو او د ښوونې او روزنې په برخه کې د ښه نظر خاوند وو. ده به تل د آزادې ښوونې او روزنې د پلي کېدو سپارښتنې کولې. دده دا نظر چې ويل يې: ماشومان پاک پيدا کيږي، خو وروسته دوی له لويانو او له هغه چاپېريال څخه چې دوی پکې ژوند کوي، خصوصيات او عادتونه زده کوي. همدارنگه پستو لاسی وايي: د ماشوم زده کړه بايد له ډېر کوچني سن څخه پيل شي او زياته وي چې د ماشوم د زيربډو لومړی ساعت د ماشوم د يادولو او زده کړې لومړی ساعت دی. د ښوونې او روزنې پوهان زياتره د ښوونکي فعاليتونو ته ارزښت ورکوي. يو پوه چې دسترويک نومېږي ښوونکی د بحر اوږد لمر سره تشبيه کوي او د زده کوونکو د زده کړې ټول فعاليتونه دده د زيار او هڅو پايله گڼي. په اوسني وخت کې زموږ ښوونکي مسووليت لري چې پخواني ښوونيزې تجربې د اوسنيو ښوونيزو تجربوسره شريکې کړي او هم د راتلونکې زمانې له تجربوسره يې اړيکې ټينگې کړي. تېرو پوهانو موږ ته د ښوونې او روزنې په برخه کې ښه او گټور آثار را

پريښي دي. چې اوس موږ ترې په علمي ليکنو او د تدريس په برخه کې ګټه اخلو. د هر هېواد او ټولنې د ټولنيز، فرهنگي، علمي، اقتصادي او هنري پرمختګونه په معياري او متوازنه ښوونه او روزنه پورې اړه لري، ځکه چې ښوونه او روزنه د يوه هېواد يا ديوې ټولنې د ملا د تير حيثيت لري او د بشر د ژوندانه ټول اجتماعي او اقتصادي پرمختګونه، ښکمرغی اولاسته راوړنې د ښوونې او روزنې له برکته شوني وي. يوه موثره او اغېزمنه ښوونه او روزنه هغه ده چې د منطقې او د نړۍ په علمي تجربو سمباله وي او د زده کوونکو غوښتنو او اړتياوو ته ځواب ورکونکې وي. همداراز د ښوونې او روزنې د هدفونو په درشل کې زده کوونکي د علم او پوهې په ګاڼه سمبال کړي او هم په زده کوونکو کې د ټولنيزې عاطفې احساس پکې پياوړی کړي. چې وکولای شي له اړو کسانو سره د يو همکار په توګه مرسته وکړي.

د ښوونې او روزنې هدفونه:

دهرې ټولنې د ښوونې او روزنې موخې له نورو هېوادونو سره څه کم توپير لري. له دې امله زموږ د هېواد د ښوونيز نظام ټولې موخې هم د نورو هېوادونو له موخو سره توپير لري. زموږ په هېواد کې د ښوونې او روزنې لپاره هغه اهداف په پام کې نيول شوي دي چې زموږ هېوادوال يې غواړي.

ښوونه او روزنه د اسلام له نظره:

د اسلام د سپېڅلي دين په رڼا کې له ښوونې او روزنې څخه هدف دا دی چې ټول علمي او ښوونيزې زده کړې او لارښوونې بايد له فردي او ژبني توپير څخه پرته ېلي شي او د ټولو زده کوونکو فردي او ټولنيزو اړتياوو ته بايد پاملرنه ولري. همدارنګه د انسان غريزې، د هغه نفساني، طبعي تمايلونه، د جسمي او بدني ودې سره هماهنگي او برابري ولري. د پيداګوژۍ پوهان په دې نظر وايي: د دې لپاره چې د ښوونکو کارګټور او اغېزمن تمام شي، نو دوی دې هغه لارې چارې ځانته وټاکي چې د الله (ج) کتاب او د حضرت محمد(ص) په ويناوو کې يې څرګندونې شوې دي. د مثال په توګه: اسلام موږ ته لارښوونه کوي چې موږ او پلار د کور اساسي غړي دي، نو دوی دنده لري چې د خپل کور او ماحول څخه د روزنې داسې دستګاه جوړه کړي، ترڅو وکولای شي خپل ماشومان په ديني او اخلاقي موضوعګانو سره سمبال کړي. که چېرې په يوه مناسب چاپېريال کې يو نيا لګی کېنول شي او له ښه آب او هوا تغذيه شي، نو څرګنده ده چې نيا لګی به په راتلونکي کې د يوې لوې ونې په څېر وده وکړي او مېوې به ونيسي. په همدې توګه که يو ماشوم په يوې سالمې کورنۍ او يو ښه چاپېريال کې وروزل شي، نو

دهمدغې ونې په څېر به يو بشپړ انسان ورڅخه جوړ شي. نو د پورتنیو څرگندونو له مخې د ښوونې او روزنې توپيرونه په لاندې ډول وړاندې کووم:

روزنه يوه پرله پسې، دوامداره او پراخ بهير دی چې په نسبتاً اوږدو مودو کې ترسره کيږي، حامل داچې ښوونه د ښوونکي په محدودو ښوونيزو فعاليتونو پورې تړلې ده. روزنه هدف دی او ښوونه د هغې لپاره وسيله ده. د روزنې موخې ټاکلي او د اوږدې مودې لپاره وي، خو د ښوونې موخې مشخصې او ډېرې دقيقې وي چې د روزنې له موخو څخه ژرتر لاسه کېدای شي. ښوونه معمولاً د ښوونکو او استادانو په واسطې د زده کړې په ټاکلي ځای يعنې ټولگي کې ترسره کيږي، خو په روزنه کې د تعليمي مرکزونو څخه بهر لکه مور او پلار، د کورنۍ نور غړي، جومات، تلویزيون، رسنۍ، کتابتون او داسې نور پکې ونډه لري. درسمي ښوونې او روزنې موخې معمولاً د يوه هېواد د ښوونې او روزنې د وزارت له خوا طرح او برنامه ريزي کيږي، خو د ښوونې دقيق او ټاکلې موخې د درسي کتاب په درس کې د مؤلف لخوا ټاکل کيږي او بيا په ښوونځيو کې د ښوونکي له خوا تدریس کيږي.

سرچينې:

- د زده کړې اساسات ليکوال محمد عثمان نژد چاپ ۱۳۶۰
- د ښوونکو لپاره لارښود د ملگرو ملتونو تعليمي تعليمي مؤسسه ۲۰۰۱

ارزیابی

قسمت دوم:

ارزیابی تشخیصی: یک نوع دیگر ارزیابی که در جریان آموزش انجام می گیرد. این ارزیابی با هدف تشخیص مشکلات یادگیری شاگردان بکار می رود. ارزیابی تشخیصی زمانی مورد استفاده قرار می گیرد، که معلم با مشکلات مکرری با یک و یا چند شاگرد روبرو می شود که روش اصلاحی معمول یعنی ارزیابی متداوم قابل رفع شدن نباشد یعنی ارزیابی تشخیصی در یک زمینه خاص برای دریافت مشکل بکار می رود. از طریق ارزیابی تشخیصی می توان معلومات و مهارت های لازم شاگردان را برای ورود به مطلب جدید تشخیص داد و نیز معیاری است برای سنجش رفتار ورودی دانش آموزان که به کمک آن می توان نقطه شروع فعالیت های آموزشی را تشخیص کرد.

ارزیابی تشخیصی، علاوه بر تشخیص دادن مشکلات یادگیری شاگردان، باید بتواند، روش های مناسب رفع مشکلات را نیز به معلم نشان دهد هدف از سنجش یا ارزیابی تشخیصی تعیین علت های مشکلات مکرر یادگیری و طرح نقشه برای اعمال اصلاحی ان است.

ارزیابی تراکمی یا نهایی

در ارزیابی نهایی تمام آموخته های دانش آموزان در طول یک دوره آموزشی تعیین می شوند و هدف آن نمره دادن دانش آموزان و قضاوت در باره موثریت کار معلم و برنامه درسی یا مقایسه برنامه های مختلف درسی با یکدیگر است. به وسیله این ارزیابی می توان یادگیری های متراکم دانش آموزان را در طول یک دوره آموزشی اندازه گیری کرد و چون معمولاً در پایان دوره آموزشی انجام می شود به آن ارزیابی نهایی نیز می گویند.

از امتحاناتی که در ارزیابی نهایی استفاده می گردد. بسیار جامع و مفصل هستند و نمونه کاملی از محتوای درس و هدف آموزشی را دربر می گیرد، که به انواع سوالات، روش و فنون مختلف سنجش و اندازه گیری صورت می گیرد. هدف ارزیابی نهایی نمره دادن و اتخاذ تصمیم مختلف جهت ارتقای

شاگردان به صنف های بالاتر، دادن امتیاز های تحصیلی، اعزام به دوره های عالی تر تحصیلی، اعطای بورس تحصیلی و غیره می باشد.

ارزیابی توصیفی

ارزشیابی تحصیلی، فعالیتی است که معلم در جریان تدریس خود انجام میدهد. این فعالیت جمع آوری اطلاعات و داوری درباره وضعیت یادگیری و پیشرفت دانش آموز است. جمع آوری این اطلاعات از طریق شیوه های مختلف صورت می گیرد و نیازمند کسب مهارت و دانش کافی در این زمینه است. معلم باید با استفاده از نتایج حاصل از سنجش و ملاحظه اهداف و انتظارات آموزشی در باره وضعیت فرد آموزنده داوری ضعف ها و قوت های دانش آموزان را مشخص کند و برای بهبود فعالیت های یادگیری به او توصیه هایی را ارائه دهد.

ارزیابی اصلاحی در برابر ارزیابی سنتی

یکی از راه های درک مفهوم ارزیابی اصلاحی، مقایسه تفاوت های آن در ارزیابی سنتی است. تفاوت عمده ارزیابی اصلاحی نسبت به ارزیابی سنتی در این است که این ارزیابی واقعاً از شاگردان می خواهد نشان دهند چه کرده میتوانند شاگردان در این موضوع ارزیابی میشوند که چه چیزی را هماهنگ تولید کرده و یا اینکه چه چیزی را مجدداً خلق و یا به خاطر آورده میتوانند. ارزیابی اصلاحی برای ارزیابی یا امتحان گیری سنتی به دلایل ذیل فراهم می آورد:

- در فعالیت های منظم و عادی صنف مزاحمت نمی کند؛
- نصاب را انکشاف میدهد که واقعاً در صنف درسی تطبیق می شود؛
- در مورد نقاط قوی و ضعیف هر شاگرد به صورت انفرادی معلومات ارائه می کند؛
- شاخص های جداگانه ای را فراهم میکند، که میتواند برای اندازه گیری پیشرفت شاگردان مورد استفاده قرار گیرد.

عاری از تعصبات فرهنگی، زبانی میباشد که در امتحان گیری سنتی یافت می شود. ارزیابی اصلاحی تقریباً همیشه (ارزیابی آموزنده) بوده که نه تنها کیفیت کاری امتحان دهنده را مورد اندازه گیری قرار میدهد؛ بلکه واقعاً به امتحان دهنده کمک میکند.

به طور خلاصه، ارزیابی باید یک پروسه آموزنده، شفاف و عاری از اضطراب برای شاگردان باشد. وقتی به این شکل ارزیابی صورت گیرد وحشت شاگردان را با خود ندارد. این ارزیابی ها نه تنها پیشرفت شاگردان را به سوی اهداف آموزشی برنامه ترتیبی اندازه گیری می کند؛ بلکه به آن ها کمک می نماید به این اهداف دست یابند:

- ۱- شناخت عمق و دقیق تر از شاگرد؛

- ۲- کاهش اضطراب نا مطلوب و فعالیت های شاگرد در کنار موفقیت؛
- ۳- توجه به تلاش فعالیت های دانش آموز در کنار موفقیت؛
- ۴- به خدمت گرفتن ارزشیابی برای آموزش و یادگیری بهتر؛
- ۵- مشارکت دانش آموز و والدین در ارزشیابی؛
- ۶- حمایت از شاگردان و توجه به حقوق آن در صنف و مکتب؛
- ۷- ایجاد فضای محبت و همدلی بین دانش آموزان؛
- ۸- شناسایی مشکلات یادگیری در زمان مناسب و تلاش برای رفع آن؛

شیوه های ارزیابی اصلاحی

- ۱- سوال های شفاهی؛
- ۲- ارزیابی کار های خانگی؛
- ۳- ارزیابی کار های گروهی؛
- ۴- امتحانات کوتاه صنفی؛
- ۵- کنفرانس های صنفی؛
- ۶- فعالیت های صنفی؛
- ۷- کارهای عملی و تطبیقات؛
- ۸- خلاصه نویسی؛
- ۹- بحث های صنفی؛
- ۱۰- مقاله نویسی؛
- ۱۱- ارزیابی خودی؛
- ۱۲- دوسیه فعالیت ها؛

انواع امتحان

پرسش هایی هستند که در جریان صنف مطرح می شود هدف از این پرسش ها یاد آوری پیش نیاز یادگیری برای درس، جمع آوری نظریات و اطلاعات دانش آموزان در ارتباط با موضوع می باشد و یک شاگرد طی یک دوره آموزشی، چندین بار مورد پرسش قرار می گیرد.

امتحانات کوتاه یا آزمایشی، وسیله یی برای ارزشیابی تدریجی هستند. در این نوع ارزشیابی، هدف تنها نمره دادن نیست؛ بلکه منظور این است که در هر مرحله معین، اندازه پیشرفت فراگیران چگونه است و تا چه مقدار به اهداف آموزشی رسیده اند.

ارزشیابی فعالیت های صنفی: فعالیت های صنفی ممکن است فردی یا گروهی انجام شود که مهمترین بخش ارزشیابی مستمر یا اصلاحی است. در ارزشیابی فعالیت های صنفی نمره دادن به

سوال های صنفی نیست؛ بلکه ارزشیابی روند شکل گیری و پیشرفت مهارت ها است و بیشتر به مشاهده شاگردان و دانش آموزان ممکن می باشد که در جریان آن توجه به صحبت های دیگران، قبول مسوولیت در گروپ، تحمل نظر مخالف، انعطاف پذیری مورد توجه قرار می گیرد. ارزشیابی از کار خانگی شاگردان:

یکی از وسایل بسیار مهم ارزیابی متداوم. تهیه کارخانگی است، کارخانگی مجموعه فعالیت هایی است که شاگردان در خانه و بیرون از صنف به منظور ثبت یادگیری و تحقق دانش و مهارت کسب شده انجام میدهند و به سه دسته تقسیم می شوند:

کارخانگی عمومی: که برای تمام شاگردان در نظر گرفته میشود.

کارخانگی گروپی: در یک گروپ تعداد محدودی از شاگردان برای اجرای آن بشکل مشترک سهم می گیرند.

مهم است که کارخانگی گروپی باید قابلیت انجام گروپی را داشته باشد و شاگردان را به اجرای آن وا دارد.

کارخانگی انفرادی: به اساس شناخت و خصوصیات شاگرد داده می شود. چون تفاوت های فردی بین شاگردان در صنف وجود دارد.

- معلم بر اساس شناختی که از شاگرد پیدا کرده است بالفرض او را در یک زمینه ضعیف دیده، برایش کار خانگی تعیین می کند تا ضعف وی جبران شود و یا بر عکس برای لایق میتوان کارخانگی خاصی در نظر گرفت.

احمدی حسنی (۱۳۸۵) کارخانگی را از نظر محتوا به چهار دسته تقسیم نموده است:

کارخانگی تمرینی، کارخانگی به سطی وامتدادی، کارخانگی خلاقیتی و کارخانگی آماده سازی و آماده گی.

- کارخانگی تمرینی: به عنوان قدیمی ترین و مروج ترین نوع کارخانگی در مکاتب است که معمولاً به صورت کتبی و برای تثبیت یاد گیری به روش تکرار و تمرین اجرا می شود.

- کارخانگی آماده سازی و آماده گی: بیشتر برای درس روز آینده پیش از اینکه معلم بالای موضوع کار نماید؛ شاگردان قبلاً آماده گی می گیرند.

- کارخانگی به سطی و امتدادی: که در این نوع کارخانگی، شاگردان دانش و مهارت خود را بالاتر از موضوع درس در رابط به آن وسعت میدهند که بشکل پروژه برای شاگردان داده می شوند.

- کارخانگی خلاقیتی، این نوع کارهای خانگی شاگردان را وا دار می سازد که با روش و طریقه جدیدی یک کار علمی را انجام دهند.

- ارزیابی خودی: ارزیابی خودی در نظارت شاگردان نقش مرکزی را بازی میکند، که این موضوع به ارزیابی یک شاگرد از کیفیت کاری اش به وسیله خودش در مراحل مختلف یک برنامه تربیتی اطلاق

می شود. یکی از فایده های ارزیابی خودی این است که آگاهی شاگرد نسبت به نتایج و پیشرفتش بلند می‌رود.

امتحانات طرح شده توسط شاگردان:

یک روش تازه در ارزیابی اصلاحی این است که از شاگردان خواسته می‌شود امتحانات را در مورد مواد برنامه یی تحریر دارند. این روند به امتحانات طرح شده توسط شاگردان کار خوبیست که شاگردان را تشویق میکند تا مسوولیت های یادگیری خویش را خودشان عهده دار شوند. پروژه: به صورت عموم پروژه ها مبتنی بر محتوا اند. طوریکه بعضی اوقات گروهی از شاگردان امیدوار اند تا با هم یکجا کار کنند؛ با این هدف که در مورد عنوان داده شده معلومات حاصل و جمع نمایند که در جریان یک شاگرد منابع معلومات معتبر (مربوط به زنده گی واقعی) دریافت نموده می‌خواهد معلومات بدست آورده را ارزیابی کند. پروژه هنگامی به اوج خود میرسد که در معلومات به دیگران ارایه گردد. این معلومات میتواند یک پوستر، یک رساله، نمایش و یا هم از نوع دیگری باشد. یک فایده پروژه هم این است که شاگردان را و امیدارد تا مهارت های علمی را در زنده گی واقعی شان تطبیق کنند.

ارزیابی اسناد شاگردان (دوسیه فعالیت ها)

اسناد شاگردان مجموعه هایی از اسنادی اند که توسط اسناد و شاگرد از نمونه های معرف کار در حال جریان ایشان بوده و در یک مدت زمان معین جمع آوری میشوند. این اسناد حاوی انواع کارها و فعالیت های آموزشی شاگردان در مراحل مختلف بوده و میتواند از منابع چندگانه فایده گیرد.

صفوی ۱۳۸۵ از قول جان (۱۹۹۲) توضیح میدهد: دوسیه فعالیت ها به حیث یکی از روش ارزیابی متداوم موثر مجموعه منظمی از نمونه های فعالیت یادگیری که پیشرفت با موفقیت تحصیلی او را نشان داده و بر مبنای آن تلاش، پیشرفت شاگرد مورد ارزیابی قرار می‌گیرد.

امتحان: امتحان نوع خاصی از اندازه گیری است. یعنی اندازه گیری می‌تواند با استفاده از وسیله دیگری بدون امتحان شود. برای اندازه گیری خوبیهای مختلف اشیا و افراد از وسایل مختلفی استفاده می‌شود. مثلاً برای اندازه گیری ازمشخصات فزیک، مثل طول و وزن اشیا و یا قد و وزن افراد، از متر و ترازو استفاده می‌شود. متر و ترازو خصوصیات فزیک را به طور مستقیم اندازه می‌گیرند به این دسته از وسایل اندازه گیری وسایل اندازه گیری مستقیم می‌گویند.

علاوه بر صفات فزیک، رفتار های آشکار یا محصولات رفتاری افراد را میتوان به طور مستقیم اندازه گیری کرد؛ مثلاً تعداد دفعاتی که یک شاگرد در یک صنف درسی چوکی اش را ترک می‌کند. (رفتار آشکار) و یا تعداد سوال های ریاضی را درست حل می‌کند. (محصول رفتار) میتوان بطور مستقیم اندازه گرفت. علاوه بر آن میتوان صفات روانی مانند هوش، خلاقیت، انگیزش، آموختن و امثال آن را

بطور غیر مستقیم اندازه گیری کرد؛ زیرا هیچ کس بطور مستقیم به این صفات دسترسی ندارد، که معمول ترین وسیله اندازه گیری صفات روانی امتحان است.

بنابراین امتحان شامل مجموعه یی از سوالات است که در اختیار فرد گذاشته می شود. تا به آن جواب دهد ویا امتحان وسیله یا روشی نظامدار (نظام مند) برای اندازه گیری و نمونه یی از سلوک است. در این حال معروف ترین وسیله اندازه گیری در تعلیم و تربیه روانشناسی، امتحانی است، که به صورت مجموعه یی از سوال ها وغالباً بطور کتبی برای جواب دادن، در اختیار امتحان شونده گان قرار داده میشود. برای امتحان نمودن باید یک وسیله امتحان را طرح نمایید، بطور مثال پرسشنامه، امتحان کوتاه، امتحان مقاله، امتحان انتخابی(چند جوابه) امتحان صحیح و غلط و غیره با استفاده از وسیله مذکور میتوان از پیشرفت شاگرد در پروسه آموزش معلومات جمع آوری نمود.

سنجش (Assessment)

تعریف سنجش: یک اصطلاح کلی است که درباره برنامه ها، پروگرام های درسی و آموزشی شاگردان مورد استفاده قرار می گیرد. به عباره دیگر سنجش به معنای جمع آوری اطلاعات درمورد آموزش و جریان یادگیری شاگردان به منظور کسب آگاهی از میزان یادگیری و نیاز آموزشی آنان است.

- همچنان سنجش یک پروسه عمومی جمع آوری امار و اطلاعات برای ارزیابی اجراءات شاگرد می باشد. سنجش معمولاً جوابگوی سوال (چرا این شاگرد این نوع عمل نمود؟) میباشد. سنجش میتواند پیامد های پروسه امتحان را جمع نماید. پس سنجش یک مفهوم و سعیر است، اما مربیان و معلمان معمولاً برای راه اندازی سنجش از امتحانات استفاده می کنند. در سنجش وسایل و فتون مختلفی برای جمع آوری اطلاعات بکار میرود؛ از جمله آن ها میتوان به امتحان، پرسشنامه، مقیاس درجه بندی، پروژه تحقیقی، امتحان شفاهی، اجرای کارخانگی، مصاحبه و مشاهده و سلوک شاگردان در موفقیت های مختلف اشاره کرد.

ویگینز(۱۹۹۳) در توضیح اصطلاح سنجش گفته است که سنجش به یک تحلیل جامع و چند وجهی گفته میشود که شامل استفاده از فنون و روش های مختلف است و تاکید زیادی بر مشاهده عمل انجام شده دارد. همچنان دربرگیرنده راه های نمونه گیری و مشاهده مهارت ها، دانش و توانایی های شاگردان است. سنجش هم می تواند به صورت رسمی انجام پذیرد، مانند اجرای امتحانات و هم به صورت غیر رسمی مانند مشاهده اینکه چی کسی در کارهای گروهی نماینده گروپ میتواند تعیین شود و یا چه کسی در کارهای گروهی فعالیت بیشتر دارد.

- سلویا وسل دایک(۱۹۹۱) می گویند: سنجش تنها به جمع آوری اطلاعات خلاصه نمیشود؛ بلکه جمع آوری اطلاعات همراه با هدف یا منظور گفته میشود. به عقیده این متخصصان سنجش در تعلیم و تربیه به دو منظور انجام می گیرد:

- ۱- تعيين و تشخيص مشكلات شاگردان؛
- ۲- تصميم گيري دربارہ آنان.

منابع و ماخذ

- سيف، داکتر علی اکبر، ۱۳۸۷، اندازه گيري، سنجش و ارزيابي آموزشي، تهران، چاپ چهارم نشر دوران.
- روف، عطا الله، ۱۳۸۲، ارزيابي تربيتي، پوهنتون کابل، پوهنځي تعليم و تربيه، مطبعه ...
- بخش تربيه و انکشاف مسلکي پروژه ي تحصيلات عالي، ارزيابي سنتي و اصلاحي، مواد مطالعه براي اشتراک کنندگان، ۲۰۰۹م
- شعباني، داکتر حسن، ۱۳۴۸، مهارت هاي آموزشي (روشها و فنون تدريس) تهران، سمت

<http://www.aftab.com>

مرور گذرا به سابقه سواد آموزی در افغانستان

دانش به از ضیاع و به از جاه و مال و ملک
این خاطر خطیر چنین گفت مرا
(ناصر خسرو بلخی)

هفدهم سنبله در سالنماها با خاطره‌یی گره خورده است. خاطره‌یی فراموش ناشدنی؛ جالب و در خور توجه. زیرا این روز به عنوان «روز جهانی سواد» تجلیل میگردد. سواد، یعنی «خواندن، نوشتن و حساب کردن» همانا پدیده‌یی است حیاتی و اجتماعی، که خط فاصل میان دوره قبل از تاریخ و دوران تاریخی را نشانی میکند. پس میتوان گفت نبود و کمبود آن باعث رکود جریان منظم حیات مادی و معنوی بشریت میگردد. لذا چه زیباست آنکه سرود:

دست از طلب ندارم تا جان من برآید
یا جان رسد به جانان، یا جان ز تن برآید

از همین جا بود که جهانیان سال ۱۹۹۰ میلادی را به حیث سال جهانی «مبارزه با بیسوادی» عنوان کردند و به همین مناسبت سازمان بین المللی یونسکو هم رساله‌ها و اوراق تبلیغاتی را به چندین زبان منتشر ساخت.

در کشور ما نیز از همان بدو ایجاد تمدن در بلخ، بدین موضوع توجه و تأکید صورت گرفت. آریائیان نخستین طوایفی بودند که در پی سواد و دانش افتیدند. زردشت در این راه پافشاری داشت و آنرا در زمرة فرائض می شمارید. او میگفت که از سه راه به بهشت برین میتوان رسید:

۱- دستگیری از بینوایان و مستمندان،

۲- یاری رسانیدن در ازدواج، دو شخص محتاج را،

۳- کمک در راه سواد و دانش.

و اسلام عزیز در مقایسه با سایر ادیان سماوی و زمینی، روی موضوع سواد تأکید بیشتر دارد. آیات مبارک و احادیث فراوان در این مورد، شاهد گفته ماست. شعرا و نویسندگان هم در راه تبلیغ و اشاعه سواد بسیار سرودند و نوشتند و همچنان این ویژه گی دوام دارد. تاریخ، نخستین طلّیعه دانش و سواد رسمی را در کشور ما به زمان اقتدار امیر شیر علی خان میرساند. مگر نسبت یک سلسله عوامل، طلوع بیشتر نتوانست. بار دیگر شاهد درسگاه حبیبیه در سال ۱۲۸۲ هـ.ش. میباشیم که گویا نخستین مکتب عصری، مطابق معیارهای جهانی و میتود جدید تدریس به حساب می آید. همچنان از مکتب «سراجیه حریه» در سال ۱۲۸۸ هجری خورشیدی و اولین دارالمعلمین (سال تأسیس ۱۲۹۱ هـ.ش.) و مکتب طبی که در سال ۱۲۹۶ هـ.خ. تأسیس شد، میتوان یادآور شد.

با رویکار شدن شاه امان الله (۱۲۹۸ هجری شمسی) نبض معارف و سواد بیشتر از پیش تپیدن گرفت. از همین موقع بر اساس ماده ۶۸ قانون اساسی سال ۱۳۰۲ هـ.خ، تعلیم و تربیه ابتدایی اجباری و دوره های بالاتر از آن، مجانی شد. دولت امانی و اخلاش با درک میرمیت دانش و سواد، در این راه گام های بلندی را برداشتند. نسبت به سواد بزرگ سالان هم توجه صورت گرفت. چنانچه شاه امان الله خان خود امور تدریس یکی از کورس های سوادآموزی را پیش میبرد. در سال ۱۳۴۷ هـ.ش. مدیریت عمومی مبارزه با بیسوادی در چوکات وزارت معارف ایجاد شد. چندی بعد همین مدیریت به ریاست و در سال ۱۳۶۴ هـ.خ. تا درجه معینیت ارتقاء یافت و آمریت های سواد حیاتی در ولایات نیز یکی پی دیگر هستی گرفتند. در قسمت سوادآموزی از خدمات و طرح های ثمربخش سید احمد لودین به نام «طرح کاکا» باید به نیکی و تحسین یاد نمود. در سال ۱۳۳۰ هـ.ش. داکتر لابلک از خارج استخدام شد تا جهت برنامه ریزی های جدید و مدرن سواد، اداره سوادآموزی را یاری رساند. در سال ۱۳۳۳ هـ.خ. شاهد نشر و پخش جریده «بخوان و بدان» جهت مصروفیت کلانسالان میباشیم.

خوشبختانه از سالیان متمادی بدینسو، روز سواد بر بنیاد سالنامه، تجلیل میگردد. پیام ها و نبشته های پر آب و تاب به مناسبت روز مذکور خوانده میشود. مقالات بلند بالایی در زمینه نگارش می یابد. سخنرانی ها صورت میگیرد و از همین قبیل گپ های دیگر. حرف خوبی است و ما نیز میگوییم خدا اجر دنیا و آخرت را نصیب آنانی کند که برای یاد کرد از «سواد» یا این «مشعل راه زنده گی»، حد اقل روزی را به پایان بردند و میبرند. گویا بدین ترتیب سواد را به ستایش میگیرند؛ که واقعاً همین طور است، زیرا انسان از حسیض پستی، به اوج بزرگی رهنمون میشود.

اما بیاید روی این نکته قدری مکث نماییم که چه خوبست هرگاه در جنب تجلیل از این روز، به حال پیش گامان دانش و سواد نیز از سر لطف توجهی صورت گیرد. زیرا این مشعلداران، مسیر پر خم و پیچ و انباشته از سنگ و سنگ ریزه را، هموار میسازند. دیو جهل را که در کمین نشسته، از پا در می آورند؛ چنانچه شاعری اندرین باب چه خوب گفته است:

دانش اندر دل، چراغ روشن است
از همه بد، بر تن تو جوشن است

سواد، دانش و آموزگار در واقع لازم و ملزوم هم اند. وجود یکی بدون آن دیگرش نامکمل میباشد. به عبارت دیگر فقدان یکی، سبب خلل آن دیگر میشود. چشم پوشی از این واقعیت گویا انکار از آفتاب در روز روشن است و چه خوب هم سروده اند که:

ادب آموز زان ادیب که او
ادب از حضرت خدا آموخت
بر کسی خوان سبق که در همه حال
سبق از لوح کبریا آموخت

بدین اساس میتوان گفت که نقش تعیین کننده را در این راستا، آموزگاران دارند. اما طوری که دیده میشود به این دسته از فرهیخته گان، توجه کمتر صورت میگیرد. در حالیکه:

ز سعی اوستاد این جسم خاکی
فزون زاختر شود این جسم خاکی

امید است دولتمردان و مسؤولین امور مربوطه به وضع رقت انگیز آموزگاران از روی لطف نگاهی کنند. به ظاهر ژولیده و باطن محزون شان دقتی صورت گیرد و به این حرف گوش داده شود، که آمده است:

سرشک از دیده پاک کردن چه لازم
علاجی کن که از دل خون نیاید

چرا که اگر وضع به همین منوال دوام یابد و چاره اندیشی یی به حال پیشگامان دانش و سواد صورت نگیرد، به تحقیق که «حال طفلان خراب می بینم» در خاتمت پیشنهاد می نمایم تا با این ابیات همصدا و هم‌نوا شویم، چنانچه سخن‌دازی سروده است:

افراد همه منتظر ماه معارف
تا شعله زند کوکب زیبای معارف
یعنی که زند علم و هنر برق در افغان
جهل و هنر از هم بشود فرق در افغان

د سرمؤلف مرستيال استاذ عنايت الله عادل

معاملات

شفعه

که څوک ځمکه یا کور پلوري نو د اسلامي فقهې له نظره یې د اخیستلو لومړي حقداران، شریکان او نږدې ګاونډیان دي، څو د پردو خلکو په راتګ سره دوی زیانمن نشي. د اخیستلو د لومړیتوب دې حق ته په فقه کې شفعه وایي چې احکام یې په لاندې ډول دی: شفعه لومړی په مبیعه کې د شریک حق دی، بیا د هغه چا حق دی چې د مبیعې په حقوقو کې شریک وي لکه په اوبو او لاره کې شریک. بیا د ګاونډي (حق دی). په لار او اوبو کې شریک، او ګاونډی، په مبیعه کې شریک سره شفعه نه لري. که (په مال کې شریک) له شفعي تېر شو بیا د لارې او اوبو د شریک حق دی، که هغه هم تېر شو بیا د ګاونډي حق دی.

شفعه (د بیعې) په عقد ثابتېږي، په شاهد نیولو سره له باطلېدو خوندي کیږي او د مشتري په سپارلو او یا د حاکم په حکم سره د شفیع ملکیت ګرځي.

کله چې شفیع له بیعې څخه خبر شي نو د شفعي په غوښتولو به په نوموړي مجلس کې شاهدان نیسي، بیا به له هغه ځایه پاڅیږي او په پلورونکي به شاهدان نیسي که چیرې مبیعه د هغه په لاس کې وه، یا د اخیستونکي، یا د (پلورل شوې) ځمکې په وړاندې به شاهدان نیسي. کله یې چې دا کار وکړ نو بیا یې د شفعي حق د امام ابوحنیفه په نظر په تاخیر نه باطلیږي، خو امام محمد ویلي: که له شاهد نیولو وروسته یې د شفعي غوښتنه یوه میاشت پرېښوده نو د شفعي حق یې باطل دی.

په ځمکه کې د شفعي حق ثابت دی که څه هم د وېشلو وړ نه وي لکه حمام، ژرنده، څاه او کوچني کورونه.

په بېړیو او لېږدېدونکو شیانو کې د شفعي حق نشته.

مسلمان او ذمي د شفعي غوښتولو په حق کې سره برابر دي.

که ځمکه د داسې عوض په مقابل کې واخیستل شي چې مال وي نو شفعه پکې شته دی.

په هغه کور کې چې مېړه يې په مهر کې ښخې ته ورکوي يا پرې د هغې سره خلع کوي يا يې د بل کور په اجاره کې ورکوي يا پرې د قتل په قضيه کې صلحه کوي يا يې د مريي په آزادولو کې چاته ورکوي او يا هم د انکار او چوپوالي په بڼه پرې له چا سره صلحه کوي، شفعه نشته، که چيرې يې په اقرار سره په خپله ځمکه صلحه وکړه نو د شفعي حق ثابت دی.

شرح

د شفعي تعريف: د لغت له مخې (شفعه) جوړه کولو او يوځای کولو ته وايي. څرنگه چې شفيع د بل چا ځمکه د خپلې ځمکې سره يوځای کوي نو دې حق ته هم شفعه ويل کيږي. په اصطلاح کې د ضرر له مخې د اخيستونکي څخه د ځمکې راگرځول او د خپلې ځمکې سره يې د يوځای کولو حق ته شفعه ويل کيږي.

شفيع: هغه شخص ته ويل کيږي چې د شفعي حقدار وي.

مشفوع: هغه ځمکه چې د شفعي حق په کې ثابتيږي.

مشفوع به: د شفيع هغه ځمکه چې له امله يې د شفعي حقدار گرځي.

د شفعي مشروعيت: شفعه د پيغمبر (عليه السلام) په احاديثو ثابته ده. له هغې جملې څخه دا حديث دی چې په صحيح مسلم کې راغلي: «قَضَى رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بِالشَّفْعَةِ فِي كُلِّ شَرِكَةٍ لَمْ تُقَسِّمْ رِبْعَةً أَوْ حَائِطٍ، لَا يَجِلُّ لَهُ أَنْ يَبِيعَ حَتَّى يُؤْذَنَ شَرِيكُهُ فَإِنْ شَاءَ أَخَذَ وَإِنْ شَاءَ تَرَكَ، فَإِذَا بَاعَ وَلَمْ يُؤْذَنُ فَهُوَ أَهْلُ بِهِ». ژباړه: رسول الله (ﷺ) په هر شريک کور او باغ کې د شفعي پرېکړه کړې، روا نه دي چې وبې پلوري تر هغه چې شريک خبر کړي، که يې خوښه شوه وابه يې اخلي او که يې خوښه شوه پرې به يې ږدي. که يې وپلورله او خبر يې نه کړ، نو هغه ترې ډېر حقدار دی.

شفيع په درې ډوله دی او په لاندې ترتيب سره په شريعت کې د شفعي مستحق گرځي:

۱. الخلیط في نفس المبيع: هغه څوک چې د پلورل شوي جايداد (ځمکې او کور) په ملکيت کې شريک وي.

۲. الخلیط في حق المبيع: هغه څوک چې د مبيعي په حقوقو لکه لارې او اوبو کې شريک وي.

۳. جار: له ځمکې سره پيوسته ګاونډی.

د شفعي ثبوت: د شفعي حق د ځمکې په پلورل کېدو سره ثابتيږي، که څوک د ځمکې له پلورل کېدو وړاندې د شفعي له حق څخه تېر شي نو دا تېرېدنه د شفيع حق نه باطلوي او شفيع کولای شي چې له پلورنې وروسته د شفعي دعوه وکړي.

د شفعي غوښتنه: د شفعي راگرځولو لپاره شرط دا دی چې د ځمکې د پلورل کېدو له خبر اورېدو سره سم شفيع د شفعي غوښتنه وکړي او په همدې مجلس کې د شفعي پر غوښتلو شاهدان ونيسي چې دې ته د مواثبت طلب وايي، بيا پر باع شاهدان ونيسي که يې مبيعه په لاس کې وه او يا په مشري، يا د ځمکې تر څنگ شاهدان ونيسي. د شاهدانو له نيولو وروسته د شفعي حق له منځه نه ځي

چې په متن کې ورڅخه په (تستقر) يادونه شوې. مواثبت د لغت له مخې ټوپ وهلو ته وايي او دلته ترې مقصد له درنگ پرته سملاسي د شفعي غوښتنه ده، که چيرې شفيع د خبر له اورېدو سره د شفعي غوښتنه ونکړي او د شفعي په غوښتنه کې ځنډ وکړي نو د شفعي حق يې باطليري، ځکه چې شفيع يو ضعيف حق دی. د شفعي د حق خوندي کولو لپاره پر شفيع لازمه ده چې د مواثبت د طلب وروسته سملاسي پلورونکي، اخيستونکي او يا هم پلورل شوې ځمکې ته ورشي او د هغوی په وړاندې د شفعي پر غوښتلو شاهدان ونيسي. دې ته د استحقاق يا تقرير طلب وايي چې له دې وروسته د شفيع حق په تاخير او ځنډ کولو سره له منځه نه ځي.

يوازې د شفعي په غوښتلو او شاهدانو نيولو سره شفيع د مشفوع (ځمکې) مالک نه گرځي بلکې د ځمکې د څښتن يا قاضي له خوا شفيع ته په سپارلو سره شفيع د ځمکې مالک گرځي. د شفعي غوښتل په ټولو هغو ټکو سره صحيح دي چې د شفعي پر غوښتلو دلالت وکړي لکه ووايي: زه د شفعي غوښتونکی يم، زه شفيع غواړم او داسې نور.

شفعه په کومو شيانو کې شته؟ د شفعي حق يوازې په ځمکې پورې محدود دی او له ځمکې پرته په نورو شيانو کې شفعه نشته، که چيرې په دويم پوړ کې کور پلورل کيږي نو گاونډيان يې د شفعي غوښتنه کولای شي. د لاندې پوړ څښتنان هغه مهال د پاس پوړ د کورونو شفعه غوښتلای شي چې لاره يې سره شريکه وي.

څرنگه چې مسلمان او ذمي د شفعي د ثبوت په اسبابو او د شفعي د مشروعيت په حکمتونو کې سره برابر دي نو د شفعي په استحقاق کې هم سره برابر دي، يعنې که مسلمان او ذمي دواړه يو د بل شفيعان وي او مسلمان خپله ځمکه وپلوري نو ذمي يې شفيع دی او د شفعي حق لري.

مسئله: د شفعي غوښتنه يوازې هغه وخت صحيح ده چې په بيعه کې د ځمکې عوض مالم وي، که چېرې عوض مال نه وي نو د شفعي غوښتلو حق نشته. په همدې بنسټ که څوک خپله ځمکه د مهر، خلعي، اجارې او يا هم په عمد قتل کې د مقابل لوري سره د صلحې په معامله کې هغوی ته ورکړي نو شفيع يې د شفعي غوښتنه نشي کولای ځکه چې په دې صورتونو کې ځمکه د مال په مقابل کې نده پلورل شوې.

همدا راز که چا ځمکه د مدعي څخه د انکار يا سکوت په صورت کې په صلحه کې ورکړه نو شفيع يې د شفعي غوښتلو حق نه لري، ځکه صلحه کوونکي په دې صورت کې خپله ځمکه د مال په عوض کې نه شميري بلکې د شخړې د له منځه وړلو عوض يې گڼي او د شخړې له منځه وړل مال نه دی. البته که صلحه کوونکي په اقرار سره صلحه ومنله نو شفيع د شفعي غوښتلو حق لري، ځکه صلحه کوونکي دغه تبادله د مال تبادله گڼلې او پرې اقرار يې کړی، په دې بنسټ ځمکه د مال په مقابل کې راځي او شفعه ثابتيږي.

د مسئلې د ښه روښانتيا لپاره د پورتنیو صلحو تعريفونه په لاندې ډول دي:

۱. د مدعي عليه د اقرار سره صلحه: داسې چې يو شخص د بل په مال دعوه وکړي او هغه پرې اقرار وکړي خو بيا دا مدعي عليه د بل شي په ورکولو د مدعي سره صلحه وکړي.
۲. د مدعي عليه د انکار سره صلحه، داسې چې مدعي د چا په ځمکه دعوه وکړي او هغه ورڅخه انکار وکړي خو وروسته د ځينې ځمکې په ورکولو د مدعي سره روغه وکړي.
۳. د مدعي عليه د سکوت سره صلحه: لکه مدعي چې د چا په مال دعوه وکړي او مدعي عليه د مدعي له دعوي څخه نه انکار وکړي او نه يې ومني او وروسته مدعي ته د کومې ځمکې په ورکولو سره صلحه وکړي.

د شفعي د غوښتنلو حکمونه: که چيرې شفيع د قاضي په وړاندې د ځمکې د خرڅېدو دعوه وکړي او د شفعي غوښتنه وکړي نو قاضي به د مدعي عليه څخه پوښتنه وکړي، که يې د شفيع په ځمکه چې له امله يې د شفعي حقدار گرځي، اعتراف وکړ (ډېره ښه) او که مدعي عليه انکار وکړ نو شفيع به شاهدانو تېرولو ته اړباسي.

که شفيع د شاهدانو تېرولو څخه ناتوانه شو نو اخيستونکي ته به پر الله Ψ قسم ورکړ شي چې دی د نوموړې ځمکې - چې ورباندې شفيع گرځي - په اړه نه پوهيږي چې شفيع د هغې څښتن دی. که له قسم کولو يې انکار وکړ يا شفيع شاهدان تېر کړل نو قاضي به له اخيستونکي وپوښتي چې آيا ځمکه يې اخيستې؟ که اخيستونکي له پېرودلو انکار وکړ، شفيع ته به وويل شي: (په پېرودلو) شاهدان تېر کړه. که له شاهدانو تېرولو څخه ناتوانه شو نو اخيستونکي ته به په الله قسم ورکړل شي چې ځمکه يې نه ده اخيستې، يا به داسې قسم ورکړي چې دی پر ما د ياد شوي سبب له امله د شفعي حق نه لري. که شفيع محکمې ته پيسې هم نه وي راوړي د شفعي د دعوي پرمخ بيول يې صحيح دي، کله چې قاضي د ده په حق کې پرېکړه وکړي بيا پرې پيسې حاضرونه لازم دي. شفيع کولای شي چې د خپل عيب او خپل رڼيت له امله مبيعه رد کړي.

که مبيعه د پلورونکي په لاس کې وي او شفيع يې محکمې ته راوړي نو شفيع کولای شي چې د شفعي دعوه ورسره وکړي، قاضي تر هغې د گواهانو شاهدي نشي اورېدلای خو اخيستونکي نه وي حاضر شوی، نو بيه به د اخيستونکي په موجوديت کې فسخه کړي، د شفعي حکم به په پلورونکي وکړي او هم به تاوان په ده کړي.

که شفيع د ځمکې د پلورنې د خبر اورېدو په مهال د شاهدانو نيولو وسه درلوده او شاهدان يې ونه نيول نو شفيع يې باطله شوه، همدا راز که په مجلس کې يې شاهدان ونيول خو د عاقدينو يا ځمکې پر وړاندې يې شاهدان ونه نيول.

که شفيع د اخيستل شوي عوض په مقابل کې له شفعي تېر شو نو د شفعي حق يې باطل او عوض به هم بېرته ورکوي.

که شفيع مړ شي د شفعي حق يې له منځه ځي خو که اخيستونکي ومري، د شفعي حق نه باطليږي.

که شفيع هغه ځمکه چې له امله يې د شفيعي مستحق دی، د شفيعي له گټلو وړاندې وپلورې، د شفيعي حق يې باطلېږي.

شرح

د شفيعي غوښتلو طريقه: کله چې د چا مشفوعه ځمکه د هغه له اجازې پرته وپلورل شي نو شفيع به د خپل حق غوښتلو لپاره قاضي ته ورشي، قاضي د ځمکې له اخيستونکي څخه پوښتنه کوي چې آیا شفيع د هغې ځمکې څښتن دی چې له امله يې نوموړی د پلورل شوې ځمکې شفيع گرځي؟ که چيرې اخيستونکي د شفيع په ملکيت اعتراف وکړ نو ښه ده، خو که اخيستونکي د شفيع له ملکيت څخه انکار وکړ، قاضي به شفيع ته وخت ورکوي چې د هغې ځمکې په ملکيت شاهدان تير کړي چې له امله يې دی د شفيعي مستحق گرځي. که شفيع د خپلې ځمکې په ملکيت شاهدان تير نه کړای شول، اخيستونکی به په دې خبره لوړه وکړي چې دی د شفيع د ملکيت په اړه معلومات نه لري. که اخيستونکي له لوړې کولو انکار وکړ يا شفيع په خپل ملکيت شاهدان تير کړل نو په دې صورت کې به قاضي له اخيستونکي وپوښتي چې آیا نوموړې ځمکه يې په بيعه اخيستې؟ که اخيستونکي له بيعې اخيستلو انکار وکړ نو شفيع به په دې خبره شاهدان تېروي چې اخيستونکي نوموړې ځمکه په بيعه اخيستې ده. که شفيع د ځمکې په پلورلو شاهدان تير نکړای شول نو اخيستونکی به د ځمکې په نه اخيستلو لوړه کوي او يا به په دې قسم کوي چې شفيع د ياد شوي سبب په بنسټ د شفيعي حق نه لري.

د شفيع مدعي عليه: که چيرې اخيستونکي ځمکه اخيستې او قبض کړې وه نو شفيع به له اخيستونکي سره د شفيعي دعوه کوي، په دې صورت کې په پلورونکي دعوه صحيح نه ده، ځکه پلورونکی له قبض وروسته د پردې حيثيت لري، البته له قبض وړاندې په پلورونکي دعوه کولای شي ځکه چې ځمکه لا د پلورونکي په لاس کې ده، خو د شاهدانو تېرولو په مهال به اخيستونکی راغوښتل کيږي، بيعه به د هغه په وړاندې فسخه او پلورونکی به مدعي عليه گرځي.

په شفيعه کې خیار: کله چې شفيع د شفيعي د حق په بنسټ له اخيستونکي څخه ځمکه راوگرځوي نو د ليدلو او عيب خیار لري، يعنې شفيع کولای شي له ليدلو وروسته يې بېرته اخيستونکي ته رد کړي او له اخيستلو يې تېر شي، همدا راز که په مبيع کې عيب ومومي هم کولای شي چې د عيب له امله يې رد کړي. د اخيستونکي ليدل او د عيب سره سره منل د شفيع د ليدلو او عيب خیار له منځه نه وړي.

د شفيعي باطلېدل: د شفيعي غوښتلو حق په لاندې سېونو سره له منځه ځي:

۱. کله چې شفيع له توان سره سره د موائت يا تقرير پر طلب د شاهدانو نيول پرېږدي.
۲. کله چې شفيع د عوض په مقابل کې له شفيعي تېر شي.
۳. کله چې شفيع د ځمکې له پلورلو وروسته او د قاضي له پرېکړې مخکې مړ شي.

۴. شفيع خپله هغه ځمکه چې پر بنسټ يې د شفيعي حقدار گرځېدلی د شفيعي د دعوا پر مهال د قاضي له پرېکړې وړاندې وپلوري.

د شفيعي قيمت ورکول: که د پلورونکي وکيل ځمکه وپلوري او شفيع هم پخپله وي نو د شفيعي حق يې له منځه ځي، همدا راز که شفيع د اخيستونکي په وړاندې د پلورونکي له خوا د تاوان ضمانت وکړي د شفيعي حق يې له منځه ځي. که د اخيستونکي وکيل چې شفيع هم دی د اخيستونکي لپاره ځمکه اخلي نو شفيعه يې نه باطلېږي.

که پلورونکي په خپار سره ځمکه وپلوري نو شفيع د شفيعي دعوه نشي کولای مگر دا چې خپار له منځه يوسي، خو که خپار اخيستونکي ته وي نو د شفيعي دعوه کولای شي. که څوک په فاسده بيعه ځمکه وپلوري نو شفيعه نه ثابتېږي او دواړه لوري عقد فسخه کولای شي، که فسخه ساقطه شوه شفيعه ثابته شوه.

که ذمي د شرابو يا خور په مقابل کې ځمکه وپېرله او شفيع يې هم ذمي و نو شفيع به يې د شرابو په مثل او د خور په قيمت اخلي خو که شفيع مسلمان و نو مسلمان به يې د شرابو او خور په قيمت اخلي. په هبه که شفيعه نشته مگر دا چې د عوض په مقابل کې وي. که اخيستونکي او شفيع په قيمت کې اختلاف وکړ نو د اخيستونکي خبره معتبره ده، که دواړو شاهدان تېر کړل نو د امام ابوحنيفه په نظر د شفيع شاهدان معتبر دي خو امام ابويوسف وايي چې د اخيستونکي شاهدان معتبر دي.

که اخيستونکي د يوه قيمت دعوه وکړه او پلورونکي د هغه څخه د کم قيمت چې لا قبض کړی يې هم نه دی، په دې صورت کې به يې شفيع په هغه قيمت اخلي چې بايع ښودلی، خو که قيمت يې قبض کړی و نو د اخيستونکي په قيمت به يې اخلي او د پلورونکي خبره اعتبار نه لري. که پلورونکي اخيستونکي ته ځينې پيسې پرېښودلې نو له شفيع هم ساقطېږي خو که ټولې يې ورته پرېښودلې، په دې صورت کې له شفيع څخه نه ساقطېږي. که پلورونکي په اخيستونکي قيمت ورزيات کړ په شفيع نه زياتېږي.

که د شفيعي حقداران گڼي وو نو ځمکه به د هغوی د شمېر پر بنسټ وېشل کېږي نه د هغوی د ځمکې د ډېروالي او کموالي په تناسب.

چا چې د توکي په مقابل کې ځمکه واخيسته، شفيع به يې د هماغه توکي په قيمت اخلي، که يې په کيلي يا وزني شيانو واخيسته شفيع به يې هم د هماغه شي په مثل اخلي. که يې ځمکه پر ځمکه وپلورله شفيع به هره يوه د بل په قيمت اخلي. که شفيع ته وويل شول چې مشفوعه يې په زرو روپو پلورل شوې او له شفيعي تېر شو خو وروسته معلومه شوه چې له زرو څخه په کمو روپو يا په دومره غنمو او وربشو پلورل شوې چې قيمت يې زر روپۍ کېږي نو له شفيعي تېرېدل يې باطل او د شفيعي حقدار دی، که معلومه شوه چې د زرو روپو په معادلو يا زياتو دينارو پلورل شوې نو د شفيعي حق يې ساقط دی. که ورته وويل شول چې د شفيعي اخيستونکي فلانی دی نو شفيعه يې تسليم کړه، خو

وروسته معلومه شوه چې بل څوک دی نو د شفعي غوښتلو حق لري. که چا د بل شخص لپاره کور واخيست نو د شفعي دعوه به له ده سره کيږي مگر دا چې موکل ته يې وسپاري.

شرح

د شفيع وکالت: که شفيع د وکیل په توگه خپله مشفوعه وپلوري نو د پلورلو وروسته د شفعي غوښتلو حق نه لري، ځکه له پلورلو وروسته پر وکیل لازم دي چې مبيعه اخيستونکي ته وسپاري، د همدې لزوم له امله شفيعه باطليري. په همدې ډول که شفيع د اخيستونکي لپاره د پلورونکي څخه ضمانت وکړ نو د شفعي حق له منځه ځي، ځکه ضمانت کول د بيعې صحيح گڼل دي او شفيعه د بيعې باطلول دي، له دې امله دواړه نه سره يوځای کيږي.

که شفيع په بيعه کې د اخيستونکي وکالت وکړي نو د شفعي حق نه باطليري ځکه د شفعي حق هغه مهال ثابتيږي چې بيعه سرته ورسېږي.

خرنگه چې د بايع د خیار په حال کې مبيعه د بايع له ملکه نه وځي نو شفيعه هم نه ثابتيږي خو دا چې د اخيستونکي د خیار په حال کې مبيعه د پلورونکي له ملکيت څخه وځي نو شفيعه هم ثابتيږي. په فاسده بيعه کې ځکه شفيعه نه ثابتيږي چې مبيعه لا د پلورونکي له ملکيت څخه نده وتلې او بيعه د فسحې وړ ده. که چيرې د فسحې حق له منځه ولاړ شي نو شفيعه هم ثابتيږي.

که ذمي له ذمي څخه شفيعه وگټي او ځمکه په شرابو پلورل شوې وي نو شفيع به د شرابو مثل ورکوي ځکه شراب مثلي دي، که يې په خور پلورلې وي نو د خور قيمت به ورکوي ځکه خور قيمتي دی. لنډه دا چې په مثلي شيانو کې به اخيستونکي ته مثل ورکوي او په غير مثلي شيانو کې به قيمت وسپاري. البته که مسلمان له ذمي څخه شفيعه وگټي او ځمکه په شرابو يا خور پلورل شوې وي نو مسلمان به يې قيمت ورکوي ځکه د مسلمان په وړاندې خور او شراب متقوم مال نه دی او راکړه ورکړه ورباندې روا نه ده.

په بخښل شوې ځمکه کې شفيعه نشته مگر دا چې بخشش کوونکی د بخشش په مقابل کې په بخشش اخيستونکي باندې د مال ورکول شرط کړي او د همدې شرط په منلو يو له بل څخه مال تسليم کړي، د بېلگې په ډول طارق منير ته خپله يوه جريب ځمکه په دې شرط وبخښي چې منير به د ځمکې په مقابل کې طارق ته موټر ورکوي.

د شفعي په قيمت کې اختلاف: که اخيستونکي وويل: ځمکه مې په زر افغانی اخيستې او شفيع دعوه وکړه چې په اته سوه افغانی يې اخيستې. په دې صورت کې د اخيستونکي خبره د قسم سره معتبره ده. که شفيع په خپله خبره شاهدان تېر کړل نو خبره يې د اعتبار وړ ده.

که اخيستونکي وويل: ځمکه مې په زر افغانی اخيستې او پلورونکي ويل چې په نهه سوه افغانی يې پلورلې او پيسې يې هم نه وې قبض کړې. په دې صورت کې به شفيع د پلورونکي په قيمت ځمکه

اخلي. که پلورونکي پسې قبض کړې وې نو په دې صورت کې بيا د اخيستونکي خبره د منلو وړ او د پلورونکي وينا اعتبار نه لري.

که پلورونکي د شفعي له قيمت څخه ځينې برخه اخيستونکي ته وبخښي، شفيع کولای شي چې له پلورونکي څخه يې راوگرځوي، البته که پلورونکي اخيستونکي ته ټول قيمت وبخښي نو شفيع د دعوي حق نه لري. دا هم د يادونې وړ ده چې که اخيستونکي په قيمت کې زياتوالی راولي نو شفيع يې په ورکولو مجبور نه دی.

مسئله: که درې تنه په لس جريبه ځمکه کې داسې شريک وي چې لومړی تن د پنځه جريبه ځمکې څښتن، دوهم د درې جريبه ځمکې څښتن او درېم يې د دوه جريبه ځمکې څښتن وي. د درې جريبه ځمکې څښتن غواړي خپله ځمکه وپلوري. د پلورونکي دواړه شفيعان په برابره توگه د شفعي مستحق دي، يعنې د ځمکې نيمه برخه به يو او نيمه به بل شفيع اخلي. د پنځو جريبو څښتن دا دعوه نشي کولای چې ځمکه يې زياته ده نو په شفعه کې هم زيات حقدار دی.

مسئله: که ځمکه په ځمکه وپلورل شي، شفيع به د شفعي په مقابل کې د هغه بلې ځمکې قيمت ورکوي.

شفيع ته ناسم خبر رسېدل: که شفيع ته وويل شول چې شفعه يې په زرو روپو پلورل شوې او له شفعي تېر شو خو وروسته معلومه شوه چې له زرو څخه په کمو روپو يا په دومره غنمو او وربشو پلورل شوې چې قيمت يې زر روپۍ کيږي نو له شفعي تېرېدل يې باطل او د شفعي حقدار دی. دا په دې دليل چې کله کله څوک زر روپۍ ډېرې او اته سوه کمې دي نو کېدای شي چې مشفوعه ځمکه يې په زرو روپو خوښه نه شي خو په اته سوه روپو يې خوښه شي. همدا راز کله کله يو شخص د روپو په ورکولو قادر نه وي خو د غنمو د ورکولو توان لري.

په همدې ډول ځينې وخت شفيع د يو شخص له ښو اخلاقو او گاونډيتوب څخه خوښ وي نو د شفعي غوښتنه هم نه کوي خو که د نوموړي په ځای بل داسې څوک ځمکه واخلي چې شفيع يې له اخلاقو او چلن څخه ناخوښه وي نو په گاونډيتوب يې هم نه راضي کيږي، په دې بنسټ که شفيع ته په لومړي سر کې د يو شخص نوم واخيستل شي او وروسته معلومه شي چې د ځمکې اخيستونکي بل څوک دی نو د شفعي غوښتلو حق لري.

که شفيع ته خبر ورسېږي چې ځمکه په زرو روپو پلورل شوې خو وروسته معلومه شي چې په زرو روپو نه بلکې په دومره دينارو پلورل شوې چې ارزښت يې د زرو روپو سره برابر يا زيات دی، په دې صورت کې هم د شفعي غوښتلو حق نه لري.

د شفعي له گټلو وروسته حکمونه: که چا کور وپلورلو خو د يو گز په اندازه ځای يې چې د شفيع له ځمکې سره لگېدلی، د فاصلې په توگه له پلورلو پرېښودو، نو شفيع د شفعي حق نه لري. که له ځمکې څخه يې يوه (مشاعه) برخه وپلورله بيا يې پاتې هم وپلورله نو گاونډي په لومړۍ بيعه کې د

شفعې حق لري نه په دويمه کې. که يې ځمکه په پيسو وپلورله خو بيا يې (په عوض کې) جامې ورکړې نو شفعه په پيسو ده نه په جامو.

د امام ابويوسف په نظر د شفعي حق د له منځه وړلو لپاره حيله جوړول مکروه نه دي او د امام محمد په نظر مکروه دي.

که اخيستونکي په ځمکه کې ودانۍ جوړه کړه يا يې پکې ونې وکرلې بيا په ځمکه د شفيع لپاره حکم وشو، شفيع اختيار لري چې د نږدې ودانۍ او ويستل شويو ونو قيمت ورکوي او که اخيستونکي اړباسي چې ودانۍ ړنگه او ونې وباسي. که شفيع ځمکه واخيسته او ودانۍ يا ونې يې پکې وکرلې خو وروسته بل چا په استحقاق پوره نو يوازې د قيمت حقدار دی او د ودانۍ او ونو قيمت نشي اخيستلای.

که کور ونړي يا وسوځي، يا هم د بڼې ونې د چا له قصد پرته وچې شي نو شفيع اختيار لري چې په پوره قيمت يې اخلي او که يې ردوي. که اخيستونکي ودانۍ ونړوي نو شفيع اختيار لري چې ځمکه د هغې د برخې په ثمنو اخلي او که يې پرېږدي، البته د ودانۍ د توکو غوښتنه نشي کولای. که چا ځمکه واخيسته او د ونو ميوې يې وشکولې د ميوو پيسې له شفيع څخه کميږي.

که شفيع کور وگهلو خو ليدلی يې نه وو نو د رؤيت اختيار لري، که يې عيب پکې موند کړ هم د ردولو اختيار يې لري که څه هم اخيستونکي ورڅخه براء شرط کړی وي. که اخيستونکي کور په مؤجلو ثمنو اخيستی وي نو شفيع اختيار لري چې سملاسي پيسې ورکوي او که نېټې ته انتظار کوي، چې نېټه راشي بيا يې اخلي.

که شريکان خپله ځمکه وويشي نو شفيع يې د شفعي غوښتلو حق نه لري. که شفيع له شفعي تېر شو او وروسته اخيستونکي نوموړی کور د رؤيت، شرط يا عيب په خپار سره د قاضي په پرېکړې بېرته رد کړ نو شفيع د شفعي حق نه لري، خو که د قاضي له پرېکړې پرته يې رد کړ يا يې اقاله وکړه نو د شفعي حق لري.

شرح

د شفعي حيلې: که څوک خپل کور وپلوري خو د گاونډي لوري ته د هغه د ځمکې په اوږدوالي يو گز ځمکه له بيعي پرېږدي چې په دې توگه د پلورل شوې ځمکې او د گاونډي د ځمکې تر منځ يوه اوږده تړاوه چې پلنوالی يې يو گز وي د حایل او فاصل په توگه په منځ کې پاتې شي، په دې صورت کې گاونډي شفيع نه گڼل کيږي ځکه چې د هغه لوري ته د پلورونکي هغه نړۍ تړاوه ځمکه واقع ده چې پلورل شوې نده.

که څوک د خپلې ځمکې لسمه برخه د مشاع حق په توگه وپلوري او وروسته بيا پاتې نهه برخې هم په خپل شريک وپلوري، په دې صورت کې شفيع يوازې په لومړۍ بيعه کې د شفعي حق لري، څرنگه چې په دويمه بيعه کې ځمکه په داسې شخص پلورل کيږي چې په مبيعې کې شريک دی نو

گاونډي د شفعي حق نه لري. په اصل کې دا کار د گاونډي شفيع د شفعي د حق د له منځه وړلو لپاره داسې ترسره کيږي چې پلورونکي لومړی د خپلې يو جريب ځمکې چې لس زره افغانی ارزښت لري. لسمه برخه مشاع حق په نهه زره افغانی پلوري، څرنگه چې د جريب لسمه برخه د نهه زره افغانیو ارزښت نه لري نو شفيع يې له اخيستلو تيريزي او اجنبي شخص يې اخلي، د مشاع حق په اخيستلو اجنبي شخص په ميبه کې شريک گرځي، له دې وروسته دويمه بيه رامنځته کيږي چې په نوموړې بيه کې پلورونکي خپله پاتې نهه برخې ځمکه په زر افغانی پلوري او په دې توگه د گاونډي شفيع د شفعي حق د له منځه وړلو لپاره حيله ترسره کيږي.

د شفعي د ساقطولو لپاره د خپلې بل مثال دا دی چې شخص د لسو زرو افغانیو ارزښت لرونکې ځمکه په شل زره روپۍ په دې خاطر وپلوري چې شفيع يې د قيمت د لوړوالي له امله له شفعي تېر شي، کله چې شفيع له اخيستلو تېر شي نو پلورونکي له اخيستونکي څخه د شلو زرو روپو په ځای دومره جامې يا بل جنس واخلې چې د لسو زرو روپو ارزښت لري.

د خپلې په اړه د امامانو نظر: د امام ابويوسف په نظر د شفعي د ساقطولو لپاره د پورتنۍ خپلې جوړول روا دي، ځکه دا ډول خپلې د شفعي ثابت شوی حق له منځه نه وړي بلکې وار له مخه د شفعي د ثابتېدو مخه نيسي، دويم دا چې کله کله د يوه فاسق او بداخلاقه شخص د گاونډيتوب مخه پرې نيول کيږي. د امام محمد په نظر د شفعي د ساقطولو لپاره دا ډول حيله جوړول روا نه دي، د هغه دليل دا دی چې د شفعي حق له شفيع څخه د ضرر د مخنيوي لپاره روا شوی او د خپلې په رواوالي سره شفيع زيانمن کيږي.

مسئله: که اخيستونکي په ځمکه کې ودانۍ جوړه کړي يا ونې وکړي او شفيع يې ورڅخه وگټي، په دې صورت کې د شفيع خوښه ده چې د ځمکې په ثمنو سربېره د چپه شوې ودانۍ او ويستل شويو ونو قيمت ورکوي او که د ځمکې ثمن ورکوي او اخيستونکي د ودانۍ او ونو ويستلو ته اړباسي. دا ځکه چې اخيستونکي د بل چا په ملکيت کې د مالک له اجازې او خوښې پرته ودانۍ يا ونې کرلي، يعنې د شفيع حق دومره قوت او لومړيتوب لري چې که چيري اخيستونکي نوموړې ځمکه پر چا پلورلې هم وي بېرته ورڅخه راگرځول کيږي.

که چيري شفيع له اخيستونکي ځمکه وگټي او ودانۍ پکې جوړه يا ونې پکې وکړي خو وروسته ورڅخه څوک ځمکه په استحقاق يوسي نو شفيع د ثمنو پرته د ودانۍ او ونو د قيمت غوښتنه نشي کولای ځکه شفيع په ناحقه توگه ځمکه خپله کړې او د بل په ځمکه کې يې تصرف کړی.

مسئله: اخيستونکي له ځمکې څخه ودانۍ وړانه کړي او د کور دروازې لرې کړي، وروسته شفيع نوموړی کور وگټي، په دې صورت کې به شفيع له ثمنو څخه د کور او دروازو قيمت کموي او يوازې د ځمکې قيمت به ورکوي، يا هم د شفعي له اخيستلو تيريزي خو نشي کولای چې له اخيستونکي څخه دروازې او وران شوی کور د هغه له خوښې پرته په قيمت واخلې.

لنډه دا چې هغه منقول شيان چې له ځمکې څخه ليرې شوي وي له ځمکې څخه يې قيمت کميږي او شفيع يې د اخستونکي له خوښې پرته ورڅخه نشي اخيستلای.

اخځليکونه

ددې موضوع د ليکلو لپاره له لاندې ماخذونو څخه استفاده شوې ده:

۱. قرآن کریم، تنزيل من الرب العلمين او د هغه ځينې تفاسير.
۲. د احاديثو کتابونه او ځينې شرحې.
۳. الهداية شرح البداية، د امام برهان الدين ابوبکر المرغيناني تصنيف.
۴. البحر الرائق د امام ابو البرکات عبدالله بن احمد بن محمد نسفي تصنيف.
۵. بدائع الصنائع د امام محمد بن علي بن محمد بن عبدالله الشوکاني اليمني تصنيف.
۶. الأوزان الشرعية، د مفتي محمد شفيع تصنيف.
۷. الفقه الاسلامي و أدلته، د دکتور وهبة زحيلي تصنيف.
۸. فقه الزکاة، د دکتور يوسف القرضاوي تصنيف.
۹. الموسوعة الفقهية الكويتية د کويت د ارشاد، حج او اوقافو د علماوو د ټولگي تصنيف.
۱۰. فتاوى هندية د لشيخ نظام وجماعة من علماء الهند تصنيف.
۱۱. القاموس الفقهي د سعدي أبو جيب تصنيف.
۱۲. مختار الصحاح د محمد بن أبي بکر بن عبدالقادر الرازي تصنيف.
۱۳. الاختيار لتعليل المختار د ابن مودود الموصلي تصنيف.
۱۴. البحر الرائق شرح كنز الدقائق د زين الدين ابن نجيم الحنفي تصنيف.
۱۵. تبیین الحقائق شرح كنز الدقائق
۱۶. فقه السنة د الدکتور محمد ضياء الرحمن الأعظمي تصنيف.
۱۷. الفقه المبسر د صالح بن غانم السدلان تصنيف.
۱۸. مجلة الأحكام العدلية د عثماني خلافت د دورې د علماوو او فقهاوو څخه د ترکيب شوې ډلې تصنيف.
۱۹. تبیین الحقائق شرح كنز الدقائق د فخر الدين عثماني بن علي الزيلعي تصنيف.
۲۰. الفتاوى البزازیة بهامش د محمد ابن البزاز الكردي تصنيف.
۲۱. العناية بشرح الهداية د محمد بن محمود البابرتي تصنيف.
۲۲. الدر المختار د محمد علاء الدين الحصکفي تصنيف.
۲۳. التعريفات الفقهية د محمد عميم الاحسان المجددي تصنيف.

محقق دوکتور عبدالرسول ولی زاده

تأثیر تکنالوژی در فرهنگ

مقدمه

برخی از جامعه شناسان قرن بیست و بیست و یکم را عصر سرعت نامیده اند، به دلایل وقوع حادثات مانند تحولات در کشور های در حال توسعه و توسعه یافته، گسترش وسایل ارتباط جمعی، پیشرفت های تکنالوژیک و عصر توجه به عوامل و شرایط دگرگونی های اجتماعی نیز محسوب میشود. تحلیل گران جامعه انسانی را جدا از تاریخ ندانسته و آنرا در حرکت دایمی و دگرگونی میدانند. جامعه به طور مستمر در حال دگرگونی خود، اعضایش و محیطش یک جا با جوامع دیگر که با آنها در ارتباط است، میباشد.

امروز ما شاید روز افزون دستاورد های علمی و تکنالوژیک هستیم که عمدتاً در جوامع توسعه یافته انجام شده و تکنالوژی اسخراج شده به جوامع دیگر انتقال پیدا کرده و میکند. بناً کشور های توسعه یافته تولید علم و تکنالوژی نموده و دیگران بنا بر فقدان شرایط لازم در عرصه علوم به عنوان مصرف کننده محسوب میشوند.

این مختصر صرفاً جنبه های فرهنگی تکنالوژی را مورد بررسی قرار میدهد و تاکید بر این راستا گذاشته میشود که تکنالوژی در ارتباط با سایر بخش های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی شکل میگیرد، حوزه ای مستقل نبوده بلکه بخش از سیستم بزرگتری اجتماعی - تکنیکی است.

حال جهانی شدن در گسترش دایمی است و فرآیند است که از طریق آن روابط متقابل فزاینده بین کشور ها، مردم و قلمرو ها محقق میشود و این روابط در قلمرو های متفاوت از زندگی ویژه ای حوزه های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و علمی مشهود است. در نتیجه اشارات مبنی بر مواهیب و مصاهب تکنالوژی در محدوده ای فرهنگ صورت پذیرفته اند.

پوهنمل داکتر عبدالرسول ولی زاده

تأثیر تکنولوژی بر فرهنگ

بدیعی است که تکنولوژی در خارج از فرهنگ قرار نمی گیرد. برعکس، مثل مذهب، ایدئولوژی یا اخلاق جزئی از آن است.

تکنولوژی عنصری است از فرهنگ زیرا پیشرفت علم در این زمینه جامعه شناسی علمی کاملاً نشان داده است که پیشرفت های علمی وابسته به ارزشها و جهان بینی خاص، و در رابطه با جهت یابیهای مذهبی یک جامعه است.

دری این زمینه همچنان که خواهیم دید «ماکس و بر» در مطالعه ای علمی خود بر روی روابط میان پروتستانیسم و کاتولیسم، نشان داده است که پروتستانیسم در مقابل علم، گرایش کاملاً مساعد و مناسب و فعال و پذیرا داشته است تا کاتولیسم.

مرتون نیز با توجه به تجزیه و تحلیل و در تایید آن عقیده دارد که در قرن هفدهم، هجدهم و نوزدهم پورتان ها به نحوی کاملاً چشمگیر در پیشرفت علمی انگلستان، آلمان و ایالت متحده سهیم بوده اند.

پورتان ها همچنین در غنی کردن برنامه های علمی مدارس پیشقدم بوده اند. به عقیده مرتون این حرکت را می توان در رابطه مبانی و تعلیمات مذهبی دانست که از آموزشهای کالون سر چشمه می گرفت. این تعلیمات در حقیقت عاملی بود در به وجود آوردن روحیه ای جدید و جهت دادن به ارزشهای که پیروان خود را به سوی علوم طبیعی سوق دهد.

اخلاق پروتستانیسم و فرهنگ طبقه بورژا با در آمیختن با هم نهایتان تأثیر عمیقی بر طرز فکر جامعه ی تکنولوژیک جدید گذاشت. می توان تصدیق کرد که بدون این پیوند مذهب و فرهنگ طبقه مسلط که در قرن هفده و هجده اتفاق افتاد جامعه غربی با آنچه که امروز هست تفاوت زیادی می داشت (۵۹.۱)

هر پدیده چون منشوری است که وجود مختلفش، رنگ های متفاوتی را به دست می دهد. براساس شناخت کامل هر چیز باید ابعاد متفاوتش بررسی شود. تکنولوژی (فن آوری) هم مانند دیگر پدیده ها از این قاعده، مستثنا نیست

برای بررسی نقش و تأثیر تکنولوژی در جامعه کنونی، باید شکل گیری و تحول آن را طی زمان و هم چنین مصادیق و ابزاری که این تأثیر را نمایان می کند، در نظر آوریم.

بر این اساس، به سه گونه فرهنگ که بر پایه، نوع و میزان استفاده از ابزار استوار است، نگاهی می اندازیم.

طبق نظر نیلستمن (جامع شناس آمریکایی)، در تاریخ فرهنگ، سه نوع فرهنگ غالب بر جوامع بشری تا کنون وجود داشته است:



۱- فرهنگ ابزار

۲- فرهنگ تکنوکراسی (فن سالاری / انحصار گرایی تکنولوژی)

۳- فرهنگ تکنوپولی (تسلط تکنولوژی بر فرهنگ) .

هر کدام از این فرهنگ ها در عین این که دوره زمانی خاص خود را دارند؛ اما به صورت استثنا نیز در جهان امروزی یافت می شوند. فرهنگ ابزار از ابتدای تاریخ تا اوایل قرون وسطا و فرهنگ تکنوکراسی از قرن وسطی تا قرن ۱۹ میلادی حاکم بوده است و فرهنگ تکنوپولی نیز همان فرهنگ کنونی است. قبایل بدوی که در گوشه و کنار جهان وجود دارند ، می توانند به عنوان نمونه های نادری از « فرهنگ ابزار» به حساب می آیند که به صورت استثنا ، هنوز به حیات خود ادامه می دهند.

فرهنگ ابزار

اصطلاح فرهنگ ابزار، رابطه انسان های آن جامعه را با مبانی اعتقادی و سیستم اجتماعی و این ابزار مشخص می کند. جوامع دارای فرهنگ ابزار می توانند مقادیر زیاد و متنوعی از این ابزار را دارا باشند ، اما تعالیم مذهبی و جهان بینی دینی، ایدئولوژی هدایت کننده و کنترل کننده ای است که کاربرد ابزار آلات و کم و کیف استفاده از آنها را تعیین می کند. این فرهنگ، وحدت و همگونی خود را از مبانی متافیزیکی (غیر مادی) گرفته است.

این « تفکر» است که به هستی معنا می بخشد و مانع آن می شود که تکنیک (فن) خود را بر انسان ها و نیاز های آنان تحمیل کند. مهم ترین ابزاری که در این دوره، ابداع شده ، آسیاب، دوربین نجومی ، باروت و ساعت بوده است.

فرهنگ تکنوکراسی

در یک جامع تکنوکرات ، ابزار و آلات ، نقش کلیدی ای را در جهان اندیشه های فرهنگی آن جامعه بر عهده دارند.

همه شرایط ، تحولات و خواسته ها و تمام ویژگی های اجتماعی باید تا حدود زیادی ، تابع خواسته ها و ظوابطی باشد که رشد این تکنیک و سیر تکاملی آن ایجاب می کند.

اما نقش تکنیک هنوز به آن حدی نرسیده است که موجب تغییر در ساختار فرهنگی و تحول آن شود . هنوز مبانی ماورایی و اهداف ، جای خود را در فرهنگ ها حفظ کرده اند و هنوز افراد، بر این باورند که ماشین و ابزار صنعتی ، دیگر همچنان در استخدام بشریت خواهند بود و هر گز به قدرت حاکم ، مبدل نخواهند شد.

این تصور در چنان جامعه ای وجود داشت که استفاده بیشتر از تکنیک در جهت رفاه مادی ، قدرت خدشه دار کردن سیستم ارزشی جامعه را نخواهد داشت. بنابر این تکنوکراسی به انهدام کامل و تمام

عیار آداب و سنن زندگی اجتماعی و تخریب تمامی ارزش های فرهنگی نپرداخت؛ بلکه جایگاه آن را در ورای همه اینها قرار داد.

تکنیک نمی خواست در معارضه با سنت و فرهنگ قرار گیرد، بلکه با رسوخ در بخش های مختلف زندگی، نفوذی به وجود آورد که بالطبع، تاثیر فرهنگ سنت، کم رنگ می شد. در نهایت، در جهان بینی در تقابل با هم شکل گرفت: «تکنولوژی» و «سنت و فرهنگ» مهم ترین وسیله ای که در این دوران ابداع شد، «دستگاه چاپ» بود. با این اختراع یک تحول عظیم در ساخت فرهنگ، رخ داد و آن، تبدیل عنان شفاهی به فرهنگ بوده. از این پس عنان ارايه فرهنگ به دست «کتاب» افتاد، این مرحله در کشور ما، با فاصله بسیار زیادی به وقوع پیوست و به همین خاطر، کتاب نتوانست آن طور که در فرهنگ غربی «همه گیر» شد، در ایران، ایفای نقش کند. از مهم ترین علل این مسله، سطح پایین سواد در لایه های مختلف جامعه بوده و کتاب، وسیله ای شد که فقط طبقه روشن فکر، با آن در ارتباط باشد.

فرهنگ تکنوپولی

وجه بارز این فرهنگ، قرار دادن تکنولوژی به جای مافوق توان انسان است. و لذا شاخصه ای آن، «خدای گونه» است. بدین معنا که فرهنگ، اعتبار خود را در تکنولوژی جستجو می کند و دستورالعمل های خود را از تکنولوژی می گیرد.

این راه الزاماً به فروپاشی و نابودی باور ها و عقاید سنتی منتهی می شود. نظام تکنوپولی را می توان این چنین تعریف کرد: «نظامی که در آن جامعه انسانی سیستم ایمنی و قدرت دفاعی خود را در برابر تهاجم سیل اطلاعات، از دست داده است».

بنابراین، در این فرهنگ، «وسيله» با «هدف» یکی می شود و دیگر بدان معنا، هدفی وجود ندارد که بتواند مانع استفاده بی مورد از تکنیک شود. پس، خصلت نظام تکنوپولی، انبوه اطلاعات است که در قالب ابزاری چون کمپیوتر و تلویزیون، ایفای نقش می کند.

صرف نظر از داوری های ارزشی در مورد مطلوب بودن تمام پیامدهای صنعتی شدن دو عقیده در مورد پیشرفت وجود دارد.

۱- نظر داوری های ارزشی در مورد مطلوب بودن تمامی پیامدهای صنعتی تغییر و پیشرفت دو عقیده در مورد پیشرفت وجود دارد. نظریه خطی: که برای سخت افزار ها بیش از فعالیت های انسانی تاکید می کند و نمودارهایی که تحویل را همواره یکنوخت مداوم و رو به بالانشان می دهد بیان می شود.

۲- نظریه عقلانی

این نظریه کاملاً مغایر با نظریه ی خطی بوده و در زمینه نوآوری جنبه ی سازمانی آن را به طوری وسیع ترمورد توجه قرار میگیرد اعتقادات مبنی بر هر دو عقیده کم و بیش دارای اعتبار هستند اما نظریه خطی مسایل را بیش از حد ساده کرده و برای کسانی که این نظریه را می پذیرد نوعی خوش بینی دروغین و برای دگران یک بد بینی ایجاد می کنند دلیل این امر این است که نظریه خطی پیشرفت فنی را طوری نشان میدهد که غیر قابل اجتناب است یعنی باید این تکنولوژی را قبول کنیم و هیچ جنبه ی انسانی مورد قبول نیست وقتی این نمودار ها بی نظمی ها را به صورت یکنواخت نشان می دهند، نشان دهند الگوی نام متغیری در عقلانیت تکنولوژیک می باشند که مستقل از فراز و نشیب های انسانی است این الگو که بر منطق درونی تکنولوژی مبتنی است گاهی منجر به کشف قوانینی می شود که پیشرفت حاکم است یکی از قوانینی که توسط جل الول مطرح شد، این است که پیشرفت فنی گرایش دارد مانند یک تساعد هندسی عمل کند زیرا وضعیت قبلی فنی به تنهایی نقش تعیین کننده دارد یعنی امروزه پیشرفت فنی با چیزی غیر از حساب کارایی آن مشروط و تعیین نمی شود. اما دیگران ادعا کردند که چون تکنولوژی حامل فرهنگ خاص خود می باشد.

ساخت مالکیت صنعتی را تعیین می کند. تمامی این نظرات اشکال گوناگون نگراشی هستند که به آن جبرگرایی تکنولوژی می گوئیم و پیشرفت فنی را مانند فرآیندی از تکامل مداوم تعریف می کند که جامعه انسانی را در طور مسیر به دنبال خود می کشد در این صورت بسیاری از مشکلات اجتماعی ناشی از پیش افتادگی یا تاخیر فرهنگی تلقی میشود که وقتی پدید می آیند که هنجار ها نهاد های اجتماعی نتوانند خود را آخرین تحولات مثل اتوماسیون یا تلویزیون کیبلی تطبیق دهند و آن را بپذیرند. پس اندیشه پیشرفت فنی به عنوان لبه مقدم ترقی مقبولیت هنگانی یافته است. که در مورد هر دوران بر حسب تکنولوژی مسلط آن فکر کنیم و از حیث تاثیر تکنیک در امور انسانی به تفکر می پردازیم و ندرتاً در مورد عکس این قضیه تحقیق میکنیم.

امروز نظراتی که در مورد تکنولوژی اظهار می شود این مطلب را بیان می کند غالباً قبل از اینکه نوآوری در تکنیک ایجاد می شود الگوهای جدید سازمان باید به وجود بیایند و یا از دل سازمان های پیشین بیرون بیایند در این صورت می توان نوآوری را نتیجه دوره ای از انطباق های متقابل بین عواملی فرهنگی، اجتماعی و فنی دید این دوره ممکن است با یک فکر فنی یا تغییر بنیادی در سازمان آغاز شود اما در هر صورت زمانی که نوآوری به بار می نشیند با عوامل دیگری کنش متقابل پیدا می کند.

بدیهی است که تکامل فرهنگی و نقش تکنولوژی در این دو جامعه مختلف نوع زندگی، روابط اجتماعی، روابط اخلاقی و حقوقی و حتی طرز تفکر متفاوت شده، دو فرهنگ متفاوت در مقابل هم

قرار گرفته اند. از اینرو، بهتر است بطور خلاصه بگوئیم که فرهنگ، انرژی و مواد مورد نیاز را از طبیعت می گیرد و پس از تبدیل آن به کالا و اطلاعات و خدمات آنرا بین انسانها و سیستم های اجتماعی و سیاسی آنها به گردش می آورد و بر آنها اثر می گذارد و این اثر در گرگونی خود فرهنگ و استحاله آن اثر می گذارد و اینست که مشاهده می کنیم، جوامع با پویایی از حالتی به حالتی دیگر تغییر جهت داده و هرگز فرهنگی بصورت یکنواخت برای مدتی مدید برقرار نمی ماند.

فرهنگی که از انرژی موجود خواه بصورت کمی خواه کیفی، استفاده گسترده تری کرده است احتیاجات بیشتری را بوجود آورده و پویائی بیشتری را سبب می شود و بر عکس، فرهنگی که استفاده چندانی از انرژی و محیط پیرامون یا در دسترس خود نمی کند از ایستائی بیشتری بر خوردار است.

تکنولوژی ریشه خود را در «تکامل فرهنگی» (Evolution Cultural) انسانها دارد. تکنولوژی در این مفهوم می باید به معنایی وسیع بعنوان زیر بنای رفتار انسانها مورد توجه قرار گیرد که از طریق آن انسان محیط خود را متحول می سازد یا خود را با آن هماهنگ می سازد و نتیجتاً بهتر زندگی می کند. «پارسونز» (Parsons) بر این عقیده است که تکنولوژی عبارت از نوع توانائی سازمان اجتماعی برای کنترل موثر و تغییر در اشیاء محیط مادی به نفع برخی نیاز ها و خواستههای انسانی است.

برای بقا و توسعه جامعه انسانی، فرهنگ باید برای تامین غذا، دفاع در برابر دشمنان و حفظ یکپارچگی اجتماعی اقدامات لازم را بعمل آورد و در جهت تأمین اینهمه، توسل به انرژی اجتناب ناپذیر است. «مورگان» برای مثال، تغییر را که «ادوار قومیت» (Ethnical Periods) می نامد به توحش، بربریت و تمدن تقسیم می کند، که عبارتند از: مراحل ابتدائی، متوسط و اعلا ی فرهنگ، که در آغاز مورد اول فرهنگ، به توحش و بربریت و مورد دوم به اسکان و استفاده از زمین منتج شده است از سوی دیگر، مورد اول را می توان با دوران پارینه سنگی و دوم را دوران نوسنگی مربوط دانست. دوران سوم که دوران تمدن است. میتواند با کشف برخی از فلزات و یا عصر آهن مشخص گردد که بعد ها با اختراع خط و تشکیل شهر ها و دولتها همراه بوده است. در نوشته های «تیلور» و «مورگان» که به تکامل اعتقادات دارند؛ تکنولوژی و فرهنگ مادی بصورت تکاملی از دیگر جنبه های فرهنگ مانند مذهب و جریان اندیشمندانه مستقل بوده است.

تکامل عبارت است از تداوم پیشروانه پدیده های که در آن توجه به زمان و مکان ویژه فرهنگها مطالعه و شناخته شد است. همانگونه که «ایت» بیان می کند، تکامل «یک تداوم پیشروانه پدیده است: یک حالت که از حالت پیشین تبعیت می شود و رشد می کند (۲- ۲۱۶)

«سالنیز» بر این باور است که تکامل پدیده، جریانی «دوکانونی» (Bifocal) است. اولین آن را «تکامل ویژه» می نامد بدین معنی که فرهنگی خاص، بخت بقا خود را به گسترش دامنه تطابق خود

افزایش می دهد. «تکامل ویژه» به پیشرفت یک نظام ویژه در کاربرد موثر و یا بدست آوردن انرژی ارتباط دارد. همچنین این نظام بایستی انعطاف پذیر باشد تا بتواند خود را با محیط و فق دهد. باین ترتیب «تکامل ویژه» ریشه و مبداء نظام فرهنگی را عرضه می کند دومین «تکامل عمومی» است جریانی است که، بدون توجه به خصوصیت تطابق اندازه گیری می شود.

با توجه به مطالب فوق، چنین می توان گفت که، در معنی وسیع، تکامل فرهنگی یا «تکامل عمومی» عبارت از، رسیدن از سطوح پائین به سطح بالاتر استفاده از انرژی، ادغام اجزای در یکدیگر و انطباق خصوصیات زندگانی با انرژی های مختلف است. در مقابل، تکامل ویژه که شاخه ای از جریان خاص فرهنگ است که خود را با پیرامون خویش تطبیق داده و به صلاح تکنولوژی در توسعه سیستماتیک فرهنگ، خاصه در ساختارهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی آن فرهنگ نقش عمده ایفا می کند.

می توان انسان و فرهنگ را به اشکال سیستمهای ترمودینامیک تشبیه کرد که هر جزء از دیگری انرژی خاصی گرفته و انرژی دیگری را بطور مقابل تحویل می دهد. بدیهی است، در این داد و ستد امر استحاله انرژی عمل مهمی در تکامل فرهنگی بشمار خواهد رفت. انسان در جستجوی انرژی آزاد و موجود در طبیعت بوده، می کوشد آنرا بصورت مختلف که از نظر اجتماعی و فرهنگی مورد قبول است در آورد فرهنگ به نوبه خود در کوشش است که از جهت تأمین غذا، مسکن، و دفاع ایمنی لازم را بر علیه نیروهای خارجی به فرد بخشیده، یکپارچگی اجتماعی افراد را فراهم سازد. به دیگر سخن، وظیفه فرهنگ، تدارک انرژی آزاد و مصرف آن است. تکنولوژی تسهیل کننده عمده کاربرد انرژی در جهان هستی است عده ای از تکامل گرایان (Evolutionists) مانند «مارکس»، «انگلس» و «رایت» تکنولوژی را جزء ثابت و عمده فرهنگ می دانند و اجزاء دیگر فرهنگ را در مرتبه دوم قرار می دهند و بر این باورند که همه اجزاء فرهنگ را در مرتبه دوم قرار می دهند و بر این باورند که همه اجزاء فرهنگ از تکنولوژی تاثیر پذیرند. در میان معاصرین «رایت» مهمترین نظریه «جبر تکنالوژی» را ارائه کرده است. هر چند بقیه «تکامل گرایان» نظریه او را نپذیرفته اند، اما، همگی بر این نکته اذعان دارند که تکنولوژی در تکامل فرهنگی نقشی بنیادین دارد. بر اساس نظریه «جبر تکنولوژیکی»، تکنولوژی نه تنها جهت رشد توسعه فرهنگی را مشخص می سازد بلکه ضرورت ساخت بنیادها اجتماعی را نیز تعیین می کند رایت در نوشته دیگرش، تحت عنوان «علم فرهنگ» می نویسد «نظام های اجتماعی، زائیده و نتیجه نظامهای های صنعتی (تکنولوژیکی) می باشند... تکنولوژی متغییر مستقل، و نظام اجتماعی متغییر و ابسته می باشد» (۶-۱۲) او سه نظام فرعی یا خرده نظام «Subsystem» فرهنگی را مطرح می کند که به ترتیب کارکرد آن عبارتند از: نظامهای صنعتی «Technological»، اجتماعی و فکری او تصور می کند که سازمان اجتماعی یا نظام اجتماعی یک فرهنگ صنعتی، عملکردی از نظام صنعتی است، و در مقابل، نظام فکری زائیده

نظام اجتماعی می باشد. به این ترتیب به عقیده او یک نظام سه گانه که مبتنی بر جبر است فرهنگ را در برمی گیرد.

در این وجود، «رایت» بوضوح در یافته است که نظام اجتماعی توانائی اثرگذاری بر نظام صنعتی را داشته و می تواند آنرا از وضعی به وضع دیگر در آورده. شرایط بهمین گونه است، تقابل و نظام اجتماعی چنین است که نظام فکری بسهولت قادر است سازمانهای اجتماعی را دگرگون نماید. او معتقد است رابطه میان این دو نظامها رابطه متقابل است، هرچند که ضرورتاً مساوی نیستند. یک نظام اجتماعی ممکن است از طریق فرهنگ مانع گسترش تکنولوژی گردد. از طرق ایجاد القاء موانع بر سر راه آن و یا ممکن است به تشویق آن بپردازد. به طور خلاصه گفته شده که میان نظامهای فنی، اجتماعی و فکری نوعی ارتباط متقابل وجود دارد و هر یک بر دیگری اثر می گذارد. با توجه به نظریات تکاملی چنین تصور کردیم که نظام فنی اثر عمده تر نسبت به بقیه نظامها بر کل نظام فرهنگی و سازمان آن در تقابل نظام های سه گانه دارد.

سهم تکنولوژی در بررسی کشور های در حال توسعه، فاصله فرهنگی، ابتدا به عنوان فاصله ای بین نخبگان و توده ها مطرح می شود.

علت این امر اغلب هزینه و دسترسی به تکنولوژی های مورد نیاز است. نیاز به سیستم های توزیع، تولیدات و ساختار های زیر بنایی، اغلب به زمان بیشتری نیاز دارد. ولی با از میان رفتن این مشکلات آنچه اهمیت پیدا میکند فرد است که خواهان تملک تکنولوژی است. بدین ترتیب سه فاصله زمانی مشهود است ولی فواصل از لحاظ زمانی و ارزش یکسان نیستند. عادات کار، راه و رسم فرهنگی و ارزشها با ید با زمینه تکنولوژیک هماهنگ باشد در غیر اینصورت نوعی فشار اجتماعی احساس خواهد شد.

تا زمانی که یک تکنولوژی پذیرفته شود نمی توان از انتشار آن سخن به میان آورد. هزینه دسترسی به تکنولوژی و تملک آن از جمله عواملی هستند که مرحله پذیرش را به تعویق می اندازند.

در بسیاری از کشور ها در حال توسعه فشار در جهت نو آوری از ناحیه دولت اعمال می شود و جزئی از ابعاد سیاست به شمار می رود. از دید گاه توسعه، انتشار تکنولوژی ها و دگرگونی تکنولوژی مجموعه ای از مسائلی مانند. بازاریابی، خط مشی، کنترل، اثرات اجتماعی فرهنگی، تأثیر بر روی الگوهای آموزشی فلسفه دولت و رفتار اجتماعی را در بر می گیرد.

در بسیاری از کشور های در حال توسعه بخش اعظم بودجه تخصیص یافته برای توسعه تکنولوژی های جدید (بوژه ماهواره و کامپیوتر) در اختیار سازمان های دفاعی قرار می گیرد و این سازمانها به دلیل دیوان سالاری حاکم بر آنان ممکن است تمایلی برای مشارکت آشکار اطلاعات با مردم نداشته باشد.

❖ مقابله با چالش های فرهنگی از طریق تکنولوژی های پیشرفته

نخست برنامه های آموزشی از راه دور: با وجود مشکلات سیاسی و زیر بنائی، مسأله استفاده از رسانه ها به عنوان ابزاری جهت اهداف آموزشی در بسیاری از کشورها که با مشکلات جغرافیایی، جمعیت انبوه روستایی و کمبود آموزگاران تعلیم دیده روبرو هستند، به عنوانان یک راه حل اساسی تلقی می شود.

۲- نوار های ضبط صوت (کست ها): ویژگیهای چون قیمت نازل قابلیت مصرف دوباره و قابلیت حمل نوار های صوتی از جمله عواملی است که در بخشی از بازار و رسانه ها انقلاب بر پا کرده است. نوار های سمعی و بصری و دیگری انواع نرم افزار ها در بسیاری از کشور های جهان جهت ارائه خدمات بهداشتی و آموزشی در مناطق روستایی مورد استفاده قرار می گیرد. مورد دیگر استفاده از آنها و شبکه های کامپیوتری در صنعت توریسم و جهانگردی است بطور مثال برقراری. تکنولوژی امروزی تغییراتی بنیادی شدیدی را در جوامع سنتی پدید آورده و تصمیم گیری در زمینه به کار بستن یک تکنالوژی خاص اطلاعاتی ممکن است پیامد های فوری اقتصادی بدنبال داشته یا ساختار سیاسی و اجتماعی کشورها را دگر گون سازد. برای همراه شدن با "انقلاب اطلاعات" فشار های در زمینه زمان و مکان و زیر بنای اجتماعی که ابعاد آن فراتر از رسانه های سنتی است تحمیل می شود. ولی با آن که تکنالوژی به عنوان عامل بسیاری از نابسامانیهای کنونی معرفی شده است هنوز نقش مهمی در انسان سازی افراد بشر ایفا نموده است.

و به همین دلیل وجود آن برای تداوم حیات انسانها ضروری است. کشور های در حال توسعه در جهت ایجاد شالوده رسانه های بزرگ چهار اولویت عمده را پیش رو دارند.

- استثنای عامل اقتصادی

- **اولاً** آیا باید اساساً از وسایل تکنالوژی استفاده کرد یا نه؟ متناسب بودن تکنالوژی های جدید ارتباطی با نیازها، امکانات و میزان مهارتهای فنی افراد کشور، این تکنالوژی ها باید از نظر اقتصادی مقرون به صرفه و قابل پیاده کردن باشد بنابراین، کشور های در حال توسعه در ارزیابی انواع تکنالوژی ها باید مسائلی چون نیازعمومی، امکانات موجود کشور را مد نظر قرار دهند، علاوه بر این توسعه و بهره گیری از این تکنالوژی ها به ایجاد آگاهی فنی، توسعه کاربرد ها و میزان مهارتها که شاید بتوان مجموع آنها را زیربنای اجتماعی نامید، نیاز دارد.

- **ثانیاً** تنظیم تکنالوژیهای مناسب: ارتقاء و نوسازی سیستم های متداول تکنالوژیک مانند تلگراف، خدمات پستی، رادیو یا تلفون در این راستا، نیاز های آتی کشور باید در جهت رشد و توسعه همه جانبه مورد تأکید قرار گیرد.

• **ثالثاً** توجه به آموزشهای فنی: تکنالوژی، روشها و آموزشهای فنی قدیمی، به عقب ماندگی منجر می شود تحت چنین شرایطی کارایی پایین آمده و درصد، ضایعات قابل پیشگیری بالا خواهد بود، بهر حال با روشها و سیاستهای قدیمی و تکنالوژی های نا آزموده نمی تواند به رشد و توسعه تکنالوژی بومی کمک کند.

• و بالاخره بررسی نیازهای مربوط به ایجاد زیر بنای ارتباطی منسجم: بنابراین کشور های در حال توسعه باید تلاش کنند تا از تکنالوژی های ارزان قیمت که موجب تقویت تکنالوژی های موجود شده و در عین حال رشد مناسبی را فراهم می آورند استفاده کنند.

آنچه کشور های پیشرفته صنعتی انتقال می دهند تکنالوژی های درجه دوم یا درجه سوم است که این خود مانعی در جهت توسعه و عاملی برای تشدید، سلطه فرهنگی و نیروهای استعماری است مشکلات مالی و محدودیت منابع مادی و انسانی، پذیرش، جذب و بومی سازی، کاربرد و پژوهش در زمینه تکنالوژی های پیشرفته را عقیم می گذارد.

کارایی، در زمینه تکنالوژی ها به عوامل سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، فنی و سطح پیشرفت نرم افزار و چگونگی نهادی شدن و بهره گیری از آنها بستگی دارد علاوه بر عوامل فوق چهار نیروی دیگر در پذیرش تکنالوژی های جدید ارتباطی مؤثرند شامل:

الف: برداشت تجدید نظر شده از ارتباط با تأثیر گذاری متقابل بیشتر

ب: انقلاب نهادهای جدید اطلاعات.

ج: اطلاعات و ساختارهای اجتماعی متناسب با تکنالوژی های جدید ارتباطی.

د: فرآیند به کارگیری این تکنالوژی ها.

از دید گاه تکنالوژی اجتماعی، نیازهای کارکردی تکنالوژی، باید با الگوهای موجود کنش های متقابلی انسانی سازگار بوده و در نظام های اجتماعی دارای معنی باشد. نظریه تکنالوژی اجتماعی با رسانه ها به عنوان یک پدیده خاص برخورد می کند. جامعه است که تصمیم می گیرد چه رسانه ای در چه مقطعی باید در جهت نیازها و ارزشهای جامعه وارد عمل شود زیرا انتخاب تکنالوژیک همیشه در دوران یک نظام صورت میگیرد از خلأ دور است.

نتیجه

فن آوری را نباید تنها در ماشین ، ابزار ها و اختراعات مادی جدید دید. گاهی جا انداختن یک نوع مدیریت و کنترل اجتماعی هم چنان نوع فن آوری است که در زندگی ما بیشتر تاثیر دارد. فن آوری اجتماع ای است که زندگی شخصی و جمعی را هم چو ابزار ها و اختراعات مادی و شاید بیش از آنها دگرگون میسازد. وقتی ما می آموزیم، می پذیریم و مشتاق میشویم، به گونه ای دیگر زندگی

کنیم، نگاه معرفت ما دستخوش دگرگونی میشود و حتی ارتباط ما با خودمان و باور های مان متاثر میگردد.

در حوزه های فرهنگی مواهب و مصاهب تکنالوژی را میتوان در ابعاد افزایش اطلاعاتی، فرهنگی و امکان بیشتر برای غلبه بر مرز های جغرافیایی و تعسبات ملی، قومی و ایدیالوژیک و بر موانع رسمی و غیر رسمی موثر دانست. موازی با این دستیابی بیشتر بر محصولات فرهنگی (فلم، موسیقی، افکار...) میسر میگردد. هم چنان تکنالوژی در امر شناخت فرهنگ های دیگر، مردمان دیگر، افکار دیگر، ترویج ارتباط، همکاری و مدارا موثریت فوق العاده را در خود نهفته است.

امروزه فرهنگ تکنالوژی جهانی شده است. تسلط فرهنگ جهانی متاسفانه به قیمت از بین رفتن فرهنگ ها و سنت های محلی میگردد. از دست دادن هویت ها، ارزش ها، رفتار ها، سلیقه و انتظارات بومی و ملی و جاگزینی فرهنگ بیگانه بجای آنها که نهایتاً به بحران هویت می انجامد از نواقص و مصایب تکنالوژی محسوب میگردد. در زمینه های مختلف ظهور هژمونی فرهنگی، وابستگی و تبعیت فرهنگی سهم رسانه های جمعی و کنترل فضای مجازی نیز بی تاثیر نبوده و نیست.

فهرست ماخذ

- ۱- آلن. چالمرز (۱۳۸۹). چیستی علم. مترجم: سعید زیبا کلام. چاپ دهم. انتشارات سمت. تهران. ایران
- ۲- تنهایی، ابوالحسن. (۱۳۸۸). جامعه شناسی پیشقراول در غرب. چاپ دوم. انتشارات بهمن برنا. تهران ایران.
- ۳- توکل. محمد. (۱۳۹۰). جامعه شناسی تکنالوژی. انتشارات جامعه شناسان. تهران. ایران.
- ۴- ژولین. فروند. (۱۳۸۳). جامعه شناسی ماکس وبر. مترجم: منوچهر صبوری. چاپ اول. نشر توتیا. تهران. ایران.
- ۵- گی. ریشه. (۱۳۸۶). تغییرات اجتماعی. ترجمه: منصور وثوقی. چاپ نوزدهم. نشر نی. تهران ایران
- ۶- سی رایت. میلز. (۱۳۸۱). نقدی بر جامعه شناسی امریکا. مترجم: عبدالمعبود انصاری. شرکت سهامی انتشارات. سوم. ایران.
- ۷- محسنی. منوچهر. (۱۳۸۸). مبانی جامعه شناسی علم. چاپ سوم. انتشارات طهوری. تهران. ایران.
- ۸- نراقی. احسان. (۱۳۸۶). علوم اجتماعی و سیر تکاملی آن. چاپ چهارم. انتشارات فرزام. تهران. ایران.

معاون مؤلف فرشته نجاتی

شیوه های آموزش مضمون ریاضی

مقدمه:

علم لقمه برگرفته از طبیعت است. و ریاضی زاییده احتیاج و در آغاز مبتنی بر تجربه. ریاضیات انعکاس دنیای واقعی در ذهن ماست، به عقیده بعضی ها ریاضیات زیباترین زبان برای توصیف طبیعت و روابط بین پدیده های طبیعی می باشد. طوریکه گالیله زیبا ترین و پرمعنی ترین تعریف را برای ریاضیات بیان میدارد و می گوید: ریاضیات عبارت از زبان قوانین طبیعت است. و همچنان سیلوستر می گوید: ریاضیات مطالعه شباهت ها در تفاوت ها و مطالعه تفاوت ها در شباهت هاست.

به این لحاظ ریاضی در زندگی روزمره نقش اساسی و بارز دارد، بدون ریاضی نمی توان به سایر علوم دست رسی پیدا نمود زیرا ریاضیات رابطه مستقیم با علوم مثبت دیگر دارد. می دانیم که ریاضیات با علوم فزیک، زیست شناسی اقتصاد و فنون مختلف فرق دارد با وجود این به عنوان یکی از روش های اصلی در بررسی های مربوط به فزیک، کمپیوتر، صنعت و اقتصاد به کار می رود؛ پس هر قدر سطح علمی انسان بیشتر باشد فواید ریاضیات را بیشتر لمس کرده و از آن بهره بیشتری می برد.

مثلاً کسی که تا پایان دوران ابتدایی تحصیل کرده در همان سطح توانایی بهره گیری از ریاضیات را دارد، مگر آن هایی که تجربه های جدید علمی به تجربه های خود افزوده باشند؛ همین طور وقتی تحصیلات کسی تا پایان دوره راهنمایی است اولاً بهره گیری او از ریاضیات بیشتر از کسی است که سواد

ابتدایی دارد؛ ثانیاً تا همان سطح تحصیلات خود از ریاضیات بهره می برد و الی آخر، لذا هر قدر سطح علمی انسانها بیشتر شود بهره ی بیشتری از ریاضیات عاید آنان می شود و دیدگاه وسیع تری نسبت به علم ریاضیات پیدا می کند و کاربردهای ریاضی را در عرصه علم، تجربه و نوآوری بیشتر مشاهده می کند و نیاز به ریاضی را بیشتر احساس میکند؛ البته این مطلب بعد از پایان دوران عمومی تحصیلات، آنجا که علم به شاخه های مختلف تقسیم می شود به اندازه نیازی که شاخه علمی به ریاضیات دارد از ریاضیات بهره می برد. به عنوان مثال، علوم مهندسی بیشتر از سایر علوم با ریاضیات مانوس هستند و لذا بهره بیشتری از ریاضیات می برند و امروزه ثابت شده است که همه علوم حتی علوم پزشکی، ادبیات، معارف اسلامی قصد دارند که کارهای علمی خود را همچون ریاضیات قانونمند کرده یا ریاضی وار بیان کنند. به عبارت دیگر وقتی پزشکی عمل جراحی خود را به کمک رایانه در اطاق عمل یا در خارج از کشور کنترل می کند و انجام میدهد در واقع استفاده تمام عیاری از ریاضیات کرده است یا وقتی شاعری کلمات و حروف را از بین دنیایی از حروف و کلمات انتخاب می کند و آن را به صورت شعر یا نظم در می آورد در واقع از ریاضیات در قالب اوزان شعری بهره گرفته که تحت عنوان عروض مطرح است یا وقتی فقهی در مورد مسأله ای اجتهاد می کند یعنی مسأله ای را با مفروضات دینی و شرایط مقتضیات زمان فتوا می دهد، این نتیجه گیری در واقع روی اصول ریاضی است.

به طور کلی کسی که با توجه به شرایط موجود و پیش آمده بهترین تصمیم را در عرصه کار، مدیریت و زندگی می گیرد آن را بر اساس تفکر و استدلال منطقی انجام می دهد و استنتاج خوب هم به وسیله انسانهایی انجام می گیرد که توانایی خوب اندیشیدن و خوب فکر کردن را دارند؛ از آنجایی که در پیچ و خم های کارهای اداری، مسئولیتی، مدیریت، زندگی، گردونه ها و دو راهی ها صاحب فکر باشیم، خوب فکر کنیم، همه اوضاع را با همه زیربوم هایش بینیم و سپس با استفاده از تجارب خود و تجارب دیگران، بهترین تصمیم را گرفته و مجدداً آن را کنترل و بررسی کرده و سپس بهترین نتیجه را با کمترین زمان هزینه بگیریم. گفتنی است که ریاضی علمی پویا و پیوسته در تکامل است از آنجایی که جهت متکامل شدن راهی به درازی کهکشانها را باید طی نمود. لذا

چنانچه بخواهید با فواید و کاربرد ریاضی بیشتر ملموس شوید در یکی از رشته های مربوط ادامه تحصیل دهید تا با فایده و کاربرد آن افزودن بر آنچه شمردیم آشنا شوید اگر چه ریاضیات پایه و ستون همه علوم است اما ادعا بر این نیست که ریاضیات بر علوم دیگر رجحان دارد بلکه ادعای دانشمندان بر این است که علوم دیگر ثمره و میوه ریاضیات اند و ریاضیات هم میوه ناب آنهاست.

نحوه مطالعه ریاضی

فراگیری ریاضیات را می توان به دو بخش کلی تقسیم کرد . این دو بخش عبارتند از :

(۱) درک مفاهیم و نحوه استدلال ریاضی

(۲) تمرین و بکار بردن مفاهیم آن

ریاضیات مجموعه ای از مفاهیم است که همگی در ذهن ما بوده و به صورت اشیاء مادی وجود خارجی ندارند . به عنوان مثال صفحه و نقطه خود اشیاء مادی نیستند بلکه تصوراتی هستند از اشیایی که مانند یک تکه کاغذ ، پهن و یا مانند سر سوزن یا نوک پنسل ، تیز می باشند .

یک معلم باتجربه ، شرایط یادگیری را طوری فراهم می کند که دانش آموز بتواند مفاهیم ریاضی را عمیقاً دریابد و به کار ببرد ، با این وجود این دانش آموز است که باید بیاموزد و تا زمانی که خود او برای آموختن فعال نباشد و با علاقه و انگیزه تلاش نکند ، هیچ معلمی نمی تواند ، نه تنها ریاضیات بلکه هیچ علمی دیگر را در مغز او فرو کند .

اولین مانعی که بر سر راه شما در فراگیری ریاضیات وجود دارد و باید برای برداشتن آن اقدام کنید ذهنیت منفی است که در اغلب دانش آموزان نسبت به ریاضیات وجود دارد . بسیاری از دانش آموزان معتقدند که فراگیری ریاضیات به صورت گسترده ای که درمکاتب ما تدریس می شود کاری بیهوده و غیرضروری است .

توجه داشته باشید که اگر موضوعی از دید فراگیرنده سودبخش و کاربردی باشد ، یادگیری آن آسانتر و سریعتر خواهد بود . بنابراین بیندیشید و تا جائیکه می توانید کاربردهای ریاضیاتی را که می آموزید پیدا کنید به این منظور از کتابهای

مختلف و معلمینتان کمک بگیریـد (لازم نیست وارد جزئیات بشوید ، همان کاربردهای کلی کافیست) .

مشکل بعدی دانش آموزان در فراگیری ریاضیات این است که اکثراً خود را متقاعد کرده اند که توانایی فراگیری ریاضیات را ندارند .

برای این دوستان بهتر آن است که ابتدا با ریاضیاتی شروع کنند که آموختن آن برایشان ساده تر است و بعد به تدریج به سراغ مفاهیم پیچیده تر بروند . این شیوه موجب می شود که تجربیات موفقیت آمیزی در ریاضی کسب کنند و به ادامه کار تشویق شوند . چرا که به تجربه ثابت شده هیچ چیز به اندازه موفقیت لذت بخش و دلگرم کننده نیست

نحوه آموختن ریاضیات

به عنوان اولین قدم در آموختن ریاضیات سعی کنید مفاهیم هر درس کتاب خود را به خوبی درک کنید . برای درک بهتر مفاهیم حضور با تمرکز شما در صنف و توجه کامل به توضیحات معلم ضروری است .

چنانچه در ریاضیات پایه ضعیفی دارید و مفاهیم کتابهای ریاضی سالهای قبل خود را به خوبی در نیافته و یا کاربرد آنها را نیاموخته اید ، پیشنهاد ما این است که یک بار دیگر کتابهای ریاضی سالهای قبل خود را به دقت مطالعه نموده و تمرینهای آنها را حل کنید

نکته مهم بعدی آن است کسی که می خواهد ریاضیات را به خوبی فرا بگیرد باید یک فراگیرنده فعال باشد نه اینکه با حالت تسلیم و منفعل اطلاعاتی راجع به آن کسب کند ، بدون آنکه برای کسب این اطلاعات هیچ فعالیتی نشان داده باشد .

یک فراگیرنده ریاضی نباید یک شنونده محض باشد . بلکه در موقعیتهای مناسب سؤالی را که به ذهنش می رسد بپرسد ، مسایل که در صنف مطرح می شود شرکت داشته باشد ، و به سؤالی که مطرح می شود پاسخ بدهد ، حتی اگر به پاسخهای خود اطمینان صد در صد و کامل هم نداشته باشد.

برای آموختن ریاضیات خود را تنها به حضور در صنف و آموختن از طریق معلم محدود نکنید . بلکه از روشهای دیگر که در اختیار دارید مانند استفاده از کتاب ، فیلم و سایر ابزارهای آموزشی نیز بهره بگیرید .

کار یادداشت برداری در کتابچه یادداشت و یا نوشتن مطالب مهم در حواشی کتاب در اینجا بسیار لازمتر و مهم تر از کتابهای دیگر است .

در یادداشت برداری از کتابهای ریاضی سعی کنید مطالب را آنگونه نظم ببخشید که خودتان فهمیده اید و بر ارتباط بین مطالب در یادداشت هایتان دقت و توجه خاص داشته باشید . چنانچه مطلبی که مطالعه می کنید شکلی خاص داشت ، می توانید نمونه شکل را در کنار یادداشت هایتان بکشید .

پس از یادداشت برداری ، کل مطلب را یکبار به طور کامل و دقیق با همه جزئیات برای دیگران تعریف کنید . برای تعریف می توانید از یادداشت هایتان استفاده کنید .

راهنمایی حل مساله

۱- کار مداوم و بایگیری

برای حل یک مساله ریاضی (اگر مضمونی تازه داشته باشد و در ردیف تمرینهای ساده پایان درس نباشد) نمی توان روش یا روشهای کلی پیدا کرد. بنابراین، چاره ای جز این نداریم که با تکیه بر تجربه زندگی ، آگاهی علمی ، مقایسه و تجزیه و تحلیل راههای گوناگون و در هر حال ، به کارگرفتن اندیشه ، خود و استعداد خود ، مسیر بهینه را بیابیم. برای حل مساله های ریاضی هم باید از همین راه رفت و نباید منتظر "دستورها" و "نسخه های شفابخش" بود. چنین دستورها و نسخه هایی که بتوان به یاری آنها ، از عهده حل هر مساله برآمده وجود ندارند. با همه اینها ، می توان، از راهنمایی های سود برد. بویژه ، برای کسانی که بطور دایم و مستمر با حل مساله سروکار دارند، این راهنمایی ها و توصیه ها می تواند سودمند باشد.

ضمن برخورد با یک مساله ، به نکته ای توجه داشته باشید: اگر با مساله ای جدی و ناآشنا روبرو هستید، منتظر موقعیت سریع نباشید، از میدان در نرود و خیلی زود ناامید نشوید. گاهی برای رسیدن به راه حل درست و منطقی ، لازم است مدتها روی یک مساله کار کنید؛ در آغاز حالتهای خاص و ساده را بررسی کنید، مساله های کم و بیش ساده را به یاد آورید و راهها و روشهای گوناگون را بکار بگیرید. در اینصورت ، اگر هم سرانجام نتوانید مساله را حل کنید، نگران نشوید.

همین که مدت‌ها روی یک مساله اندیشیده‌اید و از جوانب مختلف به آن حمله کرده‌اید، می‌تواند در رشد ذهن ریاضی شما تاثیری جدی داشته باشد. برای شما خیلی سودمندتر از آن است که حل دهها مساله را از روی کتابهای حل مساله ببینید و یا راه‌حل آنها را، پیش از آن که توان خود را آزموده باشید، از دیگران بپرسید. برای اینکه در حل مسایل ریاضی کارآمد باشید، تا آنجا که ممکن است، عصاها و دستگیره‌هایی، مثل کتابهای حل مساله و دبیر خصوصی را کنار بگذارید، تلاش کنید، روی پای خودتان بایستید و از ذهن و آگاهی‌های خودتان بهره ببرید. وقتی با عصا راه بروید و یا همیشه دستتان به "نرده" راهنما باشد، آن وقت با جداشدن از عصا و نرده، به زمین می‌خورید.

۲- کار گروهی

اندیشه آدمی و به ویژه اندیشه علمی، در برخورد اندیشه‌های دیگر، شکل می‌گیرد و تکامل می‌یابد، اندیشه فردی، هر قدر خلاق و مستعد باشد، اگر در انزوا قرار گیرد، بتدریج فرسوده می‌شود و توان خود را از دست می‌دهد. و یکی از راههای موثر برخورد اندیشه‌ها، کار گروهی است. متاسفانه دانش‌آموزان به خاطر رقابت از همکاری و همراهی با دیگران دوری می‌گزینند، یاری به دیگران را به زیان خود می‌بینند و ریشه تعاون اجتماعی را می‌خشکانند. آن که از نظر درسی جلوتر است، مغرور می‌شود. خود را تافته جدا بافته‌ای تصور می‌کنند و مستقیم یا غیرمستقیم، همسالان خود را با دیده حقارت می‌نگرد؛ و آن که در درسها ضعیف‌تر است، همه جا با بن بست مواجه می‌شود و نه تنها از طرف معلم و پدر و مادر بلکه از جانب همسالان خود هم، آزار روحی می‌بیند. بنابراین وجود روحیه همکاری و تعاون در بین دانش‌آموزان می‌تواند در پیشرفت درسی آنها موثر باشد. مثلا وجود تک نابغه‌هایی مثل ابوریحان بیرونی، برای تکان دادن دنیای خود و برای تندکردن حرکت دانش، موثر بودند، گرچه حتی ابوریحان بیرونی هم برای کار گروهی و تبادل اندیشه‌های علمی ارزش قایل بود، او با ابن‌سینا مکاتبه داشت و ضمن نامه‌های خود، در زمینه‌های گوناگون و بویژه فلسفه بحث می‌کرد.

برخی علل ضعف دانش آموزان در درس ریاضی قرارذیل میباشد:

۱- آشنا نبودن برخی از معلمان به فنون و نحوه تدریس درس ریاضی (روش تدریس ریاضی)

۳- آموزش ندیدن برخی از معلمان در این زمینه (معلمانی که با مدرک دیپلوم بدون گذراندن درس دانشگاهی و روشهای تدریس و نحوه بررسی کتب درسی استخدام شده اند طبیعی است که در تدریس این درس به مشکل اساسی برخورد نموده باشند.

۳- تخصصی نبودن تدریس درس ریاضی در مکاتب ابتدایی.

۴- بی توجهی معلمان مکاتب ابتدایی به طرح درس (شیوه جدید - روش ۹ گانه گانیه) - فقدان ارزیابی کار معلمان در این زمینه.

۵- تمرین نکردن ، بی توجهی به کتابچه های مضمون ریاضی.

۶- تنوع نداشتن تدریس مضمون ریاضی ، استفاده از روشهای قدیمی و سنتی و حل در تخته سیاه و استفاده نکردن معلمان از روشها و شیوه های نوین تدریس مضمون ریاضی (عدم کارگیری مواد آموزشی و ...)

۷- آشنا نکردن دانش آموزان با اهمیت درس ریاضی و ناشناخته ماندن قلمرو و اهداف درس ریاضی در این سطح.

۸- ناآشنایی برخی از معلمان مضمون ریاضی به روان شناسی تربیتی و شناخت ذهنی و زبانی کودکان ابتدایی.

۹- نداشتن معیار مشخص در ارزشیابی درس ریاضی.

۱۰- بی توجهی معلمان به راههای شکوفا سازی خلاقیت های کودکان ابتدایی.

۱۱- بی توجهی به علایق و انگیزه ها و توان فکری دانش آموزان به هنگام تدریس مضمون ریاضی.

۱۲- بی سوادی و کم سوادی برخی از اولیای شاگردان در نرسیدن به تکالیف و تمرینات درس ریاضی.

اصول و مبانی تدریس درس ریاضی

در تدریس مضمون ریاضی مثل سایر دروس باید اصول و مبانی ویژه ای را در نظر گرفت از آن جمله :

- ۱- تنهها ذوق و علاقه و استعداد برای این درس کافی نیست باید قواعد و روشهایی را نیز یاد بگیریم.
- ۲- باید در تدریس این مضمون از مبانی و روشهای اساسی و شیوه های مناسب تدریس استفاده و از وسایل کمکی آموزشی مخصوص استفاده شود تا کارایی لازم در این زمینه حاصل شود.
- ۳- هر کسی نمی تواند معلم ریاضی باشد. معلم ریاضی نخست باید آموزش کافی ببیند و قدرت تدریس داشته باشد ، سپس به تدریس این مضمون اشتغال ورزد.
- ۴- از اولیای دانش آموزان برای بهبود و پیشرفت این درس کمک خواسته شود ، تا علاوه بر صنف در خانه نیز به تکالیف و تمرینات شاگردان رسیدگی شود.
- ۵- برای ارزشیابی درس ریاضی باید معیارهای قبول شده و مشخص علمی تعیین گردد.
- ۶- نباید تنها از یک شیوه در تدریس این مضمون استفاده کرد بلکه باید از تمامی شیوه های نوین و وسایل و کاربرد مواد آموزشی مناسب در این درس کمک گرفت.
- ۷- شرکت در کورس های آموزشی زمستانی برای بالا بردن مهارت و بهبود و تقویت آنان در این مضمون.

معیارهای ارزشیابی

- در تدریس مضمون ریاضی باید اصول و مبانی ویژه ای را در نظر گرفت:
- ۱- توجه به کتابچه تمرینان ریاضی و مورد اهمیت قرار دادن و نظم و ترتیب و با سلیقه و منظم نگاه داشتن کتابچه ریاضی هر دانش آموز.
 - ۲- توجه به هنگام تدریس - سوال و پرسش کردن و جواب دادن هر یک از دانش آموزان.
 - ۳- پرورش نظم فکری دانش آموزان.
 - ۴- توجه به این مطلب که هر دانش آموز آیا بعد از تدریس، بلافاصله در خانه نیز تکرار و تمرین می کند یا نه ؟
 - ۵- داشتن خلاقیت و مهارت و استعداد ویژه در این درس.

اگر درس ریاضی با شیوه اصولی ، روشهای منطقی و نوین تدریس، و با به کارگیری روشها و مواد کمک آموزشی و امکانات آموزشی صحیح تدریس شود، تحولی عظیم در صنف درسی برای یادگیری آن به وجود می آید. باید معلمان دوره ابتدایی با طرح درس وارد صنف شوند و قبل از اینکه درس مورد نظر را بخواهند تدریس کنند، باید قبلا آن را تمرین کرده و از کاربرد مواد آموزشی به شیوه صحیح و با مورد توجه قرار دادن صحیح دانش آموزان آن را به شاگردان القا کنند. و باید به دانش آموزان بقبولانند که درس ریاضی از اهمیت ویژه ای برخوردار است که باید برای یادگیری بهتر این مضمون، علاوه بر تکرار و تمرین در صنف، همکاری والدین و کورس های آموزشی نیز ضرور پنداشته میشود تا پایه آنها که ابتدای یک فونداسیون برای سایر پایه هاست قوی گردد.

مآخذ

- ۱- اقبال - قاسمی پویا- راهنمایی عملی پژوهش در عمل- ناشر وزارت آموزش و پرورش ، پژوهشکده در تعلیم و تربیت- ۱۳۸۹.

www.saidi1389.blogfa.com

صادق سپين غر

غزل

لږ مې په لږه کې حساب کړه نور څه نه غواړمه
ما هم ملگری د کتاب کړه نور څه نه غواړمه

دومره وس را کړه چې د مینې مدرسه جوړه کړم
زما په برخه دا ثواب کړه نور څه نه غواړمه

چې په خدا خندا مې ورولي د مرگ غیږې ته
یو ځل نغمه مې د رباب کړه نور څه نه غواړمه

سپړلیه یو ځل خو زموږ په کلي هم راپیښ شه
دا د امید غوتی گلاب کړه نور څه نه غواړمه

چې جهالت د سلطنت له گدی وغورځوي
سپین غره جوړه دا انقلاب کړه نور څه نه غواړمه

آرزوها

فرازی

آمدم تا از میان جمع تنها بینمت
 چون عروس شهر کعبه مثل لیلا بینمت
 کاش می شد شام هجران روشن از بزم وصال
 بر سر تخت تجمل چون زلیخا بینمت
 ای خوش آن روزی به بزم جلوه گاهت نازنین
 در شب وصل و محبت حکم فرما بینمت
 از نگاه دلفریبت فتنه بر پا میکنی
 با نگاه دلفریبت فتنه برپا بینمت
 اختر بخت وصالم چون ثریا جلوه کن
 بارالها آن شبم از جمله بالا بینمت
 جلوه کن ای جان من، ای چلچراغ شهر حسن
 همچو شمع رنگ محفل یا ثریا بینمت
 با زبان آرزوها ای "فرازی" ناله کن
 سرخوش و سرمست موج آرزوها بینمت

ژباړه او را ټولونه مؤلف محمد عزيز حسين خېل

هايكو (Haiko) يا د ريز په پښتو کې

د ژبپوهانو د وينا له مخې په نړۍ کې به هيڅ داسې يوه ژبه نه وي چې د بلې ګاونډۍ د ژبې اغيزې پکې تر ستر ګو نه شي، نو دا کار بيلا بيل لاملونه لري، لکه: د خلکو پرلپسې مهاجرتونه، ګاونډيتوب، يرغل، سودا ګريزې چارې، د تخنيکي وسايلو راکړه ورکړه او داسې نور. ډير عوامل دي چې د هغو له امله د نړۍ د پر مختللو ژبو اغيز په نورو ژبو کې ليدل کيږي. چې ښه بيلګه يې زموږ ګران هيواد افغانستان ته د عربانو راتګ يادولی شو، چې هغوی نه يواځې دلته د اسلام مبارک دين خپور کړ، بلکې تر څنګ يې د ژوندانه په بيلا بيلو برخو کې خورا مثبت او منفي بدلونونه را منځ ته کړل، چې يو له هغو څخه د ادب په برخه کې دهغو عربي فور مونو روا جیدل وه. چې پخوا دلته خلکو نه پيژندل دا چې دا فور مونه د خپل وخت له مخکښو فور مونو څخه وه نوهم هغه وه چې زموږ دهغه وخت ليکوالو او شاعرانو له دغو فورمونو څخه ګټه واخيستله او په هر کالب کې زيات شعرونه او نظمونه وويل. خو پاتې دې نوي چې دا فور مونه په پښتو ادب کې په هماغه خپله ښه پاتې نشو بلکې د پښتو ژبې اصول او قواعد يې پر ځان عملي کړل، دغه شعري فورمونه له غزل، قصيدې، رباعي، قطعه، مثنوي، مثلث، مربع، مخمس، مسدس، مسبع، معشر، مستزاد، ترجيح بند، تر کيښد او داسې نورو څخه عبارت دي. (۲-۱۶۹)

خو دا د دې معنا نه ورکوي چې پخوا پښتو ژبې او ادب دا ډول شعري فورمونه نه درلودل، بلکې ځانګړي کالونه او خورا بلای ادبيات يې درلودل چې خپله پښتو شاعرۍ دهمدغو فور مونو زيربنده ده. چې تر اوسه يې لوستي او نالوستي کسان په ډيرې مينې سره پالي لکه: لنډۍ، سروکې، بګتۍ، چاربيتې، بدله، نارې، کاکړۍ او داسې نور. (۵-۱۴).

خو دا چې له اصلي موضوع څخه لرې نشو، را به شوهايکو ته، هايکو د جاپاني ژبې شعري فورم دی. په پښتو ادب کې ورته دريزوايي، خو له دريز څخه په عامو ليکوالو او شاعرانو کې د هايکو په نامه ډير شهرت لري. دغه شعر ۱۷ سيلابه او درې، نيم بيتي لري چې لومړی او وروستی نيم بيتي يې پنځه پنځه سيلابه او منځنی نيم بيتي يې ۷ سيلابه کيږي. که د هايکو شاليد ته سرې کتنه وکړي نو ويلی شي چې دغه ژانر په ۱۶ مه ميلادي پيړۍ کې په جاپان هيواد کې را منځ ته شوی دی دا چې په لومړيو کې به يې مذهبي مسايل پرې بيانول، خو د وخت په تېریدو سره يې نورو ټولنيزو مسايلو ته هم خپله غيږ پرانيستله. (۱-۱۲)

خو لومړنی ويونکی يې ندی معلوم. دغه ژانر ډيرې ځانگړتيا وې لري. چې يوه ځانگړنه يې داده چې د ازاد شعر غوندې د قافې، وزن او ردیف له قيد او شرط څخه خلاص دی. بله ځانگړنه يې داده لکه د پښتو لنډۍ په څير ډير لوی، لوی مطالب، کيسې، داستانونه، متلونه او اصطلاحات په درې نيم بيتيو کې په ساده او روان ډول بيانوي. همدغه علت دی چې جاپاني ژبې او ادب ته يې نه يوازې غنا مندي او ښکلا ور ښلې ده، بلکې د ښکلا تر څنگ يې د ومره شهرت ور ښلی دی چې نه يوازې د جاپان گاونډيو ژبو دغه فورم خپل کړی دی، بلکې سرحد يې له هندوستان، پاکستان، افغانستان، ايران او داسې نورو ډيرو هيوادونو ته رسيدلی او هغوی په خپلو ادبياتو کې ورته ځای ورکړی دی. او ان تر دې چې نړۍ وال شهرت يې موندلی دی. اوس پوښتنه داسې را ولاړيږي چې دغه شعري فورم افغانستان يا پښتونخوا ته له کوم لوري او يا د کومې ژبې په وسيله راغی؟ او لومړنی ويونکی يې په پښتو ادب کې څوک و؟ دا هغه پوښتنې دي چې هره يوه به يې په خپل وار سره د ليکنې په اوږدو کې ځواب شي.

د دې فورم را تگ په اړه بيلا بيل نظريات شتون لري، ځينې ليکوال او څيړونکي وايي چې دغه فورم نيغ په نيغه افغانستان ته راغلی دی لا مل يې فرهنگي راکړه ورکړه او ژباړه بولي. خو په هر صورت دا له منطق او استدلال څخه وتلې خبره ده ځکه چې جاپان هيواد سره نه مونږ کو مه شريکه پوله لرو او نه کوم ډول فرهنگي مشترکات خو په هر صورت دا دهغوی خپل نظريات دي.

خو ځينې نور څيړونکي بيا وايي چې دغه فورم لومړی د اردو ژبې ادب ته د هندوستان له لوري راغی، خو زما په اند دغه د اردو خبره پر ځای ده، ځکه چې په اردو ادبياتو کې د هايکو په اړه ډير زيات کتابونه تاليف او چاپ شوي دي. نو د همدغې خبرې د لاسنه سپيناوي لپاره ويلی شو چې زموږ يو زيات شمير ليکوالان او شاعران له اردو ژبې او ادبياتو سره بلد تيا لري. په ځانگړي ډول د کوزې پښتونخوا پښتانه شاعران او ليکوالان، نو ويلی شو چې د هايکو ژانر لومړی زموږ د کوزې پښتونخوا شاعرانو له اردو ادبياتو څخه خپل کړی دی، او له څه وخت تيريدو څخه وروسته د لرو بر پښتنو شاعرانو ورسره بلد تيا پيدا کړه او د دغه فورم د بلد تيا سر حد يې دومره ارت او پراخ کړ چې اوس مهال اکثره پښتانه شاعران د خپلې سيمې او هيواد پخوانی فکلوري کيسې، متلونه او ځينې ناوړه

دودونو، په اړه دومره او چټې او پيغام لرونکې هايکو گانې وايي که سړی يې له جاپاني هايکو سره پرتله کړي نو په هيڅ صورت ورڅخه کمې نه دي. لکه د اجمل تور مان دغه هايکو:

خدایه یو غـټ زړه راکـړې
لکه دغـره پـه شـانـته
خو چـې د کـانـي نـه وـي.
او یا هم د نجیب عامر دغه هايکو:
د هما سیوری دې پر سر دی کنه!
عامره تاته یې چې یې لاس در کړی
دغه سپیڅلی قلندر دی کنه

خو په پښتو ادب کې یې د لومړني ویونکي په اړه دوه نظرونه وجود لري. ځینې څېړونکي وايي چې لومړنی ویونکی یې د کوزې پښتونخوا د هزارې نومې سیمې اوسیدونکی شاعر او لیکوال اسماعیل گوهر دی چې لومړنی هايکو یې په دې ډول ده. لکه چې وايي:

چا راته ویل چې د سپرلي ورځو کې
هغه تر لرې گرځي ساگو پسې
ځکه پټي کې مې شرم وکړل .

خو د پېښور پوهنتون استاد ډاکټر اظهارالله اظهار وايي "په پښتو ادب کې د مزاحیه یا خندوو نکو شعرونو د تاریخ ابتدا د ښاغلي ظفرخان ظفر نه کیږي او دی د پښتو ژبې لومړنی هايکو ویونکی دی." همدا ظفر و چې پښتو ادب ته یې د دې ډول شاعرۍ دروازه پرانیستله او په خپلو خوږو او خندوونکو شعرونو او هايکو گانو یې ډېر زړونه خوښ او په ډېرو سپیرو شونډو یې د مسکا څپه خوره کړه. ظفرخان ظفر که څه هم هر مجلس او ادبي بندار په ټوکو ټکالو او خندوونکو شعرونو پیل کوي، خو مهربانه زړه یې په خپل هیواد او دهیواد په اوسیدونکو دردمند دی. لکه په دې هايکو کې چې وايي:

یه خدایه پاکه ما په دې مه نیسه!!
زه خو دا خلک خنده ومه ځکه
چې څوک د غمه خود کشي اونه کړي (۴- ۵)

لنډه دا چې اوس مهال لر او بر پښتو شاعرانو او ليکوالانو هايکو د پښتو د نورو شعري فورمونو ترڅنگ د يوه خپلواک شعري ژانر يا کالب په توگه په خپله ادبي لمن کې ځای کېږي ده او اکثريت ليکوالو او شاعرانو په دغه ډگر کې کار کولو ته مټې را ټولي دي، خو په ځانگړي ډول ځوانو ليکوالو او شاعرانو په دغه ډگر کې دومره کار وکړ چې د ژوند هره برخه يې ترې برخمنه کړه. او ان تردې چې ځينې هنرمندانو د موسيقي له سور او تال سره هم ويلي دي چې ښه مثال يې موږ د کو زې پښتونخوا خور ژبی سندر غاړی هارون باد شاه يادولی شو، خو له د ومره کارونو سره سره بياهم يو کم شمير شاعران په دې اند دي چې هايکو په پښتو کې ناکامه ده.

دوی داسې استدلال کوي چې موږ د دغه ژانر پر ځای يو بل ځانگړی پښتو ژانر لرو چې هغه لنډۍ دي دا چې لنډۍ لرو، نو دې ژانر ته څه ضرورت دی. او بل وايي چې هايکو هسې د شعر په ژبه ريشخند وهل دي. خوزه بيا وایم چې دا ژانر له لنډۍ سره د ځمکې او اسمان توپير لري. لنډۍ دوه نيم بيتي لري او دوه ويشت سيلابې خو هايکودرې نيم بيتي لري او اوو لس سيلابې، نو چيرته کيدای شي چې هايکو دې دومره قوي شي چې د يوه لوی قوم د خپل تو ليد شوي شعر ځای ونيسي په داسې حال کې چې هغه شعر د ټولو لوستو او نالوستو په زړونو کې ځای لري. او د ريشخند د کلمې په اړه بايد ووايو چې هر شعر ښې او بدې خواوې لري. امکان لري چې ځينې داسې هايکو گانې هم وي چې په هغو کې پرخلکو ملنډې وهل شوي وي، خو تر څنگ يې بيا ډيرې داسې هايکو گانې هم شته چې په هغو کې فلسفي، سياسي، ټولنيز، اخلاقي، وطني او ورځيني دودونه او حالات بيان شوي دي. لکه: نجيب عامر چې وايي.

د کایناتو د تخليق مالکـه!

د کر بلا تندې اخیستي یو مونږ

یو د رحمت باران خو ووره وه.

یا:

مونږ چې قصې د ماشوم توب کوو نو

سترگې یې ډکې شي له اوبڼکو وایي

څه سباوونه اکو بکو وکړو

(۲۴ - ۳)

هر یواسمان زما تقدیر خونه دی

زه د دې قام سبا ځلانده وینم

فالي اسمان ته د خیبر وگوره

(۵۵ - ۳)

او يا هم د داود عربي دا هايكو:

په مورنۍ ژبه يې زده کړه غوښته
خلکو په تيږو باندې وويشتلو
ويلې کافر شوې کلمه ووايه
يا:

دا د يو څو څپو وطن دې منم
خان په مزو تماشونه ميري
غريب تعليم لپاره غوا څرخوي
(۶۳۳)

او يا د اظهارالله اظهار دهايکو
د کابل په دنگو غرونو
دا په خاورو جوړ کورونه
د دې ښار د ننگي مالۍ دي

سرچينې:

- ۱- ذاکري، قدرت الله. (۱۳۸۶) هايکو در ايران، نشر اوري کالار.
- ۲- رشيد، پوهنوال جمشيد. (۱۳۹۱) کال ادب تيوري انتشارات نامي.
- ۳- سباوون، محب الله، ۲۰۰۶ کال هايکو پيښور اکاډمي چاپ.
- ۴- ظفر، ظفرخان. (۲۰۰۴) کال د ناوې لور د مزاحيه هايکو گانو ټولگه پښتو اکاډمي بک شاپ ۱۴ مخ.
- ۵- يون، پوهيالي محمد اسماعيل (۱۳۷۷ل) د پښتو شعر هندسي جوړښت. چاپ ځای دانش خپرندويه ټولنه...

سوال کردن در صنف درسی و اهمیت آن در یادگیری

مقدمه:

خداوند متعال انسان را خلق کرده است و بخش زیادی از پشرفت و تعالی او به این کنجکاوی و جستجوگری ارتباط دارد. در واقع آدمی، همواره و درهمه جا با اشیاء، پدیده ها و موضوعات دیگر اجتماعی در پیرامون خود مواجه می شود و علل وقوع بسیاری از آن ها را نمی داند، بناً برای دریافت حقایق همیشه در تلاش بوده تا علل و انگیزه حوادث را دریافته و اطلاع حاصل نماید حتی در محیط های بسته و محدود می خواهد بداند، آشنا شود، کشف و اختراع کند؛ و به روش ها، ابزارها، ایده ها و آرمان های جدید دست یابد، آنچه انسان را درین راستایاری و کمک میکند سوال کردن و پرسیدن است. انگیزه که از بد تولد آغازشده، همراه با انسان رشد می کند و تحت تأثیر محیط اجتماعی و آموزشی به انسان توانایی تازه می بخشد. اما این توانایی باید مجال ظهور پیدا کرده و تربیت و تقویت شود. در غیر این صورت فضای زندگی به ویژه مراکز آموزشی پویایی خود را ازدست می دهند، زیرا انسان ها به اندازه که سوال می کنند می دانند و هر شخصی که بشتر بداند، احتمالاً بهتر عمل خواهند کرد.

ایجاد محیط خوشایند در صنف درسی

مهم ترین جنبه هر فعالیت صنفی، رابطه بین معلم و دانش آموز است. این رابطه می تواند در طول یک پیوستار از رسمی تا غیر رسمی و از گرم تا سرد گسترش یابد. یافته های پژوهشی نشان داده اند که محیط گرم و حمایتی برای کارآمدی معلم و به ویژه تشویق دانش آموزان به مشارکت سازنده درس حائز اهمیت است. معلمانی که دلسوز، حمایت گر و صمیمی هستند و بدون سخت گیری زیاد، اعمال رهبری می کنند، باعث افزایش موفقیت شناختی و عاطفی

دانش آموزان می شود و معلمان غیر قابل اعتماد، ناراضی ونصیحت گر، موفقیت های شناختی وعاطفی کمتری کسب می کنند (دابلس، برکلمنس وهوی مایرس، ۱۹۹۱).

بر اساس نتایج، معلمان باید محیط غیر قابل تهدید ایجاد کنند که در آن دیدگاه های دانش آموزان مطرح گردد و آنان ارزشمند ومحترم شمرده شوند. پاسخ های غلط نباید باعث واکنش منفی از جانب معلم شود، بلکه باید به عنوان بخش از جریان یادگیری دانش آموزان درنظر گرفته شود. با نشان دادن واکنش مثبت نسبت پاسخ های غلط وتأکید بر قسمت های صحیح جریان تفکر می توان این کار را انجام داد.

معلمانی که به نیاز های عاطفی واجتماعی دانش آموزان همچون نیاز های تحصیلی آن ها اهمیت می دهند، باعث می شوند که دانش آموزان بشتری در دروس مشارکت کنند. پژوهش های همچنین نقش فضای صنف درس رادر ترغیب دانش آموزان مشکل دار به درخواست کمک از معلم نشان داده اند.

فضای صنف درسی

فضای صنف به معنی وسیع کلمه یعنی حالت یا محیطی که از طریق قواعد ومقررات وضع شده، نحوه ی تعامل معلم با دانش آموزان وشویه تنظیم محیط فیزیکی صنف درس درآن ایجاد می شود(فریبریگ واستین، ۱۹۹۲، کریمرزوربیت، ۱۹۹۲).

فضای صنف از دهه ۱۹۶۰ با استفاده از ابزارهای متعدد ساخته شده برای این منظور مانند پرسشنامه فضای صنف درس (فورت ونگلر، ۱۹۸۷) به صورت گسترده مورد استفاده قرار گرفته است. اغلب این مطالب هم در اروپا (بروفی وگود، ۱۹۸۶، روزنشتاین، ۱۹۷۹) فضای صنف را ملازم مهمی برای پیشرفت دانش آموزان تشخیص داده اند. فرا تحلیل تعداد زیادی از یافته های پژوهشی که توسط ونگ، هارتل و والبرگ (۱۹۹۷) اجراشد. نشان داد که فضای صنف یکی از مهم ترین عوامل تأثیر گذار بر پیشرفت دانش آموزان است. فریسر (۱۹۹۴) با بررسی ۴۰ مطالعه انجام شده در مورد تأثیرات فضای صنف نشان داد که محیط یادگیری نیز با پیشرفت رابطه دارد. بین فضای گرم وحمایتی صنف درس، قطع نظر از رابطه ی با پیشرفت دانش آموزان در آزمون ها وعوامل دیگر مثل عزت نفس دانش آموزان، ارتباط وجود دارد. در مطالعه روش تدریس در یازده کشور، ایجاد فضای مثبت در صنف به عنوان ویژگی اصلی معلمان بسیار خوب شناخته شد(OECD, 1994).

معلمان می توانند با ایجاد فضای صمیمی در صنف و حس رقابتی دوستانه همه دانش آموزان را مشتاق پاسخ دادن به سوالات نمایند. چرا که یکی از راه های مهم برای یادگیری مطالب درسی طرح پرسش است، این گونه درس مرور می شود و شاگردان با اشکال درسی یکدیگر آشنا می شوند؛ چه بسا چنین مشکلات درسی برای اکثر آنان پیش آمده و قادر به پرسیدن نشده باشند. پرسش دقت دانش آموزان را بالا می برد، با نمونه سوالات آشنا می شوند.

سؤال کردن چیست؟

پرسیدن وسؤال کردن در کتاب های لغت، معانی متفاوتی دارد. لیکن آنچه به معنی مورد نظر این مبحث نزدیک است همان:

پژش کردن، آگاهی خواستن، جویاشدن، استعلام، استخبار و تحقیق کردن می باشد.

درفرنگ های لغت انگلسی هم سؤال وسؤال کردن چنین بیان شده:

۱- عبارتی است به منظور در خواست اطلاعات بیان می شود.

۲- موضوعی است که نیاز به مباحثه دارد یامسأله ای است که نیازمند حل می باشد.

۳- عبارتی است که هنگام تردید کردن نسبت به چیزی مطرح می شود.

همچنین گفته شده questioning بیانی است که نشان می دهد شما به اطلاعات بیشتری نیاز دارید ویانسیب به چیزی دچار تردید هستید.

ودربرخی دیگر از منابع پرسش این گونه معنی شده است:

- عبارتی است جستجوگرانه که پاسخ طلب می کند.

- عبارتی است که صرف نظر از شکل دستوری آن درپی رسیدن به پاسخ است

(caesin,1995)

اهمیت سوال کردن در یادگیری

در یادگیری مؤثر، محتوا وروش از اهمیت زیادی برخوردار است . لیکن صاحب نظران معتقد اند در مقایسه این دو، روش از محتوا اهمیت بیشتری دارد، زیرا یک محتوای قوی می تواند قربانی یک روش نامناسب شود، اما با یک روش مناسب وقوی می توان تا حد امکان محتوا را منتقل وتأثیر گذار نمود. وپرسش روش مهمی برای ورود به درس، ایجاد انگیزه، توجه وآگاهی از میزان اهمیت وکار آیی محسوب می شود که قادراست تاپایان درس شاگردان را با موضوع در گیر کند.

در واقع آنچه آموزش درصنف های درس را از هم متفاوت می کند، کشاندن شاگردان به خود رهبری یادگیری وتحقیق است. معلمان تلاش می کنند دانش آموزان را به فرایند تحقیق سوق دهد تا به این ترتیب او به یک حل کننده مسأله وتحقیق تبدیل شود.

اهمیت سوال برای شاگرد:

یکی از مهمترین روش های که معلمان تلاش می کنند به شاگردان بیاموزند نحوه پرسیدن سوال مناسب وچگونگی پاسخ صحیح به آنهاست.

سوال کردن برای شاگردان به دو دلیل اومت دارد.

۱- آنان به وسیله سوال کردن، پرسیدن را می آموزند. یعنی دانش آموز به وسیله پرسیدن یاد میگیرد که چگونه خوب سوال کند وپس باز خورد مناسب را در یافت نماید. (بازخورد یا فیدبک نوعی برگشت پیام ارتباطی است که در آن، گیرنده به طور عامیانه یا غیرعامیانه به پیام فرستنده

واکنش نشان می‌دهد. این پیام‌ها، به فرستنده امکان می‌دهند تا وضعیت ارتباطی خود را با مخاطبانش ارزیابی کند). به این ترتیب آن‌ها به وسیله آموختن اینکه چگونه خوب سؤال کنند می‌آموزند چطور به یک تحقیق تبدیل شوند.

۲- زمانی که شاگرد سوال می‌کند، شخص خود انگخته و تحقیق است و این رفتاری است که باید بکوشیم آنرا باور کنیم .

اهمیت سؤال برای معلم :

۱- پرسش به معلم این واقعیت را نشان می‌دهد که دانش آموزان آنچه که او گفته را فهمیده و به آن فکر می‌کنند. اگر معلم صحبت خود را در سطح بسیار بالا و دشوار آغاز کند. و شاگردان فهمیدن و فکر کردن را متوقف می‌کنند و سؤالی نمی‌پرسند. پرسش به معلم می‌فهماند که آیا صنف خواب است یا بیدار.

۲- پرسش به معلم به منزله بازخوردی است نسبت به مفهومی که نتوانسته روشن بیان کند و به وی گوش زد می‌کند که در چه زمینه ای باید بیشتر وقت بگذارد.

۳- آموزش، گفتگوی دوطرفه بین معلم و شاگردان است. لذا آموزش تک‌گویی نیست. اگر این چنین باشد، دانش آموز به راحتی می‌تواند کتاب درسی را خریده و به مطالعه آن بپردازد. شاگردان به دو دلیل به صنف می‌آیند، ارتباط و درگیر شدن بهتر با موضوع به منظور درک بیشتر و طبعاً پرسش مهم ترین بخش این گفتگوست. بنابراین همواره سؤال باید فعالانه مورد تشویق قرار گیرد.

(کری، ۱۹۹۰). دلایل یا چرا های پرسیدن سؤال در صنف درس را چنین بر می‌شمرد:

- ترغیب دانش آموزان به گفتگوی سازنده و منظم برای تمرکز بر روی موضوع درسی
- آگاهی از شیوه تفکر و احساسی که به موضوع درسی دارند
- تحریک علاقه و تحریک به کنجکاوی
- ترغیب به استفاده از روش حل مسأله به منظور یادگیری و اندیشیدن
- کمک به دانش آموزان برای عرضه دانش خود به صورت کلامی
- کمک به دانش آموزان برای یادگیری از یگدیگر و برای توجه و ارزشیابی دیدگاه های دیگران
- باز بینی و بررسی میزان یادگیری دانش آموزان
- ژرف تر کردن سطح تفکر دانش آموزان و تقویت و اعتلای توانایی آنان برای مفهوم سازی درس

تشویق به پرسیدن

معلم نمی‌تواند صرفاً به وسیله ایستادن در پیشروی صنف و گفتن اینکه « آیا کسی سوالی دارد؟» شاگردان را تشویق به پرسیدن کند. هیچ چیزی نمی‌تواند آنان را وادار به سؤال کردن نماید. بلکه تنها عاملی که قادر است آن‌ها را مشتاق به پرسیدن نماید، ایجاد فضای پرسش و در خواست کردن در صنف است. در اینجا معلم باید با استفاده از تکنیک های مختلف آن‌ها را تشویق به پرسش کند.

مهمترین عامل که می تواند شاگردان را تشویق به پرسیدن کند، پاسخ دادن مهربانانه به سؤال است. حتی اگر قبلاً سه بار به آن سوال پاسخ داده باشید. ممکن است در آن زمان شاگردان متوجه نبودند و یا موضوعی حواس او را پرت کرد، است. حتی گاه لازم می شود یک جواب را باروش های مختلف و یا مثال های متفاوتی بیان کند تا آنها بتوانند بفهمند.

روش های دیگر

- در دانش آموزی که از شما سؤال می کند، این احساس را ایجاد کنید که باسؤال کردن، به شما لطف کرده است. لذا او را مورد تشویق قرار دهید. مثلاً " بگویند: این سؤال بسیار خوبی است (البته در زمانی که با پرسش جدیدی مواجه می شوید)
- برای تدوین سؤال در ذهن شاگرد، فرصت های را در بین تدریس خود به وجود آورید. مثلاً لحظاتی را صرف پاک کردن تخته. مصروف شدن به کتاب درسی و.... نمائید.
- به شاگرد در زمانی که به سؤال او پاسخ می دهید توهین نکنید. بهتر است یک روز ضبط صوتی را در صنف برده و بعداً " به صدای خود در زمان پاسخ دادن به سؤال های شاگردان گوش دهید. خودتان را جای آنان بگذارید و لحن و روش جواب گویی را ارزیابی کنید.
- در پایان صنف پرسش نامه ای را توضیح نموده و از آنان بخواهید نکته ای که آن روز از درس شما نفهمیده اند را بنویسند، تا در صنف بعدی ابتدا به آن مطلب بپردازید.
- شاگردان باید در طول صنف با مسأله های خاص روبرو شوند. لذا بهتر است مسأله را روی تخته نوشته و از آنها بخواهید تا درباره آنچه که در کتابچه خود می نویسند فکر کند و مطالبی را یادداشت نمایند. در این زمینه می توانید مثال های مختلفی بنزد ولی تا آنان خودشان مسأله را حل نکنند، چیزی یاد گرفته نشده است. این اقدام دقیقاً نشان می دهد که آن ها چی چیزی را نفهمیده اند بنابراین وادار به سؤال کردن خواهند شد.
- فهرست از سؤال های را که ممکن است در اداره مکتب و خارج از صنف در زمینه موضوع درس از شما پرسیده اند تهیه کرده و آن پرسش ها را در طول صنف بعدی از شاگردان بپرسید.
- به منظور وادار کردن شاگردان به تفکر درباره درس موضوع درس و محتوای آن به آن ها فعالیت خارج از صنف بدهید. باید توجه داشته باشید اگر فعالیت یا کار خائگی منزل ایجاد سؤال نکند، احتمالاً بی اثر بوده است.
- به منظور تشخیص اینکه چی قسمتی از درس احتمالاً مبهم بوده است و یا از چه قسمت های سؤال وجود دارد، از شاگردان امتحان بگرد. نتایج امتحان به شما درباره ی تدریس شاگردان نکات مهمی ارایه خواهند داد.
- هر صنف را با مرور مختصری از محتوای صنف قبلی آغاز کنید.

- مفاهیم دشوار را در ۵ دقیقه اخیر درس یکبار دیگر تکرار کرده در درس بعدی نیز آن مفاهیم را دوباره توضیح دهید. شاگردان در طی این یکی - دو جلسه با مفهوم آشنا خواهند شد و بیشتر مایل به پرسیدن خواهند شد وقتی موضوع دوباره مطرح شود. ایجاد فضای پرسش و پاسخ، مطلب را فهمیدنی و دلپذیر می کند لذا باید در هر جلسه این فضا به وجود آید. در واقع، این فضا ایجاد کردنی است و می تواند مشارکت مؤثری در افزایش کیفیت صنف داشته باشد.

منابع و مآخذ:

- ۱- رضازاده، حمید رضا، اصول عمومی تدریس و پرسش گری، انتشارات وانی، تهران، ۱۳۹۲.
- ۲- شریعتمداری، علی، روانشناسی تربیتی، انتشارات مشعل، ۱۳۶۳.
- ۳- مویس، دانیل و رینولدز دبوید، آموزش مؤثر، (مترجم: محمد علی بشارت و حمید شمی پور)، انتشارات رشد ۱۳۸۴.
- ۴- مرکز یادگیری سایت تبیان - تهیه: مریم عرفانیان.

مؤلف عبدالولي کلماني

د پشه يي ژبې شاعران او ليکوالان

«ډېره بې غوري شوه په بښپوه کې گوزران نه شي نور
نن دی که سبا دی توکل له بښپوې تللی دی»
«توکل ځان سنبال کړه روانيږي ځي کاروان
فلک د هجر ما خپلې رضا ته نه پریرېدي»
توکل بابا

سريزه

ولسي شعرونه زموږ د فلکلور غوره بېلگه ده په دغه شعرونو کې له نورو خبرو سره سره يو شمېر ډېر



مسایل، لغاتونه، اصطلاحگانې، دودونه او... ژوندي ساتل شوي دي او د سوونو کلونو کيسې او افسانې پکې نغښتي دي. د پشه يي ولسي شعرونو ډېره زياته برخه يې د موسيقي له ليارې خوله په خوله تر ننه پورې را رسيدلې. که زموږ ولسي شاعران له زده کړې څخه بې برخې پاتې شوي خو بيا هم د خپل فکر ډېوه يې د شعر او سندرو په وسيله خوندي ساتلې ده. د داسې شاعرانو څخه يو هم توکل بابا دی، چې د پشه يي او پښتو ولسي شاعرانو څخه گڼل کېږي. د ده شاعري په غنايي او عقيدوي ارزښتونو متکي ده

او د شاعرۍ جوهر يې د ولسي موسيقي په پردو کې خوندي دی. دغه فرهنگي شخصيت د پشه ييانو او پښتنو د داسې شاعرانو څخه دي چې ټول خلک، په ځانگړې توگه پشه ييان او د هېواد ختيځ ولايتونو خلک يې پېژني او مينه ورسره لري. په دې ليکنه کې غواړم د دغه نامتو شاعر توکل بابا په هکله يو څه څرگندونې وړاندې کړم.

ژوند ليک:

توکل بابا د اروا ښاد قلندر زوی د ننگرهار ولايت د کوز کونړ ولسوالۍ د ښېوې چې پشه ييان ورته کبل وايي، د اړوند سرجل يا خيشکي د کلي اوسيدونکی و، په يوه بزگره کورنۍ کې يې نړۍ ته سترگې غړولي دي. د ښاغلي محمد زبير خاکسار په وينا توکل بابا په خټه شېنگنک پشه يي دی چې ځينې يې صافي هم بولي. (۶) ص ۲۵

د ده د زوکړې نېټه سمه نه ده څرگنده، خو بيا هم په ځينو کتابونو کې د ژوندانه په هکله داسې ليکل شوي دي: توکل د ميرزا شاعر هم مهالی دی. د ولسي سندرو کتاب په دوهم ټوک کې، د توکل بابا زمانه ۱۲۵۰ هـ ق شاوخوا ښودلې ده. (۱) ص ۷

او د مړينې نېټه يې سلو کلونو شاوخوا کې اټکل شوې.

محمد زمان کلماني وايي: د هغه د ځايي اوسيدونکي د وينا له مخې د توکل د زوکړې نېټه ۱۱۶۰ لمريز او د مړينې نېټه ۱۲۳۰ لمريز کال دی. او ځينو نورو ځايينو کې د ده د زېږدنې نېټه يې ۱۱۴۰ لمريز او د ژوندانه نېټه يې ۱۲۵۰ لمريز هم ښودل شوې ده. (۶) ص ۲۵

جيمز ډار مسټر د پښتونخوا د شعر هار و بهار کتاب کې (په پښتو ژبه کې د خلکو ادبيات) تر عنوان لاندې داسې ليکي: «هغه شاعران چې زما د څېړنو په وخت کې يعنې ۱۸۸۶ م (چې د ۱۲۶۴ لمريز، ۱۳۰۳ ق سره سمون خوري) کال نه وړاندې مړه دي د نامه په مخه کې د «مړ» کلمه کښلې ده.» (۵) ص ۳۱-۳۰

حال دا چې د توکل د نامه په مخه کې يې څه نه دي ليکلي، له دې څخه دا څرگنديږي چې کېدای شي په هغه وخت کې به هغه ژوندی و. توکل بابا د ننگرهار د ښېوې (کبل) د سرجل نومې سېمه کې د خواجه نور بابا ولي د زيارت تر څنگ ښخ او قبر يې موجود دی. (۶) ص ۱۲۶

همداراز توکل ډېر سخي، پرهېزگاره او مېلمه پالونکی و. توکل بابا په ظاهره يو صوفي او ملنگ ډوله دهقان سړی او د عبدالقادر جيلاني له مخلصانو څخه و. (۵) ص ۳۱

هغه وايي:

باغ يې د سينې زلفې شانه کړې ماجبين
مړ دې توکل کړ خاص مريد د دستگير
(۲) ص ۲۳

د توکل بابا د پېژندگلوي په باب همدغه پوره ده چې د تېرو شويو پشه يي شاعرانو کې يواځې توکل و چې هغې ته بابا ويل شوی دی. د ډېرو پشه يي او پښتو شاعرانو په شعرونو کې توکل ياد شوی دی. (۶) شاه محمد پښنا، ص ۱۸

توکل زموږ په ملي او ولسي ادب کې هغومره پېژندل شوی شاعر و لکه څومره چې په کلاسيک ادب کې رحمان بابا. د توکل ولسي محبوبيت له دې ځايه څرگند دی چې ولس د ده شعرونه په خپلو

خبرو کې د متلونو په ډول کاروي لکه: «نن دی که سبا دی توکل د ښېوې تللی دی». یا دا چې په پشه يي کې وايي: «توکلس قبولم سې کوني کمپلي»، يعنې د توکل زړه کمپله مې قبوله ده. توکل په خلکو کې د ډېر ځانگړي درناوي څخه برخمن و، خلکو په ډېره درنه سترگه ورته کتل له همدې امله خلکو ورته د بابا لقب ورکړی و او خپل معنوي بابا يې باله چې اوس هم د سيمې خلک يې د توکل بابا په نوم يادوي. په پشه يي کې يو شاعر داسې وايي:

توکل که دعا دېکن ملنگنه

هم شاعر بيک هم اديب بيک هم بابا

چې د همدې پشه يي شعرپښتو ژباړه يې هم په نظم کې داسې شوې ده.

توکل ته دعا ورکړه ملنگانو

هم شاعر شو هم اديب شو هم بابا

(۶) استاد سيد غفور غفوري، ص ۸۷

همدارنگه توکل د خپلو هم محافلو فرهنگي کړيو او شاعرانو کې د ياد وړ شخصيت گڼل کېده او هغه ته خپلو هم مهالو شاعرانو د پاچا لقب ورکړی و. ميرزا شاعر وايي:

توکل پاچا ميرزا وزير دی د ده

ميرزا صفت د خپل پاچا به کوي

په خپل وطن کې ياره

دا د ميرزا شعر يوه برخه ده، کله چې توکل د ميرزا دا غزل واورېده نو دا بيت يې جوړ کړو:

توکله تل کړه پيروي د کلام

ميرزا فقير درېسې ژاړي مدام

په هر سخن کې ياره

(۲) ص ۳۱

د توکل بابا شاعري

توکل بابا کېلوني د پشه يي مشهور او ملي شاعرانو څخه دی چې نه يوازې په پشه يي ژبه کې د خلکو شاعر و بلکې په پښتو ژبه کې او په پښتو شعر کې يې هم اوچت لاس درلود او د پشه يي او پښتو شعرونو سربېره په دري او اردو کې هم شعرونه درلودل چې ځينې بېلگې يې اوس هم شتون لري. (۶) ص ۱۲۶

د ځينو په وينا توکل ښايسته ډېره شاعري کړې، خو څرنگه چې دی نالوستی و، ليک يې نه و زده نو شعرونه به يې هم له څه مودې وروسته له منځه تلل، کېدای شي د ده د ژوند په زمانه کې هم ډېر شعرونه به يې خاورې شوي وي خو کله چې دی و مړ نو بيا د موسيقي د پردو په زور د ده د شاعرۍ

ځينې بېلگې يو څه ژوندي پاتې شوي دي، او همداسې خوله په خوله تردې دمه ايله يو څه را ورسېدلي. (۲) صـ شپږم

د توکل بابا ځينې شعرونه د جيمزدار مستېر د پښتونخوا د شعر هارو بهار ۱۸۸۸م کتـاب کې چاپ شوي. همدا رنگه ځينې يې په بهار گلشن افغانی ۱۳۵۱ق، جشن نوروزي او گلزار محبوبا ۱۳۵۷کې خوندي شوي دي، همدا راز د پښتني سندرو په دويم ټوک کې هم خوندي دي. (۲) صـ شپږم، (۶) سيد محی الدين هاشمي، صـ۷۲

ښاغلی لال پاچا آزمون دغه يادو کتابونو څخه د توکل بابا شعرونه راټول کړي دي او د برگودر په نوم يې په يو کتاب کې راوړي او په ۱۸۸۷میلادي کال کې يې چاپ کړي دي. همدا راز په اولسي سندرو کتاب په دويم ټوک کې ځينې پښتو شعرونه يې شته او پشه يي شعرونه يې تر اوسه هم د پشه يي ولس په زړه کې خوندي دي. او په دې وروستيو کې ځينې يې محمد زمان کلمانی په (پشه يي گې) او (پشه يي گلپنا) کتابونو کې ثبت کړي دي.

د توکل اشعار زياتره غزلې دي او چاريتي يې کمې ويلې دي، غزل يې ځانگړې وزن او آهنگ لري، چې ډېر خوندور دي او د موضوع له مخې عشقي او تصوفي شعرونه دي. متاسفانه ټول شعرونه يې را ټول شوي نه دي او که ټول شې نو د نوميالي محقق استاد پوهاند صديق الله ربښتين په وينا به ترې څو ديوانه جوړ شي. د توکل په غزلو کې د عشق او محبت لوړه جذبه ليدل کېږي او په دې معنوي خصوصيت کې د رحمان بابا اشعارو ته ورته دي. (۶) محمد زبير خاکسار، صـ۲۴

د توکل په شعرونو کې ديني، اخلاقي او عشقي ژور مطالب راغلي دي. همدا راز د هغه شعرونه په زړه پورې ښکلا او ساده گي لري او تشبېهات يې ښکلي معنا لري.

د توکل شاعري تر ډېره د مينې او عشق له جوهره زېږېدلې او د فن او هنر خزانه يې له همدغو ياقوتو ډکه ده. توکل د يو ځانگړې سبک خاوند دی له ده څخه وروستيو شاعرانو د هغه د شعرونو څخه پيروي کړې ده د شعر ژبه يې روانه او له خونده ډکه ده. د ده شاعري روانه، فصیحه او يو ډول ځانگړې موسقيت لري او همدارنگه له هنري ارزښتونو څخه ډکه ده، لکه په دغه شعر کې ولولو:

«وفاداره زما ياره سر پورته کړه له خواب

سمندر په شانې پروت يم ستا په در سينه کباب»

«د دلبر په مخ مې زانگي تور زلفان آدم خواره

خدایه کور د هغه وران کړې چا چې دا تخم کاره»

(۲) صـ نهم

پښتانه ادیبان توکل د رحمان بابا د لارې لاروي گڼي، چې دی د عمر پاخه منگ ته ورسېد نو د ده په شعري سبک او شخصي سلیقه کې هم بدلون راغی او درویشي او فقیري يې غوره کړه.

(۶) عبدالهادي قريشي، صـ۲۸

توکل بابا د ژوند لومړيو شېبو کې کرکېله او مالداري کوله بيا يې د ده په وينا د فقيرانو په دعا شعر جاري شو او د توکل د شاعرۍ د جاري کېدو په باب په ولس کې دا خبرې خپرې دي: وايي توکل پالېز ايښې و. د پالېز ساتنه يې په يوه کوډله کې کوله. يو ورځ سهار مهال د سباناري په خوراک او څښاک لگيا و. په دې وخت کې څلور تنه فقيران تېرېدل توکل بابا ورمونده کړه هغوی يې راوستل چې سباناري ورسره يو ځای وخوري. د دويمۍ تر خورولو وروسته يې هندوانې ورته ماتې کړې، فقيرانو په ډېره مينه له ده سره هندوانې و خوړې، بيا يې توکل ته مخ وړ واپوه وې ويل: ښه نو ته اوس و وايه څه غواړې؟ توکل په عاجزۍ ورته وويل زه نور هېڅ نه غواړم، دومره په زړه کې ارمان لرم، د دعا په لپه کې ماته د شاعرۍ د جاري کېدو غوښتنه وکړئ. فقيرانو دعا وکړه. توکل له ځانه سره موسکې شو وې ويل: څه توکله شعر دې جاري شو. نو په همدې باب يې و ويل:

«توکل ته دعا ورکړه فقيرانو»

غږ يې تللی تر کشمير او کندهار»

«د توکل شعر چې جاري شو په دعا د فقيرانو

نو هغو يوډله برخه چا چې دا مقصد لاره»

د توکل بابا د درنښت او وياړ په هکله ډېر فرهنگي او ادبي کارونه شوي دي، په ۱۳۸۳ هـ ش د ښېوې ولسوالۍ د ليکوالو، مشرانو او د ادب مينه والو له خوا د توکل بابا علمي او فرهنگي ټولنې بنسټ کېښود شو او يو خپلواکه، کلتوري، ادبي او علمي مهالنۍ مجله هم خپروي. همدا راز په ښېوه (کابل) کې د توکل بابا په نوم لېسه هم شتون لري. همدا راز په (۱۳۸۹/۱۱ هـ ش) کال په کابل کې اطلاعاتو او فرهنگ وزارت لخوا د توکل بابا د درښت په وياړ سيمينار جوړ شو.

د توکل بابا د کلام نمونه

دلته د توکل بابا کلام بېلگې چې په پشه يي پښتو او دري ژبو کې ويلي، وړاندې کوم:

۱ - پشه يي شعر

چټلک ورېگا نږدېک سې گورأولي

ملا مت نه اس تار په تار کېچين اوربلي

xxx

چټلک ورېگا موزي پلا مېلام بېک

عمرم خولکه وتې غمم کشالا بېک

اکنې خلاصيم بيا بېک وري حوالام بېک

تانک اسټېډې مارمن پولم اجلي

xxx

يه کوچام شېل گرگا دودې منا غمېدې
اه خو تازا آکم دلبر تېنه نامېدې
کنه شنګري نامې بده اګامېدې
شور ازار زر وټم چنتلکم مه که معطي

xxx

چنتکم ورېگا موزي کنتا نادیم
تاتستم دېچم کي پورا کرم فريادیم
دودې منا جي يارېم يومه اګاما سي
ياده وېگيتم مندېم چکلې هیکلي

xxx

يو رنگام کور نه بگا ټوکو ازنايدې
موزي کنتا نادیم عجب ترانايدي
يو سوار خوشال کېيم لاسای پرانايدي
توکلس قبولم سې کوني کمپلي

(۳) ص ۱۳۵

۲ - پښتو غزل

نن د خياله دې زنگيري زلفان رو رو
په سرو شونډو دې رپيري پېزوان رو رو

xxx

زاهدان چې زاهدي کا گوښه کيني
خوخوي په هر دم ذکر زبان رو رو

xxx

لاس په سر شه د دنيا د کارو باره
رخصت غواړي له کالبوته روحان رو رو

xxx

شينکي خال دې په جين کې هسې زېب کا
لکه سور بخمل کې وي شنه گلان رو رو

xxx

د هجران په لمبو وسوم بد مې حال شو
ځکه ما باندي خرخيري آسمان رو رو

د خشخاش په شان مې زړه زړې زړې شو
مخ څرگند که له نقابه چشمان رو رو

xxx

نن دې لاس ور باندې پر دی توکله
دروډ وایه پرې، حلال که شیطان رو رو

(۵)ص-۹۵

۳- دري شعر

ارواښاد توکل بابا په خپله شاعری کې قلمی ځواک او ژبني وړتیا ښودلې او دا یې په ډاگه کړې چې
هغه په دری ژبه هم بشپړ حاکمیت لاره او د پښتو او دری ژبو کې چې د شعري فورم له مخې ملمع
ورته وایي، ویلي دي.

جبین فانوس بدن زیبا
محمد یا رسول الله

xxx

عجب صاحب جمال تو
مه قربان کمال تو
به جنت شد جلال تو
محمد یا رسول الله

xxx

مثل طوطي شیرین زبان
وایه ثنا د پاک سبحان
به دنیا ندارم ارمان
محمد یا رسول الله

xxx

تو یې محبوب سبحانی
به حال من تو میدانی
گناه کردم به نادانی
محمد یا رسول الله

xxx

توکل تل کوه خواری
خپل مولا ته کړه زاری

جنت به درکړي سمدستي

محمد يا رسول الله

(۲) ص ۴۷

سرچينې:

- ۱ - اولسي سندرې، د قومونو او قبایلو وزارت، د نشراتو او فرهنگي چارو ریاست، ۱۳۶۶ لمريز
- ۲ - برگودر، توکل بابا، راټولونه او سریزه لال پاچا آزمون، دانش کتاب پلورنځی، ډکي نعلبندي، قصه خواني، پېښور، ۱۳۷۷ لمريز.
- ۳ - پشه يي گلېنا، محمد زمان کلماني، موند مطبعه، ۱۳۸۴ هـ ش.
- ۴ - پشه يي گې، محمد زمان کلماني، ميليت های برادر مجلاس نشرات، سال حوت ۱۳۶۷.
- ۵ - د پښتونخوا د شعر هارو بهار، جيمز ډار مستوټر، مهمتم: حبيب الله رفيع، پښتو ټولنه، دريم چاپ، ۱۳۵۶ کال.
- ۶ - مجموعه مقالات سيمينار ياد بود از شاعر نامور پشه يي توکل بابا، وزارت اطلاعات و فرهنگ، ریاست انتشارات کتب بيهقي ؛ مهمتم محمد زمان کلماني، کال: ۱۳۸۹ لمريز.

عبدالعلیم باخرد

نقش انسان در تغییرات زمین

مقدمه:

قدرت دخالت انسان در طبیعت با مراحل تکامل اجتماعی وی آغاز میگردد، اگر گذری به دوره های مختلف تکامل بشر نماییم، در واقعیت امر این را در خواهیم یافت که انسان در دوره حجر آن گونه که دیده میشود در رویداد های طبیعی دخالت چندانی نداشت و از منابع زمین بگونه چشمگیری استفاده نمی نمود، بلکه با استفاده اندک ازین منابع اکتفا مینمود.

انسان دوره حجر تنها به خوراک، پوشاک و شکار حیوان توجه داشت و ازین طریق مایحتاج زندگی خود را تأمین می نمود. اما بعد از گذشت دوره شکار و جمع آوری خوراک، انسان به کشت گیاهان پرداخت و هزار سال پیش از امروز برای اولین بار مردمان سرزمین خاور میانه به کشت گیاهان و اهلی کردن حیوانات پرداختند، این امر سبب گردید تا آنها از آوارگی و چادرنشینی دست کشیده و مسکن گزین گردند. انسان عصر حجر برای ادامه حیات خویش به انرژی عضله خود متکی بود اما انسان بعد ازین عصر از انرژی حیوانات اهلی نیز استفاده می نمود، این امر سبب بمیان آمدن نتایج ذیل گردید:

اول انسان بمنظور اینکه بتواند مسکن گزین گردد جنگلات زیادی را از بین برد. دوم اینکه ذخایر مواد غذایی، گیاهی با استفاده از حاصلات و برداشت کشت گیاهان افزایش یافت، این امر سبب گردید تا زمینه برای دخالت انسان در طبیعت فراهم گردد. حدود دوصد سال پیش از امروز هنگام که انقلاب صنعتی شکل گرفت، این امر سبب گردید تا تولید کالا به پیمانه ای وسیع افزایش یابد. درین زمان بود که سطح زندگی بشر ارتقا نمود و از نظر بهداشت نیز تحولات چشمگیری در حیات بشر پدید آمد. درین هنگام انسان به منظور

رسیدن به خواسته های خویش از انرژی طبیعت نیز استفاده نمود و این امر قدرت دخالت وی را در طبیعت بیشتر ساخت.

با پیدایش ماشین بخار عصر بخار آغاز گردید ، این امر سبب گردید تا احتیاج انسان به مواد سوخت بیشتر گردد . گرچه در ابتدا بمنظور تامین مواد سوخت از چوب درختان استفاده میگردد که این امر تا اندازه ای سبب نابودی جنگلات در بسیاری مناطق گردید ، بنا انسان تلاش نمود تا بدیل آنرا دریابد و سر انجام انسان از ذغال سنگ به حیث مواد سوخت استفاده نمود . کشف نفت و گاز توسط انسان سبب گردید تا ماشین های درون سوز اختراع گردد که کار این ماشینها بیشتر از ماشین های بخار بود ، این امر سبب گردید تا قدرت دخالت انسان در تغییرات زمین بیشتر برجسته گردد. استفاده ای انسان از انرژی هستوی بعنوان یگانه نیروی قدرتمند نقش تأثیر گذاری انسان را در تغییرات زمین به گونه ای چشمگیری افزایش داد.

تغییرات که در نتیجه ای استفاده بی رویه انسان از منابع زمین بمیان آمده است
قرار ذیل اند:

۱- **جا بجا نمودن مواد :** مقدار سنگ یا خاک را که انسان بمنظور ساختن بنا یا جاده در مساحت معین از زمین و در مدت کوتاه جابجا می نماید ، گاهی به درجه ای میرسد که هزاران مرتبه بیش تر از آن است که همان مساحت در زمان کوتاه به وسیله عوامل طبیعی فرسایش یابدو یکی از نمونه های بارز آن را در معادن روباز بخوبی میتواند مشاهده گردد.

۲- **لغزش و ریزش :** انجام امور حفاری و یا ایجاد دامننه های مصنوعی یا خالی کردن زیر دامننه های طبیعی ، سبب ورود آب از مخازن و مجاری به دامننه ها میگردد ، علاوه برآن بارگذاری سطح دامننه همه اینها از جمله عوامل اند که باعث بمیان آمدن گسیختگی های دامننه ای میگرددند.

۳- **نشست زمین :** استخراج مواد مفیده جامد یا مایع از زیر زمین یا بارگذاری بیش از حد باعث نشست سطح زمین میگردد.

۴- **زمین لرزه های مصنوعی:** تحمیل بار اضافی بر زمین ، ریختاندن فاضلاب کارخانه ها در چاه های عمیق ، انفجار هسته ای از جمله عوامل اند که سبب بمیان آمدن زمین لرزه های مصنوعی در زمین میگرددند.

۵- **تسریع فرسایش طبیعی** : از بین برد جنگلات ، پوشش گیاهی یا قشر نباتی و تبدیل ساحات جنگل به زمین های زراعتی ، رها نمودن زمین های شخم زده به چراگاه های حیوانات از جمله عوامل اند که سبب فرسایش خاک توسط باد یا آب میگردد.

۶- **افزایش سیل** : کاستن از قابلیت نفوذ زمین که بوسیله ای اعمار شهرک ها ، ساختمانها و موانع در مسیر طبیعی آب بویژه در دشت های سیلابی باعث میگردد تا جنگلات و پوشش گیاهی از بین رفته و این امر سبب کاستن قابلیت نفوذ زمین میگردد که در نتیجه جریان آب های سطحی و نوسانات آب دریا را بیشتر سازد.

۷- **افزایش رسوب گذاری** : استفاده بی رویه انسان از زمین سبب افزایش فرسایش خاک میگردد که این امر باعث حمل و نقل بیش از حد ذرات سنگ و خاک توسط باد و آب گردیده که در نتیجه آن مخازن سدها توسط مواد رسوبی پر میگردد که نمونه بارز آن بسته شدن کانالهای آبی است.

۸- **تاثیر منفی بر دریاچه ها**: فعالیت بیش از حد انسان در کنار دریاچه ها سبب ازدیاد رسوبات دریاچه ای ، آلوده گی آب دریاچه ها ، از بین رفتن جانوران و ایجاد تغییرات در وضعیت طبیعی دریاچه ها میگردد.

۹- **آلوده گی آبها**: رها نمودن فضولات صنعتی ، شفاخانه ها و مانند آن به آبها جاری زیر زمینی باعث آلوده گی کیمیای آبهای جاری زیر زمینی میگردد. درینجا نکته ای که قابل تذکر اینست که آبهای آلوده با مواد کیمیای در کنار سایر خطرات خود سبب بمیان آمدن خوردنگی در لوله های آب گردیده و سایر تأسیات را نیز صدمه میزند.

۱۰- **تخریب سفره آبها** : بهره برداری بیش از حد انسان از آبهای زیرزمینی سبب پائین آمدن سطح آب میگردد و در مواردی هم جایگزین شدن آن با آب شور می تواند بعنوان یک تهدید عمده به سفره آب باشد.

۱۱- **آلوده گی هوا**: دود که درنتیجه فعالیت کارخانه ها ، وسایل نقلیه و سایر ماشین آلات به هوا بلند میشود ، این امر باعث میگردد تا هوا بشدت آلوده گردد و تا جای که سلامت انسان را نیز تهدید میکند ، علاوه بر این ، باران های اسیدی نیز از جمله عوامل محسوب می گردند که سبب تسریع الودگی گردیده و تأثیرات ناگواری را بالای حیات دارند.

۱۲- **افزایش اثر گازات گلخانه ای**: استفاده بیش از حد مواد سوخت میزان کاربن دای اکساید را در فضا بیشتر ساخته که این امر سبب میگردد تا گاز مذکور بشکل یک لایه اطراف زمین را بپوشاند ، موجودیت این لایه در اطراف زمین باعث میگردد تا انرژی آفتاب

توسط این لایه جذب گردد، این عملیه بنام اثر گلخانه ای یاد میگردد. ازین جاست که محققین گفته اند زمین در حال گرم شدن است، نتایج بدست آمده ازین فرایند ذوب شدن یخهای قطبی است که سبب بالا آمدن سطح آب ابحار گردیده و این امر زیر آب قرار گرفتن مناطق پست و کم ارتفاع زمین را به دنبال دارد.

۱۳- از بین رفتن لایه های اوزون: لایه اوزون در ارتفاع حدود ۵۰ کیلومتری اتمسفر بشکل لایه ای رقیقی قرار دارد و عامل اصلی جذب اشعه ای مضره فرابنفش محسوب میگردد، مصرف بیش از حد مواد کیمیاوی توسط انسان سبب تجزیه اوزون شده و از بین رفتن تدریجی این لایه را به همراه دارد.

نتیجه گیری:

اگر نگاهی به چرخه ای پیشرفت و تکنالوژی نمائیم، بعد از بررسی های لازم این را درخواهیم یافت که میزان دخالت انسان در طبیعت بیشتر از آن است که ما تصور میکنیم، میزان دخالت بیش از حد انسان در طبیعت سبب بمیان آمدن مشکلات فراوانی گردیده است، حتا در مواردی مشکلات بوجود آمده از دخالت انسان در طبیعت فراتر از مرزهای جغرافیایی است. بگونه ای مثال مصرف بی رویه مواد فیسلی در کشور های پیشرفته جهان می تواند سبب فرو رفتن بخشهای از کشور بنگلدیش به زیر آب گردد.

پی نوشت ها:

- ۱- معماریان، حسین، زمین شناسی برای مهندسین، زیستگاه انسان سیاره زمین، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۲، ص ۴۱-۴۶.
- ۲- رویان، عبدالقدیر، حفاظت محیط زیست و منابع طبیعی ۱۳۹۱، فصل ششم، مهم ترین عوامل تخریب منابع طبیعی، عوامل بشری، ص ۱۸۵-۱۹۴.
- ۳- منوری، مسعود، ارزیابی اثرات زیست محیطی، انتشارات میترا.
- ۴- و،، سلاوین، جیولوجی عمومی، فعالیت جیولوجیکی انسان، انتشارات میر مسکو، ص ۳۰۵-۳۱۵.

شریعت اسلامی و جلوه های از رشد آزادی بیان در افغانستان

قسمت دوم:

همچنان تاریخ، رفتار های پیامبر گرامی را در همه عرصه ها اعم از نظامی، سیاسی، اجتماعی، مملو از آزادی رأی و بیان هویدامی سازد. مثل وقایع تاریخی غزوه خندق، صلح حدیبیه، موارد بندیان بدر، هوازن، و حتی بزرگتر از آن مسایل شخصی شان مانند قضیه (إفک) که بعد از رأی زنی در فضای آزاد رأی بهتر را می پذیرفتند. (۱۵)

تاریخ مشاجره لفظی زن اوس بن صامت را که پیرامون اظهارشوهرش با رسول خدا(ص) به حافظه دارد، تا آنکه در باره آن «سوره بنام المجادله نازل میشود و ثبت دفتر تاریخ میگردد. با صفحه گردانی صفحه زرین تاریخ اسلام نمونه دیگری از آزادی رأی و بیان پیشروی ما قرار میگیرد، آنگاه که رسول خدا(ص) از جهان رحلت می کند، مشاجره بالای اولین جانشین رسول اکرم(ص) میان مهاجرین و انصار به وقوع می پیوندد و هر دو طرف با القأ از حجت و برهان قوی تمسک می جویند، که خود نمای بزرگی از اولین انعقاد مجلس پارلمانی بود که مسئله خلافت در آن مورد بحث و منا قشه قرار گرفت، که بالاخره به تعیین خلیفه اول اسلامی منتهی شد.

همچنان نظر حضرت عمر(رض) که درمورد اسیران بدر مخالف نظر حضرت ابوبکر(رض) مبنی بر فدیة گرفتن و رهایی اسیران بود که باید هرکسی اسیر نزدیک خود را خودگردن زند مورد تأیید و حی الهی بر پیامبر (ص) قرار گرفت. (۱۶)

یکی از همنوایی شریعت اسلامی بارویدادهای تاریخی نظر به تحول زمان که به وقوع می پیوندد اگر برای حل آن هدايات درمتون دین پیشبینی نشده باشد، مجتهدین هر عصر ناگزیرند تا جهت حل آن راه حلهای معقول را در راستای ارشادات عمومی شریعت اسلامی با دست باز اقدام نمایند، به شرطی که این اجتهاد مخالف با اصول و کلیات دین نباشد، اگر مجتهد در اجتهاد خود به ثواب دست

یافت مستحق دواجر و اگر به خطا رفت مستحق یک اجر شمرده میشود. به همین گونه در شریعت اسلامی اصل قیاس بحیث یک اصل در استنباط احکام همواره در دوره های تاریخ اسلام مطمح بحث بوده بدین وضاحت بخاطر که امت دچار مشکل نشود در موضوع ربأ قیاس حکم اصل بفرع با وجوه مشترک میان مقیس و مقیس علیه دست مجتهد را بازگشاده است. باید گفت: آنچه ازین جریان برمی آید خود نماد و مظهری خوبی از آزادی بیان را بگونه بهتر در عصر تطور شریعت اسلامی برملا میسازد. (۱۷)

گسترش آزادی بیان در عصر خلفای راشدین: خلفای راشدین خود دست پرورده های نهال مکتب نبوت اند، و از همه بیشتر در امر پیشبرد احکام و فرامین اسلامی گامزن بوده اند، بی تردید آنچه از سوی پیامبر (ص) به ایشان دستور داده میشد در حصه اعمال آن در حد توان به عجله اقدام می نمودند و نسبت به همه ازین ارزش ها حمایت می کردند که یکی ازین ارزش ها آزادی بیان در عصر خلفای راشدین است که در این امتداد به چند آن اشاره میکنیم.

روزی در جلسه بزرگی شخصی از حضرت عمر (رض) انتقاد کرد گفت: که ای عمر از خدا بترس و از حاضرین شخصی بالای او خشمگین شد و گفت: بس کن اما آن حضرت در پاسخ فرمود: خیر است او را مانع مشو؟ اگر مردم اظهار رأی نکنند، آنها بی کفایت اند. و اگر من قبول انتقاد و اعتراض شانرا نکنم و انتقادپذیر نباشم من بی کفایت خواهم بود. (۱۸)

روزی حضرت عمر (رض) در جمعی عفری از مسلمانان به خطابه پرداخت و به مردم گفت: ای مردم! اگر درمن کجی را مشاهده نمودید با من چه معامله ای خواهید کرد؟ بیدرنگ یک تبعه عادی از جا برخاست و با جرئت تام گفت: ای عمر؟ اگر پا از (محدوده اسلام) کج نهی با این شمشیر تو را راست میسازم. حضرت عمر (رض) ازین گفته فرد عادی خورسند شد، شکر خدا را بجا آورد و گفت: پس درین صورت شما اهل کارید. (۱۹)

روزی در تجمعی مردم حضرت عمر (رض) خطاب به عامه مردم فرمودند: برای هیچ کسی اجازه نیست در عقد نکاح بیش از (۴۰۰) درهم مهریه اخذ نماید " زنی از میان درخواست و با استفاده ازین حق (آزادی بیان) در برابر خلیفه مسلمان ها لب زبان به اعتراض گشود گفت: که ترا درین امر صلاحیت حکم دادن نیست تا تقید و تغییر در حکم خدا بیاوری زیرا خداوند (ج) در آیه به این امر چنین اشاره می نماید و اگر خواستید همسری را به جای همسری تبدیل کنید و یکی از آنان را مال فراوانی دادید، چیزی از آنرا پس مگیرید. آیا آنرا از روی بهتان و افترا و گناهی آشکار می گیرید (۲۰). پس حضرت عمر (رض) فرمود: ای عمر! تمام مردم نسبت به تو عالمترند، حتی زنان و از قول خود رجوع نمود. (أخطأ عمر و أصابت امرأة) (۲۱) عمر خطا نمود و زن به واقعیت رسید.

روزگاری حضرت عمر (رض) در اجتماع بزرگی خطاب کنان به مردم فرمودند: آیا حق سخن گفتن بر شما را دارم، حضرت سلمان فارس (رض) درخواست گفت: نی! اول باید جواب خود را بگویند که

به آن چادرکه از بیت المال بسان دیگر مسلمان ها یک چادر گرفته ای چرا پیراهن تو از دیگران درازتر میباشد؟ ازین معلوم میشود که شما دو لباس گرفته اید؟ حضرت عمر(رض) متحیر گشت و پسرش را خواست تا خود را ازین جنجال خلاص نماید. پسرش عبدالله (رض) عوض پدر به پاسخ پرداخت او میگوید: چادر پدرم بسیار کهنه بود و اگر ازیک پارچه بخود چادر می ساخت نسبت درازی قد کفایت اش نمی کرد و من حصه خود را به پدرم بخشیدم تا لباس مناسبی بخود بسازد؛ پس سلمان فارس(رض) رو به عمر(رض) نموده گفت: حالا بگو ما می شنویم. (۲۲) همچنان آ زادی با همان ارزش دیرینه اش کما کان در عصر های بعدی بازتاب کلی داشته است، که نمی توان سدی را از سوی متولیان امور مبنی بر تقید و محدودیت آزادی بیان به حافظه داشت؛ بل از همه بیشتر در زمان اموی ها و آغاز عهد عباسی ها کاربرد ویژه داشته تنها درین دو دوره بر ضد آراء و اندیشه های می پرداختند که می ترسیدند که نشود این گونه آزادی سلامتی دولت وامست را به تهدید وچالش بکشاند، حتی درین دوره ها احترام به آزادی بیان بعدی بود که آنان از وضع قید و بند درین باره احساس نا راحتی میکردند، مردم در زمان عمر بن عبدالعزیز و مأمون پسر هارون الرشید و دیگران با آزادی تام در محضر خلیفه در ما حول خانواده شاهی و میزان استحقاق و شائسته گی آنان به خلافت به بحث می نشستند (۲۳)

حضرت ابوذر غفاری (رض) زمانی مشاهده نمود که معاویه بن ابوسفیان در زمان فرمانروای اش بر شام در کاخ سبز هزاران انسان را به خدمت گرفته بر ضد او بیرق مبارزه بلند نمود و به وی خطاب کنان گفت: این دارایی که به آن کاخ را مرتفع می سازی، اگر از دارایی مسلمان ها باشد خیانت است و اگر از دارایی خودت باشد بازهم اسراف است (۲۴) همچنان برای تحقق اندیشه آزادی بیان از سوی فقیهان دینی کار های مؤثری در ادوار زمان صورت گرفته که برای آینده گان در خور اهمیت است وایشان درین راه آزار واذیت فراوانی را متقبل شده اند، چنانکه امام احمد بن حنبل(رح) در زمان مأمون و معتصم پیرامون مخلوق بودن قرآن مورد آزار واذیت جدی قرار گرفت؛ اما او از پذیرش این باور ابا ورزید و بر رأی خود اصرار می ورزید؛ بعد از مأمون معتصم او را از بند آزاد نمود و محفل مناظره بدین منظور آماده ساخت و بازهم امام احمد(رح) بر رأی خود پا بر جا بود؛ تا اینکه مورد ستم ولت وکوب قرار گرفت، معتصم تا آنکه توان داشت امام را مورد آزار واذیت جسمی قرار داد و حتی نوک شمشیر را به جانش می خلاند، تا آنکه امام بیهوش شد؛ البته این اذیت تا آنگاه ادامه یافت که امام از زندان رها شد و مقوله خلق قرآن رخت برپست. (۲۵)

اثرات اجتماعی آزادی بیان: اگر دمی از آزادی بیان در جامعه اسلامی میزنیم این مفاهیم در فکر ما تداعی میشود، که آزادی بیان چنانکه از نامش پیداست یک نعمت خدا دادی است که انسان ها در تحت پوشش آن می توانند حلقه غلامی را که سال های متمادی حلقوم شانرا می فشرد از هم بگسلانند و پنجره های استبداد را درهم بکوبند و آن استعداد های سرشار و نهفته در وجود انسان را

که از قبل ناکاره ومنجمد شده به یکباره گی به نهض و اهتزاز در آید، وهمه ساکنان جامعه در پرتو این ارزش خود به خود به تحرک می افتد، و به سوی اندیشه های تعالی و ترقی راه باز می نماید. و به جامعه حالت نوین دست میدهد، وهمه شهر وندان در فضای باز به انکشاف وتوسعه راه یافته و بدنه از هم متلاشی شده نظام زنده گی التیام میپذیرد، و از موارد در هم شکننده زنده گی جلوگیری شده، و تمام چرخ بال های باز مانده و عقیم شدهء نظام زنده گی مجدداً بازسازی میشود، زمینه تفحص وجستجو درعرصه پیشرفت و ترقی که از قبل به اثر ارباب متحجران زمان از کار افتاده به تحرک می افتد، خلاصه همه جا را آرامش، آسوده گی، رفاه عمومی، به آغوش میکشد و نظام استبدادی جایش را به نظام برین ومتعالی(انسانی) تبدیل مینماید.

آزادی بیان در افغانستان: افغانستان جزء از خانوادهء کشورهای اسلامی است، که نسبت به دین و مقررات شرعی پایند بوده وهمواره در راه پیاده نمودن و قبول برنامه های شرعی پیشگام میباشد، آزادی بحیث یک مؤلفه بی بدیل در همه دوره ها به ویژه در زمان حکومت امیر حبیب الله خان وآغاز دورهء مشروطیت کم کم موج میزد وجوانان مشروطه خواه جهت تعمیم اندیشه آزادی خواهی با مشکلات زیادی پنجه نرم میکردند، واز همه بیشتر نقش جراید آزاد در ترویج افکار آزادی خواهی سهم ارزنده داشته است که میشود ازین نمونه ها تأثیر جریدهء آزاد انیس را که توسط محی الدین انیس درسال (۱۳۰۶) تأسیس شد نامبرد که در گوشهء آن چنین میخوانیم. (آزادی بیان که درچوکات آزادی مطبوعات انعکاس می یابد ویک جامعه دموکراسی چقدر به آن نیاز وارزش دارد، تاریخ جریان های سیاسی گواه این حقیقت است که بدون داشتن یک آزادی بیان دست یافتن به پیشرفت وترقی محال به نظر میرسد، پس آزادی بیان اساس یک جامعه مردم سالار را شکل میدهد، اگر در نظام که به آزادی بیان ارزش داده نشود وهمواره مورد حمله وسانسور قرار گیرد بی تردید چنین نظامی بگونه کامل مردمی نیست. وهمچنان قانون اساسی کشور برای هر افغان حق آزادی بیان داده است وقانون رسانه ها به این حق جنبهء قانونی بخشیده است که همین اکنون ما دست آورد های آنرا به چشم سر می بینیم) پس جریده انیس بسانی مشعل تابناکی در متن جامعه ما به روشنگری وتنبیر اذهان عامه در همه دوره های تاریخ درمحور های عدیده حیات اجتماعی وسیاسی رول ارزنده داشته است.(۲۸) ومزاد برآن برای اولین بار آزادی بیان ومطبوعات گوشهء صفحهء آنرا مزین ساخت و فعالیت های خویش را بادرک رسالت واصلت خویش که در خور عرصه های اجتماعی وسیاسی جامعه بود شروع نمود، مردم را از مزایای درک حقوق وواجب و قانون مداربو نظام قانون مند آگاه می ساخت، همواره پیرامون مسایل مربوط به تفکیک قوای حکومت شاهی مطلقه مقالات را به چاپ میرسانیدوبه نحوی ازنحاء افکار مردم را جهت میداد، وبخاطر اصلاح نظام سیاسی وانتقاد از مسؤولین، مأمورین بالا رتبه وپائین رتبه دولت وراهکار های اصلاحی را به رده های

اول نظام پیشنهاد می نمود، تاباشد افکار عامه را برای پذیرش یک نظام مبتنی بر قانون و حکومت شاهی مطلقه آماده سازد. (۲۹)

در جریان تاریخ شخصیت های نامداری در تاریخ کشور بروز نموده که کارنامه های شان درخور اهمیت است. که میشود درین کاروان بزرگ مردان زمان از سید جمال الدین افغانی پیشتاز قافله آزادی های عمومی نام برد. سید جمال الدین افغانی بنیان گذار روزنامه نگاری و آزادی بیان در زمان امیر شیر علی خان بود، اوبا وجود که زیر فشار چکمه های انگلیسها قرار داشت تلاش مستمری جهت بیداری اذهان عامه در هماهنگی با اندیشه های امیر شیر علی خان ادامه داد. ویکی از اخلاف راستین سید جمال الدین افغانی محمود طرزی، راه سید افغانی را در جهت آگاهی دهی و تنویر اذهان عامه پیگیری نمود جریده شمس النهار را در سال (۱۳۷۳ م) تأسیس نمود که طرزی برای اولین بار بحیث بانی روزنامه نگاری نوین در مطبوعات آزاد کشور عرض اندام نمود، او به ارزش و جایگاه مطبوعات چنین مینگارد: (آزادی قلم مقید به حق و باطل تحریر نیست، بلکه آزادی آن است که هر آنچه خواسته باشد بنویسد و قضاوت را به قارئین بگذارد) نشریه سراج الاخبار به سر دبیری محمود طرزی سبب رشد و رونق فن روزنامه نگاری شد او معتقد بود که (اخبارچنان یک آئینه جهان ناماست که در خانه نشسته انسان را از احوال جهان با خبر میگرداند، اخبارچنان تیغ تیز و عریان و برانی است که زبان بد خواهان، کج اندیشان و طعن گویان را مقطوع می سازد اخبار بسان گلزاری است که هرکس از آن موافق طبع خود گلی می چیند و از مطالعه آن همه اصناف مردم مستفید میشوند، طرزی بعد از عودت از تبعید جهت بیداری مردم و شهروندان از ظلم و استبداد و احیای روحیه آزادی خواهی و آزادی بیان و توسعه ترقی علم و فرهنگ شروع به نوشتن و ترجمه کتب و مقالات علمی، تحقیقی نمود که این عمل او برای استعمار انگلیس و یادی شان قابل هضم نبود و همواره سدی را برای تحقق برنامه هایش ایجاد مینمودند، و مبارزه برضد انگلیس و وحدت میان نیروهای ملی و مترقی خواه درسر فهرست مقالات اش قرار داشت و از جنگ های استیلاء گری انتقاد و از ضرورت جنگ های عادلانه پشتیبانی می نمود. (میرزایف) استاد دانشگاه دوشنبه تحلیل بجایی از تأثیر مقالات طرزی دارد.

او مینویسد: (این مضامین و موضوعات نیروهای ترقی خواه ملت های آسیا را در مبارزه ایشان بخاطر تحکیم استقلال ملی، رشد اقتصادی، و فرهنگ ملی الهام می بخشد) بایدگفت: که طرزی با نشر مقاله های خویش اذهان جوانان کشور را بیدار میکرد و آنها را در راه بدست گیری آزادی های عمومی بسیج می نمود. (۳۰)

اما آزادی بیان بحیث یک امر معقول در دوره های پسین حکومت داود خان و خلق و پرچم بحدی اقل خود رسیده بود، دیده میشود که درین دوره ها کسی لبه از انتقاد بالای نظام را نداشت و مردم جوقه جوقه به این جرم به صوب زندان ها سوق داده میشد و موجی از خشونت ها بالا میگرفت و سیل از مهاجرت ها به سوی کشور های همسایه و خارجی روانه شدند، و در هر گوشه و کنار کشور

خیزش ها تحت نام جهاد آغاز گردید. وبا پیروزی جهاد مردم افغانستان با وجود شورش های داخلی و جنگ ها درونی با آنهم آزادی بیان در حدی قناعت بخش بوده است. وهر تبعهء این کشور میتوانستند از نظام موجود موجود ناگفته ها ی خود را آزادانه ابراز نمایند. و هیچ ممانعت درین راستا به نظر نمی رسید.

تبارز آزادی بیان در قوانین اساسی افغانستان: قوانین اساسی کشور از ابتدا تحت عناوین نظامنامه ها اصول اساسی دولت، قانون اساسی، به تصویب رسیده بحيث یک سند ملی فصل و بابی را به این موضوع اختصاص داده است، که در نظامنامه اساسی دولت علیه افغانستان مصوب ۱۰ حوت سال ۱۳۰۱ در بند آخر ماده ۹ آن میخوانیم (اتباع افغانستان آزادی و حقوق شخصی خود را مالک هستند و در بند اول ماده دهم آن میخوانیم (حریت شخصیه از هر گونه تعرض و مداخلت مصئون است) و در اصول اساسی دولت علیه افغانستان دورهء محمد نادر شاه مصوب ۸ عقرب ۱۳۱۰ که در ماده دهم آن آمده است) کافه تبعه افغانستان در امور دینی و مذهبی و اصولات سیاسی دولت متبوعه خود مکلف و مقید بوده آزادی حقوق مشروعه خود را مالک هستند) در قانون اساسی دوره محمد ظاهر شاه مصوب ۹ میزان سال ۱۳۴۳ در ماده ۳۱ آن میخوانیم: (آزادی فکر و بیان از تعرض مصئون است هرافغان حق دارد فکر خود را به وسیله گفتار، نوشته، تصویر، یا امثال آن مطابق به احکام قانون اظهار کند) همچنان در قانون اساسی زمان محمد داود خان مصوب ۵ حوت سال ۱۳۵۵ که در ماده ۳۸ آن میخوانیم (آزادی فکر و بیان از تعرض مصئون است هر افغان حق دارد فکر خود را به وسیله گفتار، نوشته، تصویر، یا امثال آن مطابق به احکام قانون اظهار کند) بدینگونه در اصول اساسی جمهوری دموکراتیک افغانستان زمان ببرک کارمل مصوب ۲۵ سال ۱۳۵۹ که در بند ۷ ماده ۲۹ آن میخوانیم (حق بیان آزادانه و علنی فکر حق تشکیل اجتماعات و تظاهرات مسالمت آمیز توسط قانون تنظیم میگردد) و بدینسان در قانون اساسی جمهوری افغانستان دورهء دکتور نجیب الله مصوب ۹ قوس سال ۱۳۶۹ که در ماده ۴۹ آن آمده است که میخوانیم (اتباع جمهوری افغانستان دارای حق آزادی فکر و بیان میباشدند، اتباع میتوانند ازین حق بصورت علنی، شفاهی، تحریری طبق قانون استفاده کنند). (۳۱)

بدین گونه آزادی بیان در قانون اساسی سال ۱۳۸۲ بشکل گسترده ای آن تبارز یافته است که در ماده ۲۴ آن چنین می خوانیم: "آزادی حق طبیعی انسان است، این حق جز آزادی دیگران و مصالح عامه که توسط قانون تنظیم میگردد حدودی ندارد، آزادی و کرامت انسانی از تعرض مصئون است. دولت به احترام و حمایت آزادی و کرامت انسانی مکلف میباشد (۲۶) از محتوای این ماده بر میخیزد که آزادی از زمره حقوق طبیعی انسان ها است، که دولت ضمانت اجرای آنرا به عهده دارد، أما استفاده ازین حق حد و مرزی معین دارد، که نباید از آن عدول صورت گیرد، که یکی از آن موارد عدم اذیت رسانی و سلب حقوق دیگران است، هر گاه استفاده ازین حق منجر به ضیاع حقوق واخلال

آزادی دیگران گردد و یا مغل منافع و مصالح عامه گردد و یا به مقدسات دین و آئین، و یا به آبرو و حیثیت دیگران تعرض و به آن لطمه وارد کند. درین جا آزادی شخص محدود میگردد؛ پس آزادی عبارت : از آزادی افراد یک کشور در اظهار عقیده و ابراز نظر در "خطابه" ها بدون بیم و هراس از دخالت دولت میباشد، البته این آزادی به وسیله قوانین محدود میگردد؛ تا از افتراء و تهمت اهانته به دیگران جلوگیری شود، چنانچه در ماده (۳۴) قانون اساسی چنین تذکر رفته " آزادی بیان از تعرض مصئون است، هر افغان حق دارد فکر خود را با وسیله گفتار، نوشته، تصویر، و یا وسایل دیگر با رعایت احکام مندرج این قانون اساسی اظهار نماید، هر افغان حق دارد مطابق به احکام قانون به طبع و نشر مطالب بدون ارایه قبلی آن به مقامات دولتی بپردازد(۲۷)

وضعیت آزادی بیان در حال حاضر: باوجود اینکه آزادی یکی از پایه های اساسی نظام دموکراسی است، در چنین رژیم ها به آزادی بیان و آرمان ها ویی آمد های آن ارجی گذاشته میشود؛ زیرا آنها باورمند هستند که با دادن آزادی بیان میتوان بر دلها حکومت کرد و به توسعه مادی و معنوی دست یافت، و در سایه آن باید به تمام اتباع بطور یکسان توجه صورت گیرد و زمینه نهادینه سازی آزادی بیان را برای شهروندان مساعد ساخت، به افراد آگاه و دانشمند زمینه رشد و ابتکار عمل را فراهم آورد، تا استعدادهای سرشار بتوانند بصوب انکشاف و توسعه مادی و معنوی راه یابند، دولت مکلفیت دارد تا راهکار های جدید را درین راستا بکار گیرد، پس در یک دید واقعیت گرا نظام های مستبد همواره می کوشند تا مردم را از رویداد ها و تحولات روز افزون، و روحیه انتقاد گری از کارکرد های مسئولین در حالت بی اطلاعی نگه دارند، و فضای خفقان را بر مردم طاری سازند، تا شهروندان نتوانند لبه انتقاد بر عملکرد دولتمردان بی خاصیت باز کنند، آنچه بخواهند بر مردم تحمیل کنند، کسی سد راه شان واقع نشود با چنین تفکری فضای حاکم بر جامعه، تفکر، تعقل سالم، اندیشه پیشرفت و تحول مثبت در جامعه عقب میماند و در جامعه حالت رکود و جمود حاکم میگردد، انسان های مبتکر و مخترع با مایوسیت تام، و حکام خودکامه می خواهند تا حقایق و واقعیت های عینی جامعه را وارونه جلوه دهند در دنیای امروزی به مطبوعات که چشم، گوش، زبان، ترجمان، دیدگاه و نظریات عامه مردم میباشد، توجه ویژه صورت گیرد، تا شود در پرتو قانون نظریات مردم به بیرون انعکاس گردد، با وجود اینکه برای آزادی بیان و رسانه ها قانونی تدوین یافته و آزادی بیان من حیث یک اصل شناخته شده است؛ اما هنوز هم امروز رسانه های آزاد از طرف ارگان های دولتی و مقامات بالای حکومت و مخالفین دولت مورد تهدید قرار میگیرند، حتی فرا تر از آن اکثر تهدید های ناشی ازین امر منجر به کشتن عده از خبر نگاران واقعیت گرا شده است، که اگر درین راستا توجه صورت نگیرد به جرئت میتوان اظهار نمود که دیگر آزادی بیان به زباله دان تاریخ سپرده خواهد شد، آنگاه حکام مستبد و قدرت های نامتعادل هر چه خواهند به سر ملت های مظلوم می آورند، این جاست که اندیشه عدالت خواهی از جامعه رخت خواهد بست و ظلم بحیث یک اندیشه منحط زمین گیر میشود، در

نتیجه شهروندان نمی توانند آراء شان را در قبال نحوه نظام وچگونگی آن ابراز نمایند ودرین نمونه نظام ها مهر سکوت بر دهن ها زده میشود وبه جامعه فضای وحشت، انارشیزم، بیداد گری طاری میشود، که دیگر نمی شود ازین گونه روش ها انتظار اصلاح وعدالت دهی را توقع برد. پس برای رهایی ازین شیوه استبداد گری وآوردن سلسله اصلاحات لازم بایست باملت یکجا بپا خواست، وبرای تغییر وضعیت نا هنجاری حاکم بر جامعه بصوب وضعیت مطلوب گام های متین واستواری برداشت وجامعه را بسوی افق های نوین زنده گی رهبری نمود.

نتیجه

ازآنچه تا کنون نبشته آمدیم چنین نتیجه می گیریم که قرآن وسنت (رفتارها، گفتارهای) پیامبر گرامی اسلام ورهروان راستین این کاروان بزرگ خط دعوت درهمه برهه های زمان بحیث الگو و قدوه برای امت اسلامی سر مشق بوده است، با یک نگاه عمیق به حقیقت موضوع در می یابیم که قرآن وسنت مطهر پیامبر خدا(ص)مملو از رهنمود کامل برای تعمیم وتعمیل آزادی بیان است، اصلی که در همه ادوار درمیان همه جهانیان بحیث یک ارزش مطمح بحث بوده است.وهمه به دیده قدر به آن می نگرند، این موضوع با اهمیت که داشته همواره برای پیاده سازی آن جامعه انسانی قربانی های زیاد را متقبل شده است. وبه آن ارزش مضاعف بخشیده است. وبا توجه به اصل وصلب موضوع شریعت اسلامی در طول تاریخ ازهمه بیشتر به این مفاهیم توجه داشته است، زیرا عملکردها پیامبر(ص) واصحاب کرام در مسیر زمان گواه این حقیقت است وحتا فرا تر ازآن اسلام برای نهادینه شدن این ارزش راهکار های متعدد را فرا راه مسلمان ها قرار داده وکسانی را که می خواهند به گونه استبداد بر مردم حکومت کنند چنین نظام بر خواسته از ظلم را غیر منطقی واطاعت از آن را گونه از شرک می خواند وبرای بر اندازی آن از مجرای شریعت تشویق میکند. باوجودیکه جامعه ما جامعه اسلامی است درپیوند به رهنمودهای اسلامی هنوزهم طرفه روی صورت می گیرد و دستورات شرعی کما کان بگونه مورد تعطیل قرار گرفته و مردم به دنبال عرف وعنعنات حاکم بر جامعه میروند، که این عمل در ذات خود شکننده بوده واصل تمسک به احکام شرعی را در جامعه اسلامی ضعیف جلوه میدهد، وبا اذعان به اینکه قرآن وسنت بحیث دومنبع مملو از هدایت فرا راه ما مسلمان ها قرار دارد، با طفره روی ورفتار های نا برابر خودرا در قبال اوامر شرعی ضعیف احساس میکنیم ویا درموارد ازتعطیل فرومیرویم که این روش درذات خودمعتولیت نداشته وبا اصل دین تطابق ندارد.

پس بایک دید ژرف نگرانه به اصل موضوع قرآن وسنت وروایات زیادی در متون دینی داریم که به آزادی بیان دریک محدوده ویژه وقعی گذاشته است، وقوانین اساسی هم که یک وثیقه ملی است مواد زیادی را پیرامون موضوع در خود جاداده است.

پیشنهادات

۱- به وزارت محترم اطلاعات و فرهنگ پیشنهاد می‌گردد، چون آزادی بیان جزء ارزش های دینی ماست. بایست برای نهادینه شدن و محدوده ارایه آن سلسله شرایط را وضع دارند، تانشود افراد استفاده جو از آن سود بیجا برند.

۲- به همه مسئولین رسانه های کشور پیشنهاد میدارم تا در اطلاع رسانی جمعی منافع علیای کشور را که هم از نظر دین و منطق و هم از نظر قانون جایگاه برتر دارد در نظر داشته باشند.

۳- به وزارت محترم ارشاد و حج و اوقاف پیشنهاد میدارم تا به همه ملا امامان مساجد و تکایای کشور هدایت دهند تا ارزش آزادی بیان را که در دین ما کما حقہ بازتاب کلی یافته بگونه واقعی آن از فراز منابر به تبلیغ گیرند.

۴- به وزارت محترم عدلیه پیشنهاد میدارم تا قانون مرتبط به آزادی بیان را در روشنای هدايات دین مقدس اسلام در کود جزایی کشور وضع و برای متخلفین آن جزایی را در نظر گیرند.

۵- به اکادمی علوم افغانستان پیشنهاد میدارم تا بخاطر ارج دهی به ارزش های آزادی بیان سیمینار علمی، تحقیقی را به این هدف برگزار نماید.

منابع و مأخذ:

- ۱- مولانا محمد، غياث الدين، غياث اللغات ومنتخب اللغات وچراغ هدايت، ناشر، مکتبه حقانيه، محله جنگي، پشاور، فيض کتابخانه.
- ۲- عميد، حسن، فرهنگ فارسی عميد، ناشر، مؤسسه انتشارات امير کبير، ايران، تهران، سال نشر، ۱۳۸۴، ج ۱-ص ۱۶۳.
- ۳- جمعی از دانشمندان اکادمی علوم افغانستان، دایرة المعارف آريانا، ناشر، رياست دایرة المعارف، مطبعه نبراسکا، کابل، افغانستان، سال نشر، ۱۳۸۶ ج ۱ ص ۴۷۵.
- ۴- عميد، حسن، فرهنگ فارسی عميد، ناشر، مؤسسه انتشارات امير کبير، ايران، تهران، سال نشر، ۱۳۷۹، ج ۱ ص ۲۸ - دهخدا، علی اکبر، فرهنگ دهخدا، ناشر، دانشگاه تهران، چاپ دوم، سال نشر، ۱۳۷۷ ج ۱ ص ۱۱۷.
- ۵- دکتر محمد معين، فرهنگ فارسی، ناشر، انتشارات امير کبير، ايران، تهران، چاپ پنجم، سال نشر، ۱۳۶۲، ج ۱ ص ۴۶.
- ۶- دهخدا، علی اکبر، فرهنگ دهخدا، ناشر، دانشگاه تهران، چاپ دوم، سال نشر، ۱۳۷۷ ج ۱ ص ۱۱۷.
- ۷- سورة الرحمن / ۱-۴.
- ۸- سورة النحل / ۱۲۵.
- ۹- سورة القلم / ۱.
- ۱۰- جمعی از دانشمندان اکادمی علوم افغانستان، دایرة المعارف آريانا، ناشر، رياست دایرة المعارف اکادمی علوم، مطبعه نبراسکا، کابل، افغانستان، سال نشر، ۱۳۸۶، ج ۱ ص ۶۸.
- ۱۱- المعجم الكبير، للطبرانی، ج ۷ - ص ۳۲۷.
- ۱۲- ابو محمد، عبدالملك بن هشام، سيرة ابن هشام، ناشر، مصر القاهرة، سال نشر، ۱۳۷۴، ج ۲ ص ۲۵۹.
- ۱۳- هارون، عبدالسلام، تهذيب سيرة ابن هشام، ج ۱، ص ۱۶۲.
- ۱۴- مولانا گوهر الرحمن، اسلامي سياست، ناشر، المنار بک سنتر، سال نشر، ۱۳۹۳، ص ۳۸۵-۳۸۸.
- ۱۵- ابو عبدالله، محمد بن عمر بن الحسن بن الحسين، التميمي، الرازي، الملقب بفخر الدين الرازي، مفاتيح الغيب، ج ۹ ص ۲۴۴.
- ۱۶- ابو القاسم، سليمان بن احمد، بن ايوبی، الطبرانی، مسند الشاميين، للطبرانی، ناشر، مؤسسه الرساله، لبنان، بيروت، ج ۴، ص ۳۵۶.
- ۱۷- خلاف، عبدالوهاب، سياست شرعی در شعون دستوری، خارجي، مالی، ترجمه، ابو عبدالله، بغلانی، ناشر، پوهنتون ننگرهار، جلال آباد، سال نشر، ۱۳۹۳، ص ۵۵-۵۶.

- ۱۸- بیان، سید جان، آزادی انسان در پرتو قرآن و سنت، ترجمه، واقف حکیمی، ناشر، مرکز نشراتی میوند کتابخانه سبأ، بازار قصه خوانی، پشاور، سال نشر، ۱۳۸۰.
- ۱۹- راشد الغنوشي، آزادی های عمومی در حکومت اسلامی، ص ۳۷، بیتا.
- ۲۰- سورة النساء/ ۲۰.
- ۲۱- عطیه ابن محمد سالم، شرح اربعین نوویه، ج ۸- ص ۳ مکتبه الشامله، .
- ۲۲- عبدالکریم، عثمان، معالم الثقافة الاسلامیة ناشر، مؤسسه الرساله، للطباعة والتوزيع، لبنان، بیروت، سال نشر، ۱۴۲۴- ص ۶۵.
- ۲۳- مودودی، ابو الاعلی، خلافت و ملوکیت، ص ۱۱.
- ۲۴- آزادی های انسان در پرتو قرآن و سنت، ص ۱۳۰.
- ۲۵- کمیسیون نظارت بر تطبیق قانون اساسی کشور، ماده ۲۴، ناشر، کابل، افغانستان، سال نشر، ۱۳۹۱.
- ۲۶- قانون اساسی افغانستان، ناشر، کمیسیون مستقل نظارت بر تطبیق قانون اساسی، ناشر، کابل، افغانستان، ماده ۳۴. ص ۱۸.
- ۲۸- معاون محقق، محمد داود، ناظم، دانیس ملی جریده، اودعامه ذهنیتونو په روشانونلو کی دهغی ونده، ناشر، دافغانستان دعلومواکادمی، سال نشر، ۱۳۹۲. ص ۶۷-۶۸.
- ۲۹- محقق فرزانه حبیبی، تأثیر مطبوعات آزاد بر جامعه افغانی، ناشر، اکادمی علوم افغانستان، سال نشر، ۱۳۸۷ ص ۲۳۸.
- ۳۰- سیما، رسولی، افغانستان در دوره سلطنت امیر حبیب الله خان (۱۹۰۱-۱۹۱۹) ناشر، اکادمی علوم افغانستان، سال نشر، ۱۳۸۸ ص ۱۰۶-۱۱۱.
- ۳۱- وزارت عدلیه جمهوری اسلامی افغانستان، قوانین اساسی افغانستان، ناشر، ریاست نشرات وزارت عدلیه، سال نشر، ۱۳۸۶ چاپ اول از سال ۱۳۰۱-۱۳۸۲.

مرور مختصری به اوضاع اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی افغانستان در قرن (۱۶-۱۷)

مقدمه:

از آغاز قرن شانزدهم حوادث متعدد سیاسی که در افغانستان و ممالک همجوار آن به وقوع پیوسته همه به ضرر این کشور انجام یافته است. در داخل از شروع قرن شانزدهم میلادی (بعد از مرگ سلطان حسین بایقرا در ۱۵۰۵) دولت مرکزیت و قدرت اداری خود را از دست داد. در دهه اول قرن شانزدهم میلادی تغییرات و تحولات سیاسی به وقوع پیوست در ماورالنهر دولت شیبانی {۱۵۰۰}، در فارس دولت صفوی، در (۱۵۰۱) و در کابل و هند دولت بابری در (۱۵۰۴-۱۵۳۱) تأسیس گردید این دولتهای جدید الظهور از شمال، غرب و شرق افغانستان دست تجاوز دراز کردند. و بلاخره مملکت را در سه حصه شمالی، غربی و شرقی تجزیه و تقسیم نمودند. افغانستان در این دوره با تحمل خسارات زیاد توسط استیلگران خارجی "دهلی، ماورالنهر و فارس" اداره میشود. افغان ها مجبور بودند مصارف حکام و نظامیان ایشان را تادیه نمایند. بر علاوه خساره لشکرکشی های این سه دولت را برضد یکدیگر در خاک خود تحمل میکرد. در حالیکه تمدن و فرهنگ افغانستان روز به روز بسوی انحطاط می گرایید. مراکز بزرگ علمی در بخارا، سمرقند، اصفهان و دهلی قرار داشت و افغانستان در حالت بدبختی، تجزیه و تجاوز خارجی و فاقد تمامیت ارضی، یکپارچگی، استقلال و وحدت سیاسی بود. به هر حال تسلط بیش از دو قرن دولت های صفوی، شیبانی و مغولی هند نتوانست روحیه آزاد منشی افغان ها را خفه سازد؛ بلکه مبارزه ملی تقویت یافت.

پس از تجزیه و تقسیم افغانستان در قرن شانزدهم به دست دولت های ازبکی ماورالنهر، صفوی ایران و بابر هندوستان. مبارزات سیاسی و طولانی مردم افغانستان در جبهه جنوب و غرب افغانستان رسید. این جنبش به شکل یک انقلاب سیاسی درآمد. که نتیجه آن طرد نفوذ دولت صفوی و تأسیس حکومت های مستقل ملی و اشغال کشور ایران بود.

اما عمر این انقلاب سیاسی از قیام میرویس" در ۱۷۰۹ تا استیلا نادر در ۱۷۳۱" به مقیاس عمر تاریخی یک ملت بسیار کوتاه و عبارت از ۳۰ سال بود. البته در این ۳۰ سال انقلاب مهمی در اقتصادیات، فرهنگ و تمدن افغانستان به عمل نیامد. ولی این دوره کوتاه با فتح و شکست های که دید سیر تکاملی، سیاسی و اجتماعی گذشته افغانستان بوده و مقدمه ظهور یک تحول بزرگتر سیاسی در افغانستان گردید. و آن عبارت از احیا و تشکیل مجدد افغانستان در قرن هژدهم بود که تاریخ این دوره کوتاه و سی ساله در تاریخ عمومی افغانستان یکی از حلقه های مهم آن به شمار می آید.

وضع اجتماعی:

در طی این زمان دولت سر تا سری افغانستان وجود نداشت. مرکزیت اقتصادی از هم پاشید و معدوم گردید، معارف عمومی از بین رفت، فقدان و حدت سیاسی با اداره دولت های متخالف و متخاصم خارجی، بنیان و حدت ملی افغانستان را چنان شگاف عظیمی داد که خطر انحلال ملت در کشورهای همسایه پیش آمد. چون استیلاگران خارجی هریک کانونی مستقل در ماورالنهر، ایران و هندوستان داشتند. ولایات متصرفه ایشان در افغانستان به شکل ولایات دور دست و تابع اداره میشد که فقط مالیه می پرداخت و مصارف حکام و نظامیان ایشان را تادیه میکرد. یعنی افغانستان با تحمل خسارات وارده از این استیلاگران خارجی بدون از استحکامات نظامی و وسایل سوق الجیشی چیزی حاصل نکرد و علاوه بر آن خسارات لشکر کشی های مخاصمانه این سه دولت رابه ضد همدیگر در خاک خود تحمل مینمود در حالیکه تمدن و فرهنگ افغانستان روز به روز رובה انحطاط میرفت و شهرهای بزرگ آن به شکل قصبه یی می درآمد؛ زیرا مراکز بزرگ علمی و سیاسی در بخارا، سمرقند، اصفهان و دهلی قرار داشت نه در افغانستان تجزیه شده و تابع دولت بیگانه گرچه در شمال مغرب کشور شهر مشهد از لحاظ مذهبی طرف توجه دولت صفوی قرار داشت.

در شهر بلخ بعضی حکام ازبک از اعمار مدرسه، تعلیم و تدریس خودداری نمی نمود و یا دولت بابری در کابل و قندهار باغی یا مسجدی میساخت. مگر روی هم رفته افغانستان تجزیه شده دیگر از وحدت سیاسی و ملی و از تمدن و فرهنگ قرن پانزدهم خود محروم شده بود. که در نتیجه کشور در خط سیر تکامل اجتماعی از تمام ملل زنده و متحرک جهان عقب تر ماند (۱).

در طول این دوره هیچ شهر، قصبه و یا نهر و بند آب جدید در افغانستان اعمار نگردید و آنچه هم از سابق بود. به تدریج و آهستگی رובה تنزل و انحطاط نهاد؛ زیرا حکام خارجی که مراکز معین در

خارج افغانستان داشتند احتیاج برای انکشاف اقتصادی و فرهنگی افغانستان احساس نمیکردند و هم مسوولیت از این جنبه در نزد در بارهای خود نداشتند وظیفه اساسی آن ها در افغانستان تقسیم شده فقط حفظ راه های ارتباط، اخذ مالیات و مصارف اداره و نظام از مردم و سرکوب کردن هرگونه قیام و آزادی خواهی ملی بود. لهذا در طی دونیم قرن به استثنای دو سه مدرسه در بلخ بعضی آبادی در شهر مذهبی مشهد و چند رباط نظامی در سر راه حملات دولت ازبکیه در ولایت شمال مغربی کشور و چند باغ، مسجد برای استراحت پادشاهان بابری هندوستان در کابل و قندهار دیگر هیچ نوع آبادی مهمی در افغانستان صورت نگرفت. عمارات مشهور این دوره عبارت از مسجد گدزی و چهارچته و ترمیم بالا حصار و باغ بابر در کابل، باغ استالف در کوهدامن، باغ نمله بین کابل و جلاآباد، چهل زینه در جوار شهر قدیم قندهار میباشند. البته قلعه های نظامی در تمام تخارستان، بلخ، جوزجان، مناطق فاریاب، میمنه، هرات، قندهار، کابل و پشاور به غرض اقامت حاکم و افسر دولت اشغالگر و دفاع در برابر مهاجم ترمیم و محافظه میشد. در حالیکه شهرهای بخارا، اصفهان، اگره و دهلی در همین دوره معمور و مشهور گردید.

روی هم رفته دوره دونیم قرنه تجزیه و تقسیم افغانستان نه اینکه دوره تعطیل تکامل تمدن افغانستان بود؛ بلکه دوره تنزل و انحطاط مادی و معنوی کشور به شمار می آمد. مردم افغانستان در این دوره روابط خود را بین هم در جهات رابطه کشور از دست دادند و خطر انحلال پیش آمد زیرا تجزیه و تقسیم افغانستان به منزلت مرض مزمن و دامنه دار بود که به آهستگی و تدریجاً هویت، وحدت و استقلال ملی را مورد پرسش قرار میداد.

در این دوره حکام و افسران دولت سه گانه در داخل حصارها می زیستند و قشون ایشان در داخل شهرها زندگی میکردند. این حکام و افسران در داخل افغانستان دست آزاد داشتند و هر نوع که میخواستند حکمرانی مینمودند. توده های مردم و دهقانان زحمت کش مجبور بودند. حکام و قشون اشغال گر را تغذیه و مصارف اردو و اداره را بپردازد. هیچ کس در افغانستان نمیتوانست در مقابل حواله عوارض و مالیات گوناگون و تکالیف صدای خود را بلند کند؛ زیرا قانون و مقام مرافعه طلبی وجود نداشت و اگر بود در فاصله های دور و در بارهای ایران و هندوستان بود و رسیدن به آن جا از توان مردم خارج بود. همچنین مبارزات مسلحانه زیر خطر سرکوبی شدیدی قرار داشت. زیرا هر ستمی از افغانستان مقابل بایک دولت منظم بود و قیام مردم هر بار باخشونت از بین برده میشد. خصوصاً که در پهلوی اداره و اردوی اشغالگر قسمت بزرگ فیودال های سازش کار داخلی ایستاده بودند.

این ها برای تصاحب اراضی خوبتر و وسیع تر و برای ادامه نفوذ خود در تبانی با اشغالگران رتبه، زمین و پول میگرفتند و واسطه حواله و حصول مالیات و عوارض بیگزار از مردم برای حکومت های خارجی بودند و هم حکومت و محل را در دست داشتند. پس مردم با دو قوه خارجی و داخلی دست پنجه نرم میکردند. قشر روحانی نیز در طول دوره تجزیه و تقسیم کشور آهی نکشید و قدمی برای آزادی و

نجات وطن بر نداشتند و آنها دردولت خارجی مقام معنوی و منافع مادی بزرگان این طایفه را تأمین مینمودند.

از جمله قوای سه گانه اشغالگر در افغانستان اداره دولت از یکی نسبتاً ساده تروکم خرچ تربود. فرمان روای عمومی با سپاهی در بلخ مقیم و حکام او در علاقه های شمال کشور بودوباش داشته و مالیات می گرفتند و هم در پرداخت باج و اطاعت به دولت ماورالأنهر غالباً به نامی اکتفا میکردند. تشکیلات نظامی، قضایی و امور مالی شان ساده و کاغذ بازی و دفترداری کم و ابتدایی بود. تشکیلات دولتی از یک ها عبارت بود. از یک نفرقوش بیگی " درعوض صدراعظم " یک نفر دیوان بیگی " وزیرمالیه " قاضی کلان در رأس قوای عدلی و توپچی باشی " به حیث سپه سالار " که امور احتساب و نظمیه شهر را در دست داشتند. اجراءات امور و حکام حقوقی و غیره بیشتر شفاهی و وابسته دولت پادشاه و عمال بزرگ بود. این مامورین حکومت معاش از طرف دولت نداشته و به حساب مردم زندگی میکردند. مالیات هم به طور دلخواه حکام علاقه ها از مردم گرفته میشد. به علاوه فرق فاحش بین استیلا دولت از یک با استیلا دولت های هند و ایران در افغانستان این بود که از یک ها دل به افغانستان بستند. و بتدریج از حالت استیلای به شکل مهاجرت و اقامت دایمی در افغانستان در آمدند. لهذا بامردم محلی آمیزش و اختلاط نمودند و بالاخره از ماورالأنهر منفک شده و جزملت افغانستان قرارگرفتند. درحالی که دولت های ایران و هند حصص متصرفه خود را در افغانستان با قوت عسکری از فاصله های دور اداره میکردند.

دولت ایران تا گوش در پیچیدگی میان تهی اداری غرق بود و چون خود اختلافات مذهبی را به میان آورده بودند و برای تأمین ولایات متصرفه در افغانستان به قوه عسکری در شهر قندهار متمرکز ساخته بودند، این همه مخارج بر دوش ملت افغانستان بود و بر علاوه مصرف تجمیل پرستی آنان را نیز بایستی مردم می پرداخت، حکام و افسران دولت ایران به واسطه رفتار ناهنجارو استثمارگرانه زودتر وبیشتر از دولت ماورالأنهر طرف تنفر و کینه مردم در هرات و قندهار قرارگرفتند. اما اداره دولت بآبروی هند در افغانستان نسبت به دولت ماورالأنهر و ایران طول و تفصیل بیشتری داشت. متصرفات حد اعظمی این دولت در افغانستان موسوم به صوبه بدخشان، صوبه قندهار، صوبه بلخ، صوبه کابل بود. گرچه این تشکیل دایمی نبود؛ زیرا بلخ بزودی تحت اداره حکومت ازبکیه قرار گرفت و بعد ها بدخشان استقلال داخلی خود را تأمین نمود. قندهار بالاخره از طرف دولت صفوی مانند " هرات ومشهد " اشغال گردید و تنها صوبه کابلستان تا قرن هجدهم در دست بآبروی هندوستان باقی ماند.

دولت شیبانی از ۱۵۰۰م تا ۱۵۹۹م مدت تقریباً صد سال طول کشید و دوازده نفر پادشاهان ازبکی حکومت نمودند. سمرقند پایتخت دولت شیبانی بود وگاهی شهر بخارا بر سمرقند پیشی میگرفت. در

خوارزم نیزیک دولت مستقل ازبکی درسال ۱۵۱۵م تأسیس یافت که تا نفوذ دولت تزاری روس در قرن نژدهم ۱۸۷۲م باقیماند.

جانشین دولت شیسانی هم دولت جندی استراخانی گردید که با وصلت زنانه با خاندان شیسانی متصل شده بود. عمر دولت جانشین درازتر بود. و ۱۸۶ سال را دربرگرفت (از ۱۵۹۹م تا ۱۷۸۵م) درطول این مدت دوازده نفر دیگرسلطنت کردند. بعضی از اینان به ادب و تعمیرات توجه کرده و شهربخارا را آبادتر ساختند و هم در بلخ به اعمار مدرسه پرداختند. مگرتاخت و تاز ایشان درهرکنج وکنار مملکت و زد و خوردی که با دولت های صفوی ایران و باری هندوستان در افغانستان داشتند، نه اینکه سیر تکامل کشور را متوقف میساخت بلکه بر ویرانی عمارات و خرابی زراعت و اقتصاد می افزود و فرهنگ راه انحطاط سوق میداد. از نظر اداره هم ولایات شمالی هندوکش در جانشین های کوچکی منقسم میگردد که با استقلال داخلی فقط اطاعتی به مرکز بلخ نشان میدادند و مالیات تادیه میکردند. مرکز بلخ هم نظر به زمان، روش های جداگانه در پیش میگرفت به هرصورت هر قدرکه ضعف دولت مرکزی ازبک بیشترمیشد. به همان اندازه حکومت ازبکی بلخ مستقل ترمیگردید.

این استقلال ولایتی که قوت الظهور خارجی نداشت. طبعاً بتدریج در اجتماع ولایت می آمیخت و چون در دین و مذهب نیز وحدت داشتند. اینک درسایه ازدواج واختلاط در منافع هم مشترک گردیدند و مردمان ازبک که در ابتدا به صفت گروه های مهاجم در ولایات بلخ، جوزجان، فاریاب، میمنه، تخار و غیره فرود آمده بودند. به مرور زمان حیثیت مردمان محلی پیدا کردند؛ زیرا ایشان دیگر مهاجرین زود گذر نبوده بلکه هموطن دایمی مردم محلی به شمار میرفتند.

امرای ازبکی بلخ گرچه توانایی آنرا نداشتند که ولایات شرقی و غربی کشور را از سلطه رقبای صفوی و باری نجات دهند ولی توانستند. که زبان، ادب و فرهنگ دری افغانستان را پذیرایی نمایند. و خود رکنی از ارکان ملت افغانستان قرار گیرند. این حقیقت وقتی خوبتر تبارز کرد که دولت ابدالی افغانستان در قندهار تشکیل شد و همینکه در ۱۷۴۹م نماینده این دولت " شاه ولی خان" در ولایات شمالی کشور رسید تمام حکومت محلی و ازبکی از میمنه تا بلخ، خلم مثل و لایات بدخشان، کابلستان، تخارستان، زابلستان، پشاور و غیره یکسان و بدون آنکه به کسی آسیب برسد به دولت مرکزی قندهار ضم شد و بعداً در تمام جنگ های ملی در برابر تجاوز کاران خارجی با سایر مردم کشور یکسان شرکت کردند.

اسمعیل صفوی که دولت صوفیه را اساس گذاشت عراق، عجم، فارس، رستمدار و غیره را تصرف کرد و مخالفین مقاوم خود را درآتش سوخت و بعضاً مثل مرغی در قفس آهنین محبوس نمود. او با چنین روشی در هشت سال مرکزیت دولت ایران را تأمین کرد. بغداد را گرفت و درسال ۱۵۱۰م متوجه افغانستان شد. شاه اسمعیل طوس، مشهد، سرخس را گرفته و محمد شیسانی خان را با سپاهش در مرو شکست داده و منارهایی از کلمه کشته شدگان بر پانمود.

شاه اسمعیل که خود در مشهد بود. دیوسلطان و امیرسلطان را با قشونی به سرکوبی ولایات شمالی افغانستان سوق نمود. مردم اندخوی به رهبری قرا بقال جلوسپاه صفوی را گرفته و بعد از یک هفته جنگ مغلوب شدند. قوماندان صفوی بعد از غلبه اندخوی را تاراج و نفوس آن جارا (زن، مرد، طفل) کشتار دسته جمعی نمود. وشبرغان وبلخ تسلیم شد. این عسکرکشی های دولت صفوی و دولت شیبانی به زراعت ولایات شمالی و غربی افغانستان صدمه سختی زد و در سال ۱۵۱۲م قحطی بزرگ رخ داد. مخصوصاً در شهر هرات. دولت بابری هند بالشکرکشی های متعدد خود به افغانستان باعث صدمه اقتصادی و فرهنگی کشور شد. این تاخت و تازهای خارجی آن قدر به زراعت صدمه زده بود که مردم نمیتوانست از عهده تغذیه اردوهای استیلاگر برآیند. پس در اردوی هند قحطی بزرگی به وجود آمد. تاجائیکه از کابل تا قندهار یک سیرغله وکاه به دو رویه میسر نمیشد و این قیمت در آن روزگاران قابل تعجب و تشویش بزرگی بود. دولت مرکزی هند دچار نفاق و خانه جنگی های شده و والی های ولایات هند هریک درصدد استقلال مناطق متعلقه خود برآمده بودند و حکام شمالی و جنوبی هند محض برای نام از دولت مرکزی اطاعت میکردند. درچنین وضعی حکام هندی در پشاور و کابل غزنه مجبوره سازش و مدارا بامردم بودند و هم مردم در امور ملکی و نظامی تجارت و سیاست هند نافذ و زینفع گردیدند.

مردمان جبال ودره های شرقی افغانستان که نسبت به مردمان واحد های آبادتر مثل کابل، قندهار پشاور از نظر اقتصادی، و زراعتی، صنعتی و تجارتی فقیرتر بودند. همچنین قبایل کوه نشین افغانی به کلی استقلال محلی خود را تأمین کرده بودند. در داخل چنین شرایط بود. که مبارزات و قیام های مسلح و آزادی خواهانه ولایات شرقی افغانستان چهل سال دیگر دوام کرد. تابعداً جای خود رابه فعالیت های مسالمت آمیز سیاسی و اقتصادی گذاشت. این صفحه جدید زمینه استقلال ملی راطوری هموار کرد. که در اواسط قرن هژدهم سرتا سر ولایات شرقی کشورتا رود سند به یک آواز برخاستند. و دولت مستقلی تشکیل کردند.

در مقابل تسلط امپراطوری مغول هند افغانها چه درهند وچه در افغانستان انزجار و نفرت عمیق داشتند. و این نفرت از هجوم وچپاول بی رحمانه بابر بر مردم کابل و غزنی و ننگرهار و پشتونستان آغاز شده و مخصوصاً در سال ۱۵۲۶ که بابر سلطنت لودیایان افغان را در جنگ پانی پت از بین برد، به اوج خود رسید. افغان ها در هرجای که بودند مغول ها را دشمن آشتی ناپذیر خود می پنداشتند؛ زیرا بابر سلطنت افغانها را برهند خاتمه داده و به حیثیت و پرستیژ افغان ها شدید ترین صدمه را وارد نموده بودند.

نخستین شخصی که در بین افغان ها در هند در مقابل آل بابر استفاده کرد و پیروز شد. شیرشاه سوری افغان بود و شیرشاه واقعاً مؤسس تمام نهضت های آزادی خواهانه و رهایی بخشی ملی که بعد از او در بین افغان پدیدار گشت. از قبیل نهضت روشانی، نهضت خوشحال خان خٔک، نهضت یوسفزی

ونهضت ابدالۃ ها به شمار میرفت. نهضت روشانی یک حلقه محکم و پایدار بود. از آن جمله نهضت های ملی در مقابل تسلط اجنبی در ۱۵۸۵م که میرزا محمد حکیم وفات نمود. اکبرکشورکابل را که به اهمیت استراتژیکی و تجارۃی آن خوب آگاه بود به حیث میراث برادر ضمیمه امپراطوری خود نمود و از همین تاریخ کشور کابل استقلال خود را از دست داد. افغانان وطن دوست و آزادی پرست این اقدام امپراطور اکبررا غیرقابل تحمل پنداشتند.

اکبرنخستین والی خود راجامان سنگه را که یک هندوی راجپوت بود. برای اداره امورکشور مسلمان به کابل فرستاد. مردم از این انتخاب امپرا طور مسلمان نیز رنجیدند. البته اکبر میخواست کابل را برای دفاع از خود ویا برای سیاست پیش روی خود در ماورأالنهر کنترل خود را به راه خیبرقایم نماید. این موضوع اقوام وقبایل سرراه خیبر را سخت برآشفته ساخت؛ زیراقبلاً این مردم از این راه تجارۃی و ترانسپورۃی نفع بسیار میبردند. لهذا در جستجوی رهبرانی برآمدند که بتوانند آن ها را متشکل ورهبری نمایند. بالاخره این رهبری را در وجود بایزید روشن و خاندان او یافتند. اینکه بایزید روشن میخواست افغانستان را از یوغ دولت مغولی هند برهاند ویک دولت واحد ومستقل افغانی راتأسیس کند. از نوشته های دشمن سرسخت او آخوند در ویزه در مخزن الاسلام نیز چنین استنباط میگردد. او مینویسد: بایزید می گفت من لشکر را فراهم خواهم ساخت و هندوستان را اشغال خواهم نمود و این مفکوره خود را تبلیغ می گردد و از مردم تقاضا می نمود هرآنکه اسپی دراخیارخود دارد به دور اوجمع گردند.

آخوند درویزه درباره بایزید روشن چنین نگاشته است «جلال الدین روشانی این لاف رامیزد و میگفت که من پادشاه افغانان هستم با آنها سلوک نیکو خواهم کرد و افغان ها مراحمایه میکنند. من بانبروی بازوی آن ها دروازه های اکره وسیگیری راخواهم شکست.» بایزید روشن به خاطر برآورده ساختن اهداف ملی و سیاسی خود یعنی استقلال افغانستان بیت المال را ایجاد ولشکری فراهم نمود. همچنان از لابلای اوراق صراط التوحید چنین برمی آید. که بایزید صوفی بوده وهدف او این بود. که در پرتو پابندی و پیروی از شریعت کارخود رابه مدارج عالی روحانیت برساند، برای حصول این هدف اولاً ازراه تحریر، تقریر پند ونصیحت پیش آمد. هنگامی که این کارنتیجه مثبت نداد از اسلحه نیز دریغ نکرد. قابل توجه است که الزامات اخوان درویزه بالای بایزید آن قدرشدید، خوفناک وحتی شرمناک است که شخص متصف به چنین صفت نمی تواند دربین مسلمان ها و افغان ها چنین نفوذ کند. مثلیکه بایزید دربین مردم داشت.

تحریک بایزید انصاری در آغاز صرف جنبه مذهبی و اصلاحی داشته. جنبه سیاسی نداشت. اما بعداً وضع تغییرکرد و برعلاوه جنبه مذهبی، جنبه سیاسی نیز به خود اختیارکرد. زمانیکه دعوت نامه بایزید به حکمرانان مغل درکابل رسید آن ها نیز اقتدار خودرا در خطردریده و برضد این تحریک

مخالفت خود را شروع کردند و به این ترتیب در مخالفت با تحریکات بایزید اغراض سیاسی نیز شامل شد.

قابل تذکر است که هردو گروه در مقابل همدیگر حرکات افراطی داشتند. اگر از یک طرف بایزید تاراج اموال جانب مخالف راجایز می شمرد. از طرف دیگر اخوند درویزه و پیروانش بایزید و همکاران وی را به الفاظ ملحد، مشرک، کافر و بی دین یاد میکرد. کشتن و از بین بردن آن ها را ثواب میدانست. این تحریکات افراطی جانبین بود. که اختلافات هردو جناح آن قدر عمیق شد. که از بین بردن آن ناممکن گردید. اگر مابیطرفانه علمی به تمام تحریکاتی که جنبه مذهبی داشتند و در بین افغان ها بوجود آمده نظرافکنیم می بینیم که افغان ها عادتاً و بدون درک عواقب آن صرف از روی احساسات در آن فعالانه حصه گرفته اند و دولت های استعماری جهان از این احساسات اکثراً به نفع خود استفاده کرده اند.

مغل ها نیز از این وضع استفاده کرده مخالفت با جنبش روشانیان راجنبه مذهبی داد و افغان ها را به دوگروپ تقسیم کرد. و بلاخره مخالفت بین آن ها آن قدر شدید وحادثه که به عوض منازعات و مباحثات دست به اسلحه بردند و یک سلسله جنگ های دوامدار بین هردو گروپ به میان آمد و باعث تارومار شدن این جنبش ملی گردید. درحقیقت در زمان بایزید مبارزات مسلحانه با مغل ها و باقی مخالفین آن محدود بود؛ اما بعد از وفات بایزید این مبارزات مسلحانه شدیدتر گردیده و تقریباً تا پایان قرن هفده و اوایل قرن هژده ادامه یافت و تقریباً تمام پیروان و مخصوصاً اولاده پیروشان در این راه فداکارانه خود را قربان ساختند و مردانه وار برضد استبداد واستعمار جنگیدند. این مبارزات پیگیر ودوامدار پیروان پیروشان در ذهن هر خواننده سوالی را بوجود میآورد و آن اینکه کدام علت بوده که آن ها را مجبور به این مبارزات دامنه دار ساخته؟ چه چیز آن ها را وادار ساخته که خود و فامیل خود را در این راه فدا سازند. البته درباره جواب این نوع سوالات هنوز هم تحقیقاتی دوامدار محققین و نویسندگان و مورخین شرق و غرب ادامه دارد. اما چیزی که ثابت است و به صورت کل و عمومی به این نوع سوالات جواب میدهد. همانا منافع مشترک معنوی و مخصوصاً مادی همه پیروان او در مسلک و طریقه بایزید است. که یگانه محرک ادامه دهنده این جنبش و حرکت به حساب آمده میتواند.

راجع به مبارزات روشانیان علیه اربابان و خوانین میتوان از گفتار افضل خان ختک که در تاریخ المرصع مینویسد: «هنگامیکه روشانیان پشاور راه محاصره کرده بودند. سه گروپ مردم علیه روشانیان به پا خاستند. که آن ها عبارت بودند از اربابان پشاور - شاه بازخان یکی از خوانین مغل که طرفدار مغل بود. سومی ملک تورخان با خاندان خود، لذا به طور کل میتوان گفت که نهضت روشانیان یک حرکت که جنبه مذهبی داشته اما در عین زمان جنبه توده ای دهقانی نیز داشته و علیه ارباب، ملک، فیودال و حکومت ظالم مغل مبارزات دامنه دار را انجام دادند و تا آخرین لحظه حیات مجادله

کړدند و این نهضت آن ها در حدود تقریباً یک نیم قرن را در بر گرفت و بالاخره بتدریج سیستم منصب داری شاه جهان منحل گردید و نهضت روشانیان چون نهضت یک شخص و یا یک خاندان نبود، بلکه طوریکه گفتیم نهضت ملی و دموکراتیک بود و به انحلال خاندان بایزید روشن از بین نرفت. در دوره امپراطوری اورنگ زیب نخست یوسفزایی ها و بعداً خوشحال خان خټک و ایمل خان بیرق استقلال طلبی را بر افراشتند.

به هرحال تسلط بیش از دو قرن دولت های صفوی، شیانی و مغولی هند نتوانست روحیه آزاد منشی افغان ها را خفه سازد، بلکه مبارزه ملی تقویت یافت و این مبارزات با اعلامیه ملیت خواهی و نشنلیم آغاز گردیده، بالاخره منجر به احیای مجدد افغانستان در قرن هجدهم تحت قیادت احمدشاه بابا گردید.

منابع و مأخذ

- ۱- حبیبی عبدالحی . تاریخ مختصر افغانستان (کابل :مطبعة دولتی) ۱۳۴۹
- ۲- خادم قیام الدین . بایزید روشن (کابل : پشتو ټولنه) ۱۳۴۵
- ۳- ضمیر صافی . افغانستان در قرن های ۱۶-۱۷م . (کابل : پوهنتون کابل) ۱۳۶۳
- ۴- غبار غلام محمد . افغانستان در مسیر تاریخ . (کابل : مطبعة دولتی) ۱۳۴۷
- ۵- کاکر محمد حسن . افغان و افغانستان . (کابل : مطبعة دولتی) ۱۲۵۷

حوزه گندهارا مرکز تعالیم بودایی در افغانستان قدیم

دانشمندان عرصه تاریخ و باستان شناسی از دو قرن به اینطرف پژوهشات و کاوش هایی را در زمینه های مختلف حیات اجتماعی، سیاسی، تاریخی، دینی، فرهنگی، هنری و موقعیت جغرافیایی ساحه باستانی گندهارا انجام داده و هم اکنون نیز این روند جریان داشته و در مورد تحلیل آثار و بازیافته های گرانبه های تاریخی و باستانی این منطقه با عظمت و هنر پرور تحقیقات همه جانبه توسط مورخین، باستان شناسان، سیاحان و جغرافیه دانان در مجامع و حلقات فرهنگی کشور و منطقه جریان داشته و بر مبنای تحقیقات بعمل آمده نظریات مختلف را در این مورد ابراز نموده اند، که از نظر مطالعه تاریخ باستان کشور حایز اهمیت بسزایی میباشد.

مرحوم غبار در مورد حدود جغرافیایی گندهارا چنین نظر دارد: " گندهارا (Gandahara) در شرق افغانستان واقع بوده و شرقاً به رود بار سند، غرباً به قسمتی از سلسله کوه های هندوکش (کوههای پغمان) جنوباً به ولایت پاختیا و زابل، شمالاً به ولایت بلور (چترال، نورستان، پنجشیر) محدود و متصل است. وی می افزاید گندهارا در علاقه های پیشاور، اتک، یوسف زی، هشتنگر، سوات، باجور، بونیر، ننگههارا (وادی جلال آباد) لمپاکا (لغمانات) کنرها، اسمار، کابل، لوگر و کاپیسا (کوهدامن و کوهستان) منقسم گردیده است." (۱)

نظر به شواهد موجود در اسناد ریگویدا گنداریس، گنداروی و گندارا جز متصرفات آراین زمین بشمار آمده که بعدها این ساحه صرف زیر عنوان گندهاروی که عمدتاً از دره های جنوب پاراپامیزاد و دره های کابل شروع و تا عمق آنسوی دریای اوهیند یا اتک را در بر میگرفت. هسته اساسی و مرکزی آنرا دو منطقه مهم تشکیل میداد. یکی ناگارهارا



(ننگرهار) کنونی در شرق کشور، دیگری مناطق میان مرز اتک موجوده که تکسیلا و حومه آن از علاقه های مهم آن بشمار میرفت. (۲)

در عصر حکمروایی موریایی ها این ساحه بحیث مهم ترین شاهراه کاروانی و راه مبلغین بودایی شمرده میشد. گندهارا از نقطه نظر امورات سیاسی، نظامی و تجارتی از زمان اسکندر مقدونی الی آخرین سلسله دودمان کابل شاهان از جمله مناطق مهم محسوب میگردید، و بنابر موقعیت سوق الجیشی ایکه داشت، پایتخت زمامداران امپراتوری کوشانیان بوده و شاهان کوشانی هر یک به نوبه خویش در این محل اقامت گزیده بودند، حتی گنداریها و اخلاف آنها شاهان کوشانی را به لقب شاهان گندهارای یاد مینمودند. (۳)

بودیزم در مملکت ما در عصر آشوکا نواسه چندراگوپتا امپراتور بزرگ خاندان موریایی هند راه یافت. این امر مهم در جریان حوادث ایکه در حیات شخصی آشوکا بوقوع پیوست و تحول بزرگ روحی را در نهادش بوجود آورد، اتفاق افتاد. این واقعه عظیم و دردناک ناشی از ظلم و خونریزی بیحد که باعث قتل هزاران انسان گردید، پدید آمد و محمد اسحق ابراهیمی واقعه متذکره را در کتابی تحت عنوان (مراکز مهم آئین بودایی در افغانستان) چنین آورده است: "آشوکا در اثر جاری ساختن جوی خون در جنگ معروف کالنگه از حیثیت یک حکمروای سیاسی به صفت یک زمامدار روحانی مبدل شد، شدیداً تحت تاثیر آئین بودایی آمد و اراده کرد تا آئین مذکور را در سرزمین مفتوحه موریایی ها پخش و ترویج نماید. بنأ روحانیون و پیشوایان به صفت مبلغین بطرف غرب اندوس راه یافته و آئین بودایی در نقاط مختلف افغانستان منتشر گردید و آثار هنرگریکوبودیک افغانستان زبانزد عام و خاص گردید." (۴)

به این ترتیب دین بودایی به کمک مبلغین و روحانیون مذهبی تمام مناطق مربوط حوزه گندهارا را تحت پوشش خویش قرار داده و با حمایت آشوکا از این آئین روند گرایش به بودیزم به سرعت ادامه یافته و بالاخره بودیزم در قلب افغانستان قدیم راه پیدا کرد، که از یادگارهای با ارزش آن دوره تندیس های بودا در بامیان بوده و از شهرت جهانی برخوردار میباشد. در یک تحلیل میتوان گفت که کیش بودایی در دو مرحله در افغانستان رایج گردیده و به سطح رشد و کمال خود رسید. مرحله اول در دوره زمامداری آشوکا، که مناطق شرقی آریانا یعنی گندهارا تحت تسلط موریایی های هند قرار داشت و مرحله دومی یا رنسانس هنری و تعالیم بودایی در افغانستان در عصر اقتدار امپراتور بزرگ کوشانیها یعنی کنشکای کبیر، صورت گرفت.

آشوکا پادشاه بودایی موریایی ها در راستای ترویج و حمایت از آئین بودیزم سعی و تلاش بلیغی را در قرن سوم قبل از میلاد به خرج داد و با صادر نمودن فرمان هایش مبنی

بر ترویج این آئین ذریعه مبلغین و پیشوایان مذهبی تا حدی توانست خدمات شایانی را در این زمینه به انجام رساند. اما در دوره رنسانس تعالیم بودایی یکبار دیگر کنشکای کبیر نه تنها از این دین حمایت و پشتیبانی نمود بلکه در همه امور تعالیم دینی و هنری مانند: مجسمه سازی، معماری، شهرسازی، ضرب مسکوکات (فلزی، طلائی، نقره یی) اعمار معابد، صومعه های دینی، کتیبه های سنگی و غیره را به حد کمال مورد حمایت خویش قرار داد.

هنر های مذهبی معمولاً در گندهاها و وابسته به تعالیم فلسفی بودا است. و هنر گریکوبودیک گندهاها را به مثابه مرکز و مبدا هنر یونانو بودایی نه تنها در قلمروهای متعدد گندهاها را عرض اندام مینماید، بلکه با انکشاف و تکامل هنری و فرامرزی و تعالیم بودایی به مناطق دیگری بویژه در عصر کوشانیها قابل قبول و درخور اهمیت بوده میتواند. (۵)

یکی از مراکز مهم آئین بودایی حوزه گندهاها را که در عرصه تحقیقات علمی نهایت با ارزش و مهم بوده میتواند، ناگاراها را میباشد. نظر به عقاید مورخین، دانشمندان و باستان شناسان که در این ساحه تحقیقات و کاوش هایی را انجام داده اند، این ساحه را از زمره جایگاه های با اهمیت و برجسته تعالیم بودایی بخصوص در دوره امپراتوری کوشانیها پنداشته شده است.

ناگاراها را به زبان قدیم سانسکریت ناگا- ویهارا (Naga- Vihara) نامیده شده است. حدوداً منطقه میان سیاه کوه در غرب، سپین غر در جنوب، شمالاً وابسته به کوهساران مروزا و در جناح جنوب شرق به کوه پرنوار مرز پاراچنار و مرکز قدیم در سه راهی تپه های خواجه لاهوری تقاطع سرک سلطانپور و سرک درونته در جناح جنوبی دریای کابل یا مغاره های باستانی فیل خانه قرار دارد. و دارای معابد بودایی، مغاره هایی برای راهبین، مناطق زیست و مسکونی ساکنین قدیم ناگاراها را و مشهورترین مغاره دیپانکاراجاتا (Dipaukara- Jatha) بوده، از نظر وسعت حدوداً ۶۰۰ لی از شرق به غرب و ۲۶۰ لی از شمال به جنوب تخمین شده است. نام قدیم آن شهر گلهای نیلوفری (Padmapura) بوده و هیلو یکی از مراکز مهم و ارزشمند آن از نظر دفن دندان یا جمجمه بودا در یکی از ستوپه های آنجا و منبع اساسی تبلور و تمرکز متعدد معبد بودایی مکتب مهاییانی با شیوه یا طریقه سرواستی وادا (Sarwastivada) بوده است. (۶)

در خاتمه بادر نظر داشت نظریات دانشمندان اهل رشته میتوان چنین اظهار داشت، که حوزه گندهاها را با حدود جغرافیایی مشخص آن که ساحات بین دریای اتک الی دره های بامیان را در حیطه قلمرو خود داشت، یگانه مرکز و مبدا هنر گریکوبودیک و تعالیم فلسفی بودایی پنداشته شده و پوراشاپورا یا پشاور، تکسیلا و ناگاراها را از جمله مراکز مهم آن بشمار رفته است. که در این مراکز هنر پیکر تراشی، ضرب مسکوکات، اعمار اماکن مذهبی

مربوط آئين بوديزم، شهر سازی، آموزش تعاليم بودايی و فرستادن مبلغين و روحانيون مذهبی به قصد ترويج اين دين مورد تشويق و حمايت زمامداران آنوقت منجمله آشوکا و کنشکا قرار گرفت. و بدین ترتيب افغانستان یکی از مراکز مهم آئين بودايی در جهان بعد از هند گردید.

منابع و ماخذ:

- ۱- ميرغلام محمد غبار. جغرافیای تاریخی افغانستان، چاپ دوم، انتشارات میوند، سال ۱۳۸۶ هـ.ش، ص ۶۹.
- ۲- نظر محمد عزیزى. مجله تحقیقات کوشانی، اکادمی علوم افغانستان، شماره اول، سال ۱۳۸۱ هـ.ش، ص ۴.
- ۳- نظر محمد عزیزى. تاریخ امپراتوری کوشانیان، وزارت اطلاعات و فرهنگ، نشرات بیهقی، سال ۱۳۵۵ هـ.ش، ص ۶۴.
- ۴- محمد اسحق ابراهیمی. مراکز مهم آئين بودايی در افغانستان، مطبعه دولتی، کابل، ۱۳۸۴، ص ۳۵.
- ۵- نظر محمد عزیزى. هنر دوره امپراتوری کوشانی در حوزه گندهارا، نشرات اکادمی علوم، مطبعه شعیب، سال ۱۳۸۸، ص ۸۰.
- ۶- همان مأخذ، ص ۸۳.

اړينه تصحيح

د روان لمريز کال د سرطان د مياشتې په مجله کې د ښاغلي سرمؤلف مرستيال سيد عزيز احمد هاشمي ليکنه (په کایناتو کې ساينس د قرآن حقيقتونه تائيدوي) تر عنوان لاندې، د کمپيوټري ستونزې له امله په ۱۷ مخ کې د نيوترينو پرځای نيوترونونو او په ۱۸ مخ کې د لمر کتله چې اصل يې (1.99×10^{30} Kg) دی سهواً (2.0×10^3 Kg) ټاټپ شوی دی، تصحيح کوو هيله ده په دې اړه زموږ معذرت ومنئ.